

liberal düşünce

Yıl 24 Sayı 93 Kış 2019

Toplumsal Düzenin Aracı Olarak Yargı
Yargının Bağımsızlığı-Tarafsızlığı ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi
Sivil-Asker Uyumu ve Anayasa Yapımı
İşe İade Davaları
Görünmez El ve Parasal Sistem

LiBeRTE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 24, Sayı 93, Kış 2019

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Dr. Öğr. Üyesi Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Alim Yılmaz, Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Doç. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Doç. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Öğr. Üyesi Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Prof. Dr. Ömer Çaha, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Özlem Çağlar Yılmaz, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Yavuz Atar, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Londra Ekonomi ve Siyaset Bilimi Okulu, İngiltere
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | İrtibat: info@liberte.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik

www.liberte.com.tr/ld-abonelik

Baskı

Tarcan Matbaası

İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / Ankara

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Buğra Kalkan

Yardımcı Editörler

Salih Zeki Haklı, Serdar Korucu

Yazı İşleri Müdürü

Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi: 29 Mart 2019

İç Tasarım: Serpil Koçtürk

Kapak: Mesut Koçak

Editörden..... 5

MAKALELER

Toplumsal Düzenin Aracı Olarak Yargı

Judiciary as a Means of Social Order

Atilla Yayla..... 7

Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı İlkesi Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Sistemi

*The Presidential System within the Context of Independency and
Impartiality Principles of Judiciary*

Hilal Yazıcı..... 17

Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri

*The Impact of the Civil and Military Harmony in the Constitution Making Policy:
1971 – 1973 Constitutional Amendments*

Mutlu Yıldırım 35

İşe İade Davasının Sonuçları

Results of Reemployment Lawsuit

Metin Parlak..... 59

ÇEVİRİ

Görünmez El ve Parasal Sistemin Evrimi

The Invisible Hand and the Evolution of the Monetary System

Kevin Dowd..... 77

Para Niçin Önemli?

Why Money Matters

Anna J. Schwartz..... 97

Parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçen Türkiye’de yönetsel değişimin hızına akademik araştırmalar yetişmemektedir. Şüphesiz söz konusu anayasal değişimlerin hangi kapsamda ne türden değişiklikler getireceğini tarihsel süreç içinde tespit etmeye ve değerlendirmeye devam edeceğiz.

Dergimizin bu sayısını Atilla Yayla’nın hukukun toplumsal düzen içinde gelişiminin Hayekyen açıklaması üzerine yazdığı makale ile başlıyor. Yayla hukukun kamu kurumları dışında tedricî gelişimine atıfla adaletin ve adaleti dağıtan yargı organlarının görev ve sorumluluklarını sorgulamaktadır.

Dergi, Hilal Yazıcı’nın Cumhurbaşkanlığı sistemini yargı bağımsızlığı ilkesi açısından değerlendiren çalışması ile devam ediyor. Yazıcı, öncelikle farklı başkanlık sistemlerinde yargı bağımsızlığı/tarafsızlığı ilkesinin nasıl uygulandığını ve bu ilkenin ne anlamlar taşıdığını tartışmaktadır. Daha sonra, söz konusu anayasa değişikliğinin Türkiye’de yargı bağımsızlığının kurumsallaşması açısından hangi önemli sorunlar taşıdığını incelemektedir. Yazıcı özellikle HSYK ile Anayasa Mahkemesinin işleyişini makalenin problemi bağlamında eleştirmektedir.

Türkiye’deki son anayasal değişiklikleri askerî bürokrasinin demokratik siyaset üzerindeki yozlaştırıcı etkileri dışında değerlendirmek mümkün değildir. Bu bakımdan ikinci makalede Mutlu Yıldırım, bu meseleye yönelik sağlam bir tarihsel perspektif sunarak, Türkiye’de askerî darbeler ve müdahaleler ile anayasal değişiklikler arasındaki bağı açığa çıkartmaktadır. Demokrasilerde askerî bürokrasinin denetimi üzerine teorik bir tartışma yürüten Yıldırım, 1971-1973 arasındaki anayasal değişikliklerin anlamını ve kapsamını tartışmaktadır.

Bu sayıdaki son telif eser, Metin Parlak’ın “işe iade davaları” üzerine yazdığı makaledir. İşçi ile işveren arasındaki özel bir durumu konu edinen bu dava türünde, Türk yargı sisteminde karşılaşılan sorunları ilgili mevzuat ve Yargıtay içtihatları bağlamında değerlendiren Parlak, konuya kapsamlı bir açıklama getirmektedir.

Para teorisi üzerine Hakan Şahin’in çevirdiğı iki önemli eserle dergiye devam etmekteyiz. Türkiye’nin içinden geçtiğı enflasyonist süreçte paranın işlevini, mahiyetini ve devletlerin parasal sistem üzerindeki etkilerini konu edinen çalışmalar oldukça değerlidir. İlk çalışmada Kevin Dowd analitik öykü (analytic narrative) yöntemiyle paranın evrimsel gelişimi üzerine anarşist bir perspektif sunmaktadır. İkinci çalışmada ise Anna J. Schwartz para politikasının makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini tarihsel olarak değerlendirerek, paraya ilişkin bakış açısının nasıl değiştüğünü ya da ne yönde değişmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İyi okumalar dilerim.

Buğra Kalkan

Toplumsal Düzenin Aracı Olarak Yargı*

Atilla Yayla*

Öz

Her insanın toplumda başka beşerî kurumlar yanında hukuku da ilgilendiren bir sosyal yeri ve sosyal rolü vardır. Toplumsal düzen insanların beka mücadelesinin ana aracıdır. Genel olarak insanın beka mücadelesi özel olarak güvenlik, özgürlük, refah gibi beka mücadelesinin alt parçaları toplumsal düzenle kuvvetli ilişkilere sahiptir. Toplumsal düzen insana aradığı istikrarı ve önünü görme imkânını sağlar. Kendiliğinden doğan düzen teorisi ekonomiyle birlikte dil, ahlâk, para-finans, hukuk gibi birçok sosyal kurumun nasıl aynı şekilde doğduğunu açıklamaya yönelir. Özgür bir toplum için gerekli bir hukuk sistemi tarihin ileri bir döneminde yaşadığımız için bir ölçüde amaçlı olarak dizayn edilebilir. Ancak tarihe baktığımızda hukuk sistemlerinin aslında evrimle ortaya çıktığını görürüz ve bugün bile evrim -tedricî ilerleme- iyileşmelere ulaşmanın en uygun yoludur. Hukuk, beşerî hayatın akışı içinde, anonim süreçler ve katkılarla mevcudiyet kazanmıştır. Adalet birçok kimse için esasla ilgilidir ama esas hakkında sağlıklı bir yargıya ulaşmak-varmak işleyişi yoğunlaşmış teknik bilgiye dayanan usul kurallarının geliştirilmesini ve uygulanmasını gerektirir.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Düzen, Kendiliğinden Doğan Düzen, Hukuk, Adalet, Yargı.

Judiciary as a Means of Social Order

Abstract

Every individual has a social role with regards to the legal institutions as well as other human institutions. Social order is a means of the perpetuity of human beings. Struggles for perpetuity in general, for other components such as freedom, security, welfare in particular have steady relations with social order. Social order provides stability and predictability for a person. The theory of spontaneous order offers explanations for the emergence of not only economics but also other social institutions such as language, morality, money-finance and the law/legal system. A legal system that is required for a free society might be intentionally designed to some extent since we live in a late period of history. However, legal systems emerge through evolution and even today evolutionary/gradual reformation is the best way for progress. Thus the law has gained entity via anonymous procedures and contributions in the course of human life. Moreover, for many people justice is related with the essence, meanwhile a meaningful judgement of the essence requires the execution of procedural codes/rules based on orderly technical knowledge.

Keywords: Social Order, Spontaneous Order, Law, Justice, Judiciary.

* 10-11 Ocak 2018 tarihinde Adalet Bakanlığı tarafından düzenlenen Adalet Şurası'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir. <http://www.sgb.adalet.gov.tr/ekler/yayin/sura-kitap-tumu.pdf>

* Prof. Dr. | İstanbul Medipol Üniversitesi | atillayayla@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-8047-3128

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 93, Kış 2019, ss. 7-16.
Gönderim Tarihi: 10 Şubat 2019 | Kabul Tarihi: 7 Mart 2019

İnsan ve Düzen

İnsan toplumları bir düzen içinde yaşamaya meyillidir. Bu, insanın sosyalliğinin, yani hayatta kalabilmek ve amaçlarını gerçekleştirebilmek için diğer insanlarla beraber yaşamak zorunda olmasının doğal bir sonucudur. Tek başına kalan insan varlığını koruyamaz, hayatta kalamaz. Çok küçük topluluklarda yaşayan insanlar varlığını daha kolay sürdürür fakat refah seviyesini kayda değer şekilde yükseltmez.

Bu gerçek insanlığın durumu üzerinde gözlemlerde bulunan ve düşünce geliştiren tüm filozoflar tarafından dile getirilmiştir. Sosyal tarih üzerine çalışan, iktisat tarihi, antropoloji, arkeoloji, etnografya uzmanı olan bütün bilim insanları da son yıllarda sayıları hızla artan ve bir kısmı adeta büyüleyici olan çalışmalarında insanın sosyalliğine ve insan toplumlarının sosyal düzenine işaret edegelmiştir. Başka bir açıdan bakıldığında bu hususa şöyle dikkat çekilebilir: Her insanın toplumda başka beşerî kurumlar yanında hukuku da ilgilendiren bir sosyal yeri ve sosyal rolü vardır.¹ İnsanlar bu yer ve rolden bağımsız bir hayat süremez.

Bu olguya dayanarak insanın, diğer hayvanlardan farklı olarak, toplumsal düzen üreten bir varlık olduğu söylenebilir. Bunun dışına çıkan, yani değişik karmaşıklık derecelerinde toplumsal düzen üretmeden varlığını sürdürmeyi başaran insan toplumları -daha doğrusu- kalabalıkları görülmemiştir. Toplumsal düzenleri bozulan topluluklar varlıklarını koruyamayıp ya tamamen ortadan kaybolmuşlar ya da başka düzen sahibi toplulukların parçası olmuşlar, olmaya çalışmışlardır.

Öyleyse, şu gönül rahatlığı ile söylenebilir: Toplumsal düzen insanların beka mücadelesinin ana aracıdır. Şüphesiz, beka mücadelesinin fiziksel varlığı ayakta tutma, güvenlik, özgürlük, refah gibi boyutları vardır. Genel olarak insanın beka mücadelesi özel olarak beka mücadelesinin bu alt parçaları toplumsal düzenle kuvvetli ilişkilere ve bağlara sahiptir.

Toplumsal Düzen Nedir?

İnsan için vazgeçilmez olan toplumsal düzen nedir? Bu soruya cevap vermek için gayri beşerî düzenlerden başlayıp toplumsal düzene doğru ilerleyebiliriz.

Düzen, parçaları arasında belli ilişkiler olan bir bütündür. Düzendeki söz edebilmek için a) Birden çok parçaya sahip bir bütünün olması b) Bu parçalar

¹ M. Kelly, *A Short History of Western Legal Theory*, Oxford: Clarendon Press, 2010, s. 398-90.

arasında belli ilişkilerin bulunması c) Bu ilişkilerin en azından bir dereceye kadar dışarıdan gözlemlenebilmesi ve açıklanabilmesi gerekir.

Bazı düzenler mekaniktir. Mekanik düzenlere bir örnek olarak otomobil motorunu gösterebiliriz. Bir motorda birçok parça ve parçalar arasında doğrudan ve/veya vasıtalı ilişkiler bulunur. Motorun parçaları arasındaki doğrudan ve/veya dolaylı ilişkiler ve bu ilişkilerdeki bir aksamanın sonuçlarının neler olacağı bilinir. Motorun parçalarının ve bir bütün olarak motorun işleyişi dışardan gözlenebilir. Bu mekanik düzendeki aksamalara dışardan yine mekanik şekilde müdahale edilebilir.

Bir başka düzen örneği insan vücududur. İnsanın organlarını belli fonksiyonları ve bu organlar arasında hâlâ keşfetmekle meşgul olduğumuz ilişkiler vardır. Elbette insan vücudu bir motora nispetle daha sofistike bir düzen teşkil eder. Bu düzenin parçaları motor parçalarına göre daha geniş hareket alanına ve kabiliyetine sahiptir. Bu yüzden belki de insan vücudunun yarı-mekanik bir düzene tekabül ettiği söylenebilir.

Toplumsal düzen mekanik bir düzen olarak boy göstermez. Toplumsal düzenin unsurları mekanik düzenin unsurları gibi hâl ve hareketleri dışardan belirlenen, irade sahibi olmayan, tercih yapamayan nesnelere değildir. Bu yüzden, bir otomobil motorunun mekanik düzeni ile toplumsal düzen arasında yapılan benzetmenin daha ileri taşınmaması gerekir. Aynı şey insan vücudu için de söylenebilir. Toplumsal düzen insan bedeni gibi yarı-mekanik değildir. Parçalar arasındaki ilişkide irade sahibi insanların tercihlerinin bir belirleyiciliği vardır.² Bu yüzden, insan vücudu ile toplumsal düzen benzeştirmesini de fazla ileri taşımamak ve mekanik insan-organik toplum anlayışına ulaşmaktan sakınmak gerekir.

Toplumsal düzen, düzenin unsuru olan bireylerin ve aile başta olmak üzere birey birliklerinin (yani temel beşerî öznelerin) içinde doğru çıkma, karşılıklı bulma ihtimâli yüksek beklentiler geliştirebildiği sosyal vasattır, beşerî ilişkiler ağıdır, akışkan ve tekrarlanan insan ilişkileri yığındır. İnsan cinsi daima istikrar ve öngörülebilirlik arayışı içindedir. İstikrarsızlık ve önünü göremezlik insan için yıkıcıdır; insanın beka ve gelişme çabasına zarar verir. Toplumsal düzen insana aradığı istikrarı ve önünü görme imkânını sağlar. Bu sayede insan hangi davranış kalıpları içinde yol alabileceğini, neyi yaparsa neyle karşılaşacağını, ne zaman neyi yapması neyi yapmaması gerektiğini öğrenir, bilir, tahmin eder. İstikrarın ve önünü görmenin ne kadar önemli ve

2 Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2012, s. 118-19.

bunların olmamasının ne kadar yıkıcı olduğunu çok genç insanların kavraması zor olabilir, ama her insan yaşı ilerleyip tecrübesi arttıkça bunu öğrenir.

Toplumsal Düzen Kurulur mu Oluşur mu?

Toplumsal düzenin varlığı, önemi ve yararı hakkında düşünen, araştıran ve tartışan insanlar arasında bir ihtilâf çıkması ihtimâli yok denecek kadar az. Ancak bu herkesin toplumsal düzenin varlığı, varlık alanına girişi ve fonksiyonları bakımından hemfikir olduğunu göstermez.

Toplumsal düzenin varlığının ve öneminin altını çizdikten sonra cevaplandırmamız gereken soru, bu düzenin nasıl ortaya çıktığıdır? Bu soruya verilecek cevap mutlaka toplumsal düzenin mahiyeti ve özellikleri hakkındaki bakış açılarını şekillendirecektir.

Toplumsal düzenin ortaya çıkışını açıklamak için başvuru olan iki yol vardır. Birincisi, toplumsal düzenin bir kurucu irade tarafından bilinçli ve maksatlı olarak yaratıldığıdır. İkincisi ise toplumsal düzenin, bir kurucu iradenin eseri olmadan, kendiliğinden varlık alanına girdiğidir.

Bunları daha kısa şekilde ifade etmek gerekirse, ilkin kurulan düzen, ikincisine oluşan veya kendiliğinden doğan düzen diyebiliriz.³

İnsanlık tarihinin başında yaşamıyoruz. İlerlemiş bir tarih diliminde ve kurulu düzenlerin içine doğuyoruz. Bu düzenin unsurlarının hayatımızda kaçınılmaz ve gözden kaçırılmaz derecede etkili ve belirleyici olduğu süreçlerle büyüyoruz, yaşlanıyoruz. Bu düzen içinde devletlerin yasama, yürütme ve yargı güçleriyle, birçok idarî kurumlarıyla muhatap oluyoruz. Düzenin devlet tarafından korunduğunu müşahade ediyoruz. Bir düzen içinde yetişen ve yaşayan hemen herkes gibi, düzenin devlet tarafından yaratıldığını, devletin düzenin kurucu iradesi olduğunu düşünmeye meylediyoruz. Bu düşünceyi asla tartışmaya açılmayacak şekilde içselleştiriyoruz. Hatta toplumsal düzen eşittir devlet deme noktasına ulaşıyoruz. Ve bunun düzene tek bakış yolu, düzeni tek izah tarzı olduğunu zannediyoruz.

Oysa toplumsal düzene daha farklı bir açıdan da bakmak mümkün. Toplumsal düzen hiçbir somut iradenin ürünü olmadan, ayrı ayrı bireylerin gönüllü davranışlarının kümülatif sonucu olarak doğmuş olabilir. Bu tür bir düzene ilgili tüm teorisyenler yukarıda da söylendiği gibi 'kendiliğinden doğan düzen' adını vermektedir. Özellikle vurgulamak gerekir ki, konuyla ilgilenmeyen

³ Kendiliğinden doğan düzen hakkında ayrıntılı ve aydınlatıcı bir çalışma için bkz. Buğra Kalkan, *Kendiliğinden Doğan Düzen*, Ankara: Liberte Yayınevi, 2016.

kimselere çoğu zaman çok spekülâtif ve bilim dışı gibi görünmesine rağmen kendiliğinden doğan düzen nosyonuna dayanan teoriler temel beşerî kurumlara ilişkin en bilimsel açıklamalardır. Bunun tipik bir örneği ekonomi bilminde görülebilir. Mikro ekonomide piyasa teorisi ayrı ayrı bireylerin gönüllü davranışlarının nasıl ona dayanarak ekonomik olayları izah edebileceğimiz bir öngörülebilir düzen hâsıl ettiğini tasvir eder. Bu düzenin ana özellikleri hiçbir kişi veya kurum tarafından tasarlanmaz; bireylerin serbest iradeleriyle kendi isteklerinin, menfaatlerinin peşinden gitmesine izin verildiği zaman, kendiliğinden doğar.

Kendiliğinden doğan düzen teorisi ekonomiyle sınırlı kalmaz, birçok sosyal kurumun nasıl aynı şekilde doğduğunu açıklamaya yönelir. Dil, ahlâk, hukuk, para-finans bu kurumların en başta gelenleridir.

Kendiliğinden Doğan Düzen Teorisinin Özellikleri ve Gelişimi

Kendiliğinden doğan düzen teorisinin en önemli özelliklerinden biri akla bakıştır. Bu teori anti-rasyonalisttir, daha doğru bir adlandırmayla anti-kurucu rasyonalisttir. Kendiliğinden doğan düzen teorisyenleri sosyal düzeni sırf akla dayanan bilinçli planlamanın bir ürünü olarak izah etmez, aklın yanında güdülere, alışkanlıklara, tecrübeye ve en önemlisi evrime atıfla açıklarlar. Tedricen gelişen işleri geleneksel olarak yapma yollarının a priori (önsel) olarak düşünölmüş her semadan daha üstün, daha kompleks olduğunu kabul ederler.⁴

Kendiliğinden doğan düzen teorisinin konumuz açısından bilhassa önemli bir boyutu hukuk ile devlet arasında yapılan ayırmadır. Hukukun kendiliğinden gelişmesine karşılık devlet tamamen sunidir. Kendiliğinden doğan düzen teorisi, istikrarın ve öngörülebilirliğin kalıcı biçimde ortaya çıkması için kişinin özel hususiyetlerine dayanmaz.⁵ Klasik cumhuriyetçilik ve sosyalizm başta olmak üzere tüm kolektivist ideolojiler bireylerden özel menfaatlerini ortak iyiye tâbi kılmalarını isterken kendiliğinden doğan düzen teorisi ortak iyinin kişisel öz-çıkâr motivasyonlarından doğduğunu ve insan davranışlarının bir niyetlenmemiş sonucu olduğunu kabul eder.

Kendiliğinden doğan düzen teorisi özgürlüğün farklı insan amaçlarının koordinasyonunu sağlayan bir mekanizma olduğunu düşünür. Özgürlük birbirinden bağımsız davranışları, kişilerin şahsî-çıkâr temelli faaliyetlerini tüm toplumun yararına olacak şekilde koordine eder. Buna iktisatta bazen

4 Kalkan, a.g.e., s. 170.

5 Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, çev. Mustafa Erdoğan - Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınevi, 2012, ss. 67-68.

'görünmez el' fenomeni denir. Özgürlüğün olmadığı yerde bu koordinasyon gerçekleşemez. Bu yüzden özgürlük kendiliğinden doğan düzenin olmazsa olmazıdır.

Özgür bir toplum için gerekli bir hukuk sistemi bugün tarihin ileri bir döneminde yaşıyor olmamız yüzünden en azından bir ölçüde amaçlı olarak dizayn edilebilir. Ancak tarihe baktığımızda bu nitelikteki hukuk sistemlerinin aslında evrimle ortaya çıktığını görürüz. Bugün bile evrim -tedricî ilerleme- hukuk sistemlerinde iyileşmelere ulaşmanın en uygun yoludur. Tarihî tecrübe de bu istikamette akmıştır. Bu tür bir evrimci gelişimin tipik örneği İngiliz Ortak Hukuk (Common Law) sistemidir. İngiliz Ortak Hukuku amaçlı olarak tasarlanmadı, ihtilâf-çatışma hâlindeki insanların anlık, acil ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde bir amacı olmayacak tavırda-tarzda, vaka-vaka gelişerek, uzun zaman içinde, anonim katkılarla, adımlarla doğdu. Sonuçta özgür bir toplumla bağdaşacak bir hukuk kodu ortaya çıktı.⁶

Düşünce hayatında kaba bir rasyonalizme veya kurucu rasyonalizme yakayı kaptırmış kimselere yanlış, tuhaf ve anlaşılmaz görünse de tarihin ve tecrübenin değeri küçük görülemez. Akıldan vazgeçmek ne kadar tuhafsa insan hayatını sadece tanımlanmamış somut bir aklın fonksiyonu olarak görmek ve böyle bir akıl adına ve uğruna tarihi, tecrübeyi ve insan tabiatını görmezden gelmek de o kadar tuhaftır. Yaşanan hayatın ve insanî tecrübenin ötesine geçilebileceği, üstüne çıkılabileceği zannıyla çıplak akla dayanarak sıfırdan bir hukuk sistemi inşa etmeye kalkmak, felaketli sonuçlar vermesi kaçınılmaz olan, kurucu rasyonalist bir teşebbüstür.

Ticaret Kanunu

Hukukun bir kurucu iradenin eseri olmaksızın nasıl doğabileceğinin en iyi örneği "merchant law" denilen ticaret kanunudur, hukukudur. 11. ve 12. Asır'da tarımsal üretimdeki hızlı genişleme Avrupa nüfusuna gıda ve giyecek üretmek için gerekli iş gücünü ciddi ölçüde azalttı. Artan nüfus sonradan şehirlere dönüşecek kasabalara göç etti, taşındı. Üretimdeki büyük artış sonucunda bireyler belirli üretim dallarında uzmanlaşmaya başladı. Uzmanlaşmanın arttığı bir ekonomi hakkıyla işleyebilmek için ticarete ihtiyaç duycığından, gittikçe genişleyen bir tüccar sınıfı ortaya çıktı. Bu tabakada farklı kültürlerden gelen ve farklı lisanlar konuşan insanlar vardı. Bir taraftan coğrafi mesafelerin uzunluğu diğer taraftan kültür ve dil farklılıkları ürünlerin mübadele edilmesinin ve nihaî tüketicilere ulaştırılmasının önünde zorluklar

⁶ Barry, a.g. e., s. 63.

yaratmaktaydı. En kötüsü, dil ve kültür farklılıklarının insanlar arasında güveni destekleyecek güçlü kişisel bağların oluşturulmasına mani olmasıydı. Bu yüzden tüccarlar arasında güvensizlik olağan ve yaygın olan durumdu. Uluslararası kabul gören ticaret kanunu işte yokluğu çekilen bu kişisel güvenin bir ikamesi olarak doğdu, gelişti.

Ticaret kanunu hükümet-devlet kararlarından ziyade tüccar topluluğu içinde belirdi. Bu kanunun kurallarına tüccar topluluğunun üyeleri tarafından kaba güce dayanan bir zorlama yüzünden uyulmadı. Tüccarlar ticaret kanununa itaat etmeyi gönüllü olarak benimsedi. Gönüllü kabul ve uyum ancak mütekebiliyetle sağlanabilirdi. Bu karşılıklılık (mütekebiliyet) devamlı tekrarlanan, kesintisiz akan mübadelelerin hâsıl ettiği karşılıklı kazançlardan doğdu. Buna ilâveten tüccar topluluğunda yayılan kişilerin davranışıyla ilgili bilgiler tüccarların şöhretini etkiledi. İyi şöhret tüccarların ticaretini artırdı ve ticaret alanını genişletti, kötü şöhret tersini yaptı, ticareti azalttı ve ticaret alanını daralttı. Kötü şöhretin ticaret yapacak insan bulma imkânını ortadan kaldıracak olması tehdidi ticaret kanununa büyük bir destek sağladı.

Tüccarlar ticaret hukuku kurallarının oluşmasıyla kendi mahkemelerini kurdu. Mevcut mahkemelerin bu alana girmesi yerine yeni mahkemelerin doğmasının çeşitli sebepleri vardı. Bir sebep kraliyet mahkemelerinin ticarî ilişkilere ve kullanımlara girmeye hazır ve donanımlı olmamasıydı. Örneğin ticarete önemli bir faktör olan faiz bu mahkemelerde tefecilik sayılmaktaydı. Bu yüzden faiz ilişkilerine giren tüccarlar kraliyet mahkemelerine gidemezdi. Tüccar mahkemelerindeki hâkimlerin tüccar topluluğundan seçilen tüccarlar olmasına karşılık, resmî mahkemelerdeki hâkimler ticaretten anlamayan ve ticaretin önemini, ticaret dünyasının özelliklerini bilmeyen kimselerdi. Tüccar mahkemeleri zaman ve para açısından daha düşük maliyetli olması yüzünden de tüccarlar için çekiciydi. Son olarak, bu mahkemeler ticaret dünyasındaki değişme ve gelişmelere Kraliyet mahkemelerinden çok daha hızlı uyum sağlayacak yetenekliydi.⁷

Bütün bunların tesiriyle 13. Yüzyıl itibarıyla Ticaret Kanunu bir üniversal, bütünleşmiş ilkeler, kavramlar, kurallar ve işlemler seti ve sistemi hâline geldi. 1000 ile 1200 arasında tüccarlar arasındaki ilişki daha objektif, daha az keyfî olma, daha kesin ve daha az gevşek olma özelliğini kazandı. Aradan yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen ve ülkelerin içinde durum ne olursa olsun uluslararası arenada hâlâ işte bu ticaret kanunu kullanılmaktadır.

7 Bruce Benson, "Law Merchant", *The Encyclopedia of Libertarianism*, ed. Ronald Hamowy, London: Sage, 2008, ss. 286-87

Diğer Hukuk Kodları ve Genel Durum

Esasen, ticaret kanunu için sayılan özelliklerin izlerini, yeterince geriye gidersek, medenî kanun, ceza kanunu gibi diğer ana hukuk kodlarında da bulabiliriz. Buna dayanarak hukukun şu özelliklerinin altını çizmek uygun olur.

1. Hukuk toplumun bir ürünüdür. Önce hukuk var olmuş, sonra toplum varoluş alanına girmiş değildir. Toplumu yaratan hukuk değil, hukuku yaratan toplumdur.
2. Hukuk somut, anlık bir iradenin eseri olan bir soyut kurallar demeti olarak varlık alanına girmemiştir. Beşerî hayatın akışı içinde, anonim süreçler ve katkılarla mevcudiyet kazanmıştır.
3. Hukuk kurallarının kodifiye edilmesi, yani ayıklanması, tasnif edilmesi ve yazılı hâle getirilmesi onların yoktan yaratılması anlamına gelmez. Etik çalışmak, ahlâk yaratmak değildir, hukuku kodifiye etmek de hukuku sıfırdan yaratmak anlamı taşımaz.
4. Hukuk hukuksal normların bir şekilde derlenmesi değildir. Birbirleriyle belli bağlar içinde bulunan normlar bütünüdür.⁸

Hukuk felsefesi ve teorisi açısından bakıldığında bu özellikler bizi ‘emir hukuk teorileri’ni veya ‘pozitivist hukuk teorileri’ni dışlamaya götürür.⁹ Gerçekten, pozitivistler tabîi hukuka ihtiyaç olmadığını ve tabîi hukukun bir fiksiyon olmaktan öteye geçemeyeceğini ispatlamak için ne kadar çabalarsa çabalasın, evrensel ahlâkla bağları bulunan tabîi hukuk anlayışı insanlık açısından vazgeçilmez görünmektedir. Veciz bir ifadeyle, “İnsan ve insan toplulukları, tabîi hukuk düşüncesine her zaman için muhtaçtır”.¹⁰

Toplum ve Adalet

Adalet günlük lisanda hakların teslim edilmesi, haksızlıkların giderilmesi anlamına gelir. Ortalama insan hukukun amacının adalet olduğunu düşünür. Her insanın vicdanında bir adalet duygusu vardır. Aynı zamanda her insan âdil olma yükümlülüğüne sahiptir. Bunun farkına ve bilincine varmak için felsefi derinlik kazanmaya gerek yoktur; normal insan olmak kâfidir.

Adaletin muhtevası ve gerekleri hakkında zaman zaman çok karışık ve karmaşık açıklamalar yapılır. Oysa adalet de âdil olmak da çok basit bir şekilde açıklanabilir.

Adam Smith adalet ve âdil olma hakkında şunları söyler:¹¹

8 Michael Troper, *Hukuk Felsefesi*, çev. Işık Ergüden, Ankara: dost Kitabevi, 2003, s. 73.

9 Barry, .a.g.e., 2. Bölüm.

10 Orhan Münir Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1963, s. 382.

11 Aktaran Antony Flew, “Justice”, *A Dictionary of Conservative and Libertarian Thought*, ed. Nigel Ashford ve Stephen Davies, London and New York: Routledge, 1991, s. 144.

” Saf adalet... bir negatif değerdir ve yalnızca bizi komşumuza zarar vermekten men eder. Komşularının şahsına, mülküne ve itibarına zarar vermekten sakınan kişi elbette küçük pozitif erdeme sahiptir. Ancak, bu kişi bilhassa adalet olarak adlandırılan şeyin tüm kurallarını ifa etmiş olur ve hemcinslerinin münasip biçimde onu yapmaya zorlayabileceği veya onu böyle yapmadığı için cezalandırabileceği her şeyi yerine getirmiş olur.”

Buradan hareketle adaletin unsurları şöyle sayılabilir:

1. İnsanların malına, canına, varlığına, itibarına keyfî olarak zarar vermemek
2. Bu tür zararları vermiş olanları adalet için cezalandırmak ve verilen zararları tazmin ettirmek.

Vicdan, ahlâk ve hukuk adaletin bu unsurlarını destekler, besler.

Adalet ve Yargıya Güven

Buraya kadarki anlatımdan ortaya çıkmış olacağı üzere adalet toplumun önemli bir ihtiyacı ve fonksiyonudur. Bir adalet anlayışı (kurumu) ve bu adaleti koruyan bir hukuk sistemi bulunmayan toplum olmaz. Basit toplumlarda adalet insanlar tarafından bilfiil gerçekleştirilir. Nüfus arttıkça, beşerî ilişkiler karmaşıklaştıkça topluma ait adalet fonksiyonunun hayata geçirilmesi uzmanlaşmayı gerektirir. Yargı yapılanması işte bu yüzden ve bu sayede doğar.

Adalet birçok kimse için esasla ilgilidir ama esas hakkında sağlıklı bir yargıya ulaşmak-varmak işleyişi yoğunlaşmış teknik bilgiye dayanan usul kurallarının geliştirilmesini ve uygulanmasını gerektirir. Yanlış usullerle veya usul kurallarını ısrarla, sistematik biçimde ihlâl ederek doğru, yani toplumun adalet duygusuna tatminkâr cevap verecek ve adalet ihtiyacını tatmin edecek hükümlere ulaşılamaz. Savcılar, hâkimler ve avukatlar yargı kurumunun usul kurallarına mutlaka uyması gereken unsurlarıdır.

Modern devletin doğmasına, dallanıp budaklanmasına paralel olarak yargı görevlileri genellikle devlet çatısı altında konumlandırılmıştır. Savcılar için bunda şaşırtıcı bir durum yoktur. Ancak, hâkimlerin durumu daha dikkatli değerlendirilmelidir. Adalet hizmet hâkimin devletin değil toplumun hizmetinde olduğunun bilinmesini gerektirir.

Adalet her ne kadar günümüzde devletin bir fonksiyonu gibi görülsün ve muamele görsün de aslında topluma ait bir değerdir. Adalet görevlileri toplum adına adaletin tecelli etmesinin araçlarıdır. Bu yüzden kararlarının toplumda egemen olan adalet anlayışına paralel olması, toplumun adalet taleplerine cevap verebilmesi gerekir. Bunda açık ne kadar büyürse toplumun yargıya olan inancı o kadar sarsılır. Yargıyı bekleyen görev, kendisinin şahsî veya devletin

kurumsal adalet anlayışını değil toplumun adalet anlayışını gözetmek, gözetlemek ve kararlarında onu rehber almaktır. Yargıya güven ancak bu şekilde sağlanabilir. Yargının itibarı ancak bu yolla artırılabilir.

Kaynakça

- FLEW, Antony, "Justice", *A Dictionary of Conservative and Libertarian Thought*, ed. Nigel Ashford ve Stephen Davies, London and New York: Routledge, 1991.
- BENSON, Bruce, "Law Merchant", *The Encyclopedia of Libertarianism*, ed. Ronald Hamowy, London: Sage, 2008.
- KALKAN, Buğra, *Kendiliğinden Doğan Düzen*, İstanbul: Liberte Yayınevi, 2016.
- KELLY, J. M. , *A Short History of Western Legal Theory*, Oxford: Clarendon Press, 2010.
- TROPER, Michael, *Hukuk Felsefesi*, çev. Işık Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- BARRY, Norman P., *Modern Siyaset Teorisi*, çev. Mustafa Erdoğan – Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınevi, 2012.
- ÇAĞIL, Orhan Münir, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1963.
- ARAL, Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2012.

Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı İlkesi Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Sistemi*

Hilal Yazıcı*

Öz

Kuvvetler ayrılığı ilkesine göre şekillendirilmiş, demokratik hükümet sistemi olan başkanlık sistemi, belirleyici kuralları olsa da dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı şekillerde uygulanmaktadır. 2017 Anayasa değişikliği ile kabul edilen "cumhurbaşkanlığı sistemi" de başkanlık sisteminin bu farklı uygulamalarından birisi olarak düşünülebilir. Ancak kuvvetler ayrılığına dayalı hükümet sistemlerinin önemi, yargı organının tarafsız kararlar verebilecek şekilde konumlandırılmasında ortaya çıkar. Yargısal denetimin etkili ve işlevsel olabilmesi için bu zorunludur. Cumhurbaşkanlığı sistemi bu açıdan değerlendirildiğinde yargı açısından olumlu adımlar atılmış olsa da yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesinin bütünüyle iyi kurgulanmış olduğu söylenemez. Hâkimler ve Savcılar Kurulu ve Anayasa Mahkemesi açısından ortaya çıkan yeni durum özel olarak ele alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı, Kuvvetler Ayrılığı, Cumhurbaşkanlığı Sistemi, Anayasa Mahkemesi, Hâkimler ve Savcılar Kurulu.

The Presidential System within the Context of Independency and Impartiality Principles of Judiciary

Abstract

The presidential system, as a democratic governmental system, shaped according to the principle of separation of powers, is implemented in different ways in various countries despite having some determining rules. "The Presidential system" adopted in 2017 in Turkey by the constitutional amendment can be considered as one of the different practices of presidential systems. However, the significance of the governmental systems based on the separation of powers emerges when the judicial body is positioned as to make impartial decisions. This is mandatory for the judicial review to be effective and functional. When the Presidential system is considered within this perspective, even though positive steps have been taken in terms of judiciary, it cannot be stated that the principles of independency and impartiality of the judiciary is well established. The new situation occurred in terms of the Council of Judges and Prosecutors and the Constitutional Court should be considered separately.

Key Words: Independency and Impartiality Principles of Judiciary, Separation of Powers, Presidential System, Constitutional Court, Council of Judges and Prosecutors.

* Bu makale, 2 - 4 Kasım 2018 tarihinde Ürgüp'te gerçekleştirilen Liberal Düşünce Kongresi'nde sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

* Dr. Öğr. Üyesi | Trabzon Üniversitesi | yazicihilal@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3069-9636
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 93, Kış 2019, ss.17- 33.
Gönderim Tarihi: 2 Kasım 2018 | Kabul Tarihi: 10 Ocak 2019

Giriş

İyi yönetimin var edilebilirliği sorunu, insanın, kavramsal düşünebilme kabiliyetini kazanmasıyla birlikte hep gündeminde olan bir konu olmuştur. Siyasi iktidar, devlet, egemenlik gibi kavramlarda yaşanan gelişim süreçleri ve bu sürece neredeyse eş yürüyen ama ona basamak atlatan anayasacılık hareketleri, nihayetinde iyi yönetimin elle tutulur temeller üzerine oturmasını sağlamıştır. İnsanın ulaştığı bu aşama artık tereddütsüz söylemektedir ki bireyin karar vericiliği ve ona bağlı değerlerinin öncelendiği, adalet duygusunun tatmin edilebildiği ve kendisini hukuki güvenlik içerisinde hissettiği hal iyi yönetim halidir.

Demokratik hukuk devleti, insanın değer temelli bütün kazanımlarıyla birlikte (eşitlik, özgürlük, adalet, çoğulculuk, katılım, insan hakları...) siyasi iktidarın hesap verir bir yapıya dönüştürülmesi, denge ve denetim mekanizmalarıyla sınırlanması anlamı taşımaktadır.¹

Hükümet sistemlerinin devlet ve ona ait kavramlar içerisinde sahip olduğu yer, devletin kurucu bir unsuru olarak insanın ve onun karar vericiliğinin yönetme şekillerine aktarımının değişken formülasyonlarından biri olarak iyi yönetimin bir aracı olmasıdır. O halde bu aracın, sınırlı devlet, kuvvetler ayrılığı, katılım, yargısal denetim gibi temel kazanımlar gözetilerek kurgulanması gerekir.

Hükümet sistemleriyle ilgili olarak yapılan değişikliklerin temelinde de bir önceki sistemin işlemeyen, aksak yanlarından kaynaklanan olumsuz gidişin değiştirilerek “daha iyi” bir sistemin var edilmesini sağlamak yatmaktadır. Cumhurbaşkanlığı sisteminin de benzer bir güdüyle kurgulandığı söylenebilir. Ancak niyet öyle olsa bile ortaya çıkan şey çoğu zaman bu doğrultuda olmayabilir. 2017 Anayasa değişikliğinin hükümet sistemine ilişkin kurgusundan ayrı olarak sistemin yargı organını konumlandırış biçimi, özellikle bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesi açısından eleştiriye açıktır.

Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Temel Dinamikleri

Demokratik hükümet sistemlerinin kurucu unsurunun ne olduğu sorusunun cevabı şüphesiz kuvvetler ayrılığı ilkesidir. Bu ilke devletin çeşitli fonksiyonlarını farklı erklere vererek bu erklerin görev ve yetkilerinin belirlenmesi/sınırlarının çizilmesi² ve birbiri ile ilişkilerinin bazı dengeler gözetilerek

1 Jan-Erik Lane, *Anayasalar ve Siyasal Teori*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 106-108.

2 Mehmet Uçum, *Türkiye'nin Demokratik Birliği Mücadelesinde Yeni Aşama: 16 Nisan*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, s. 60.

şekillendirilmesini öngörür.³ Erklar arasındaki bu denge o kadar önemlidir ki tümüyle sınırsız bir gücün ortaya çıkmasının önlenmesi ve devletin kurum-sallaşmış bazı kurallarla sınırlandırılması sağlar. Ancak kuvvetler ayrılığı ilkesinin devletin sınırlandırılması açısından taşıdığı değer daha derin anlamları da içkindir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi devleti sınırlarken aynı zamanda özgürlükler için bir güvence mekanizması olarak da fonksiyon görür.⁴ Buna göre erkeklerin sınırları belirlenmiş bir alanda belli dengelerle hareket edebilmesi, hak ve özgürlüklere ölçsüz müdahalenin önlenmesinin önemli bir aşaması olarak düşünülebilir.⁵

Demokratik bir hükümet sistemi olarak başkanlık sistemi de kuvvetler ayrılığı ilkesinin belirgin bir şekilde ön planda olduğu yapısal şartlar üzerine oturur. Kuvvetlerin sert ayrımı ve denge ve denetim mekanizmalarının güçlü bir şekilde yapılandırılmış olması, başkanlık sistemine yöneltebilecek önemli bir takım eleştirileri bertaraf eder. Buna göre güçlerin tek elde toplanması, gücün yozlaşması ve siyasi kutuplaşma, denge ve denetim mekanizmaları aracılığıyla önlenir.⁶ Öte yandan, rejim krizlerine açık olma, katılık ve çift meşruiyet gibi eleştiriler, bilinen ve genel kabul gören denge ve denetim mekanizmalarının yanında daha spesifik tedbirler gerektirebilmektedir.

6771 sayılı Anayasa değişikliği ile öngörülen hükümet sisteminde de başkanlık sisteminin belirleyiciliğinden bahsedilebilir. Bunun yanında başkanlık sisteminin içkin olduğu bazı problemler göz önünde bulundurularak bir takım farklılaştırmaların tercih edildiği de görülmektedir.⁷

Bir devletin hükümet sisteminin, dünyada tanımlanmış herhangi bir hükümet sistemine şablon olarak uymak gibi hukuki ya da siyasi bir gerekliliğin olmadığını tespit edilmesi gerekir. Dünya toplumları nasıl ki zaman içerisinde gelişen hukuki ve siyasi tecrübelerle kendilerine uygun siyasal yönetim modelleri geliştirmişlerse, bugünün toplumları açısından da aynı kabiliyetin varlığı kabul edilmelidir. Bu noktada yapılan değişikliğin, farklılıklar barındırmakla birlikte, başkanlık sisteminin temel özellikleriyle uyumlu olduğu söylenebilir.⁸

3 Ali Fuad Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*, Baha Matbaası, İstanbul 1960, s. 279.

4 Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, 10. Tıpkı Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013, s. 16.

5 Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 10. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa 2018, s. 218.

6 Nur Uluşahin, *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*, Yetkin Yayınları, Ankara 1999, ss. 126-134, 135-146.

7 6771 sayılı Anayasa değişikliği Kanunu Teklif gerekçesi, <http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/pdf/anayasadegisikligikanunteklifi.pdf>, ss. 18-19.

8 Faruk Bilir, "Türkiye'ye Özgü Yeni Bir Hükümet Modeli: Cumhurbaşkanlığı Sistemi", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 94, Mart-Nisan 2017 s. 527; Yavuz Atar, "Neden Cumhurbaşkanlığı Sistemi?", *Star Gazetesi, Açık Görüş Eki*, 21.01.2017,(Erişim: 17.10.2018), <https://www.star.com.tr/acik-gorus/neden-cumhurbaşkanligi-sistemi-haber-1178668/>; değişikliğin bir başkanlık sistemi değişikliği olmadığı yönündeki kapsamlı eleştirisi için bkz., Kemal Gözler, "Cumhurbaşkanlığı Sistemi mi, Başkanlık Sistemi mi, Yoksa Neverland Sistemi mi? 16 Nisan'da Neyi Oylayacağız?", *anayasa.gen.tr*, 27.02.2017, (Erişim: 17.10.2018), <http://www.anayasa.gen.tr/neverland.htm>

Başkanlık sisteminin üzerine oturduğu temel felsefe, yürütmenin doğrudan seçmenin tercihinine dayalı olarak ortaya çıkması ve ayrı ayrı meşruyet kaynaklarına sahip yasama ve yürütmenin belli ölçülerde ilişkili ve belli noktalarda karşılıklı denetim yetkileriyle donatılmış olmasıdır.⁹ Öne çıkan belirgin bir başka özelliği ise her iki kuvvetin birbirlerinin görevine son verme yetkilerinin olmamasıdır. Ancak bu özellik her ne kadar başkanlık sisteminin, sert kuvvetler ayrılığı temeline oturmasının mantıksal bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve yine aksinin tercih edilmesi halinde bu durum başkanlık sisteminden bir sapma olarak nitelendirilebilecek olsa da, bu sapmanın hükümet sisteminin özünü değiştirmeyeceği kabul edilebilir görünmektedir.¹⁰ Başkanlık sistemine ilişkin bu özelliklerin dışındaki başkaca özellikler, ülkelerin siyasi tecrübe, sosyo-ekonomik yapı, gelenek ve ihtiyaçlarıyla bağıntılı olarak değişkenlik gösterebilir.¹¹Buna karşın yargı, herhangi bir hükümet sistemi açısından ya da bir hükümet sisteminin farklı uygulamaları açısından değişken konumlandırılmaya müsait bir organ değildir. Yargının tarafsız kararlar verebilmesini, etkili yargısal denetim yapabilmesini sağlayacak şekilde bağımsızlık ölçütleri göz önünde bulundurularak konumlandırılmış olması hayati önem taşır.¹²

Anayasa değişikliğinin bazı farklılıklarla birlikte başkanlık sistemini kabul ettiği¹³ fikrinin kabulünün ardından, bu farklılaşmaların yasama-yürütme arasındaki keskin ayrılıktan kaynaklanması muhtemel kriz durumlarının aşılmasını sağlayacak tedbirler olarak düşünüldüğü söylenebilir. Demokrasi kültürünün henüz içselleştirilememiş olduğu ve çatışmacı bir siyasi kültür/yapının, güçlü ve farklı siyasal eğilimlere sahip çok partili ve disiplinli siyasal yapının olduğu Türkiye’de, kendine özgü bu koşulların dikkate alınarak,

9 Susan Rose-Ackerman, Diane A. Disierto, NataliaVolosin, “Hyper-Presidentialism: Separation of Powers without Checks and Balances in Argentinaand the Philippines”, *Berkeley Journal of International Law*, Vol. 29, Issue. 1, 2011, s. 248, (Erişim: 10.10.2018), https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5170&context=fss_papers .

10 Uluşahin, a.g.e., s. 39; Gözler de başkanlık sisteminin bu özelliğini asli özellikler değil, tali özellikler içerisinde değerlendirmiştir. Bkz. *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, ss. 233-234; Turhan sistemin bu özelliğini temel özellikler içerisinde değerlendirmekle birlikte bunu sistemin katılığı başlığı ile ele alarak, en belirgin olumsuz taraflarından birisi şeklinde değerlendirmiştir. Bkz. Mehmet Turhan, “Anayasa Hukukunda Hükümet Sistemi Tartışmaları” *Liberal Düşünce Dergisi*, Y. 17, S. 66, 2012, s. 63-65; Erdoğan’ın Sartori’yi esas alarak yaptığı değerlendirmede ise ön plana çıkarılan şey, kuvvetlerin birbirinin görevine son verememesi değil, başkanın kesin bir görev süresinin olmasıdır. Mustafa Erdoğan, “Başkanlık Sistemini Doğru Tartışmak”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 2, Bahar 1996, s. 6.

11 Atar, a.g.m.; Örneğin fesih ya da seçimlerin yenilenmesi gibi bir yetkinin olmadığı ABD başkanlık sisteminde, siyasi süreçlerde meydana gelen tikanlıkların nasıl giderilebileceğine ilişkin en az elli yıllık bir geçmişi olan tartışmanın varlığından bahsedilebilir.

12 Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1993, s. 289; Venedik Komisyonu, Hukuk Devleti Raporu, Strasbourg, 04.04.2011, “Report on theRule of Law”, CDL-AD(2011)003, (Erişim: 17.10.2018), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e), s. 12.

13 Atilla Yayla, “Yeni Sistemde Yürütme”, serbestiyet.com.tr, 21.03.2017, (Erişim: 15.10.2018), <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/yeni-sistemde-yurutme-773548>.

sistemin esnekliğini sağlamak ve siyasete çıkış noktaları yaratabilmek noktasında bazı emniyet sübaplarının tercih edildiği görülmektedir. Bu bağlamda seçimlerin yenilenmesi kararının yasama ve yürütme tarafından karşılıklı olarak alınabilmesi,¹⁴ yasama ve yürütme seçimlerinin eş/yakın zamanlı oluşu, güçlü meşruiyetlere sahip her iki kuvvetin birlikte iş yapabilmesini sağlamak ve kriz çıkması halinde kısa sürede bunun aşılmasını kolaylaştırmak üzere öngörülmüştür. Öte yandan yasama ve yürütme seçimlerinin eş zamanlı olarak yapılıyor olması, yürütme ve yasamanın aynı siyasal eğilime sahip olma ihtimalinin yüksek olması sebebiyle, özellikle kuvvetler ayrılığı ve etkili siyasal denetim ilkelerinin zarar göreceği yönünde eleştirilebilir. Eş zamanlı seçimin kuvvetler ayrılığı ilkesini zedeleyecek olduğuna yönelik bu iddia çoğu zaman parlamenter hükümet sisteminin tek parti hükümetleri çıkarabildiği dönemlerde hayat bulabilmektedir. Bunun yanında, parlamenter sistemde eş zamanlı da olsa ayrı iki seçim değil, tek seçimle hem yasama hem de yürütme meydana getirilir. O halde tek başına bu sebep bir sistemin anti-demokratik olarak nitelenmesini sonuçlamamalıdır. Diğer taraftan yürütme ve yasama seçimlerinde her zaman aynı siyasi eğilimin ön plana çıkacak olması düşüncesi de bir ön kabulden ibarettir.¹⁵ Özellikle Türkiye’de seçmenin bu noktadaki farkındalığının yüksek olduğu söylenebilir. Seçimleri karşılıklı olarak yenileyebilme yetkisi ise başkanlık sisteminden önemli bir sapma olarak düşünülebilir. Ancak bu yetkinin karşılıklı olarak kullanılabilir olması, seçimleri yenileme kararı alan Cumhurbaşkanının aynı zamanda görev süresinden feragat edecek olması, öte yandan Meclis için bu tür bir sınırlamanın olmaması, seçimlerin yenilenmesi kararını alan cumhurbaşkanının, bu kararı geçerli bir sebeple almamışsa tekrar seçilememe riskinin olması; bu yetkinin kendi içerisinde önemli sınırlayıcılarla birlikte var olduğunu göstermektedir. Böyle bir düzenlemenin amacı da yasama ve yürütme arasında ortaya çıkabilecek kilitlenmelerin esnek bir şekilde aşılmasını sağlamak olduğu düşünülebilir.¹⁶ Cumhurbaşkanının bu yetkiyi tek başına kullanabilmesi karşısında Meclisin nitelikli bir çoğunlukla kullanabilecek olması ise, güçlü ve istikrarlı

14 Any. m. 116. (Değişik: 21/1/2017-6771/11 md.) Türkiye Büyük Millet Meclisi, üye tamsayısının beşte üç çoğunluğuyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Bu halde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır. Cumhurbaşkanının seçimlerin yenilenmesine karar vermesi halinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır. Seçimlerin yenilenmesi kararı ve fesih kavramları ve bu konuya ilişkin eleştiriler için bkz. Kemal Gözler, “Fesih” ve “Seçimlerin Yenilenmesi” Farklı Kavramlar mıdır? “Cumhurbaşkanının Meclisi Fesih Yetkisi Yoktur” İddiası Üzerine Bir İnceleme”, <http://www.anayasa.gen.tr/fesih-yenileme.html>, 30.03.2017, (Erişim: 13.10.2018).

15 Sistem değişikliği çok taze olmasına rağmen Türkiye’de bu sisteme göre yapılan ilk seçim olan 24 Haziran seçimlerinde dahi, yakın siyasi eğilimlere sahip partilerin seçim ittifakı yapmış olmalarına rağmen, yasamada tümüyle hâkim bir konuma ulaşamadıkları görülmektedir.

16 Serdar Gülener, Nebi Miş, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, *Seta Analiz*, S. 190, Şubat 2017, (Erişim: 17.10.2018), <https://setav.org/assets/uploads/2017/02/AnalizCumhurbaskanligiSistemi.pdf>, s. 11.

bir yürütme arzusuyla uyumludur. Böylece bu yetkinin, Meclis tarafından da keyfi bir şekilde kullanılmasının önlenmesi de hedeflenmiştir.¹⁷

2017 Anayasa değişikliği ile kabul edilen hükümet sisteminin, başkanlık sisteminden farklılaştırılmasının anlaşılabilir yanı olabilir mi? Başkanlık sistemin de kendi içerisinde bazı dezavantajlı durumlar barındırıyor olması, uygulamada karşılaşılan problemler ve Türkiye'nin siyasi yapısının bazı farklı düzenlemeleri gerektiriyor olması, bu soruya olumlu bir karşılık vermeyi mümkün kılabilir. Zira başkanlık sisteminin kanun, bütçe ve zaman zaman atamalar gibi konularda kriz üretebilen bir sistem olduğu da görülebilmektedir.¹⁸

Bu durumda cumhurbaşkanlığı sisteminin, yasama-yürütme ilişkileri bağlamındaki kurgusunun eleştirisi mümkündür, ama asıl eleştirisinin yargının nasıl konumlandırıldığı noktasında olması gerektiği söylenebilir.

Yargının Konumu ve Rolü

Denge ve denetim mekanizmaları içerisinde yargının konumu özel bir önem taşır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin asıl anlamı bir kuvvet olarak yargının tarafsızlığının sağlanabilmesiyle ortaya çıkar.¹⁹ Çünkü hükümet sistemlerini ortaya çıkaran yasama-yürütme ilişkileri, çoğunlukla birbirine bağlı ya da birbirleriyle ilişkili olma temeli üzerinde şekillendirilir. Bu durumda bir hükümet sisteminin kuvvetler ayrılığı ilkesini içselleştirebildiğinin kabul edilebilmesi için, yasama ve yürütme arasındaki dengelerden öte, bu iki gücün bağımsız ve tarafsız yargı mercilerince, işlemleri yönünden, hukuka uygunluk noktasında etkili bir şekilde denetlenebiliyor olması, hak ve özgürlüklere yönelik ihlallerde yargının etkili ve etkin bir koruma sağlayabiliyor olması gerekir.²⁰ Klasik kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırılığı iddia edilebilir olsa da, bu korumanın sağlanabilmesinde anayasa mahkemelerinin önemi büyüktür.²¹ Öte yandan, çoğu zaman kuvvetlerin belirgin olarak ayrışmadığı parlamenter sistemlerde, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmış olması daha önemli hale gelir.²²

17 Any. Madde 116 – (Değişik: 21/1/2017-6771/11 md.) Türkiye Büyük Millet Meclisi, üye tamsayısının beşte üç çoğunluğuyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Bu halde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.

18 Güncel bir örnek olarak bkz. https://www.washingtonpost.com/business/economy/trump-continues-retreat-on-government-shutdown-threat-pledges-to-renew-border-control-battle-in-2019/2018/12/20/3143a752-0457-11e9-b6a9-0aa5c2fcc9e4_story.html?noredirect=on&utm_term=.9e7913bca529, (Erişim: 10.11.2018).

19 Ergun Özbudun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 61.

20 Kuvvetler ayrılığı ilkesinin geçirdiği serüven ve yargının bu ilke açısından taşıdığı özel öneme ilişkin tartışmalar için bkz.; Mehmet Emin Akgül, "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Alımı", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl. 68, Sayı. 2010/4, s. 79-101.

21 Kuvvetler ayrılığı ilkesinin kurumsallaşabilmesi bağlamında bkz. Karl, Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, Çev. Ahmet Mumcu, 7. Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2018. ss. 231, 193.

22 Mustafa Erdoğan, *Özgürlük, Hukuk ve Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2018, s. 64.

Yargı erkinin tarafsızlığının sağlanabilmesinin en basit ve birincil adımının, onu yasama ve yürütmenin varlığından, etkisinden ayrı olarak kurgulayabilmek olduğu söylenebilir. Demokratik hükümet sistemlerinin hiç biri esas itibarıyla yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığını tehdit etmez.²³ Diğer taraftan hükümet sistemlerinin bütün özellikleriyle birlikte her toplumda aynı şekilde uygulanması da mümkün değildir. Basit ifadeyle matbu bir formu yoktur. Bununla birlikte her hükümet sisteminin kendi içerisinde anlamlı bir denge ve denetim kurgusunun olduğu söylenebilir. İşte bu kurgunun özüne zarar vermeden yapılacak ufak farklılaştırmalar, siyasi kültür, demokratikleşme seyri, sosyo-kültürel ve ekonomik yapı gibi noktalarda farklılaşan toplumlar için olağan görülmelidir. Hükümet sistemleri tercihi oluşturulurken asla göz ardı edilmemesi gereken noktalar ise; hak ve özgürlüklerin güçlü bir şekilde korunmasını sağlayacak mekanizmaların varlığı, yargısal denetimin mümkün ve etkin olması, demokratik gelişim ve katılımın önünün açık olması ve kuvvetler ayrılığının özümsemiş olmasıdır.

Yargının nasıl konumlandırıldığıнын önemi, onun nasıl bir rol üstlendiği ile birlikte düşünülmelidir. Devletin faaliyet alanının yüzyıllar içerisinde genişlemesi, paralel bir şekilde yargının denetim alanının da genişlemesini doğurmuştur. Yargı artık sadece kanunun sözcüsü, hak ve özgürlüklere devletin keyfi müdahalelerini denetleyen bir mekanizma olarak düşünülemez. Bunun yanında hakların pozitif yükümler bağlamında da korunması gereği, ekonomik ve sosyal alanlarda devletin genişleyen rolünün denetlenebilir olması gereği, bu bağlamda genel ve soyut kanunların uygulanmasının, yorumunun denetlenmesi gereği, sosyal hakların anayasalara girmesiyle uygulanabilmeleri noktasındaki geniş takdir yetkisinin denetlenmesi gereği, hukuki uyumsuzlukların taraflarının grup, kitle, sınıf gibi farklılaşmasıyla geniş kitleleri ilgilendiren kolektif nitelikli hukuki sorunların çözümü ve tabii ki insan hakları konusunun gittikçe artan bir değerle anayasalarda yer alması, yargının çok boyutlu ve kapsamlı bir görev ve yetki alanının oluşmasını sağlamıştır.²⁴

Yargının rolünde yaşanan bu genişleme onun anayasal sistem içerisinde nasıl konumlandırılması gerektiğinde de belirleyici olmalıdır. Yasama ve yürütmenin her geçen gün artan, çeşitlenen, ayrıntılanan görev ve yetkileri karşısında yargı, bütün bu alanı hukuki açıdan denetleyebilme gücünü kendisinde görebilmelidir. Bu denetleyebilme gücünün, yargıçlar hükümeti, yargısal aktivizm gibi geçmişten günümüze, kemikleşmiş sorun alanlarına

23 Turhan, a.g.m., s. 59.

24 Özbudun, a.g.e., ss. 67-68.

hizmet etmemesi gerektiği ise özellikle altı çizilmesi gereken bir noktadır. Bundan ayrık olmak üzere, yargının yasama ve yürütme karşısındaki farklı konumu, onun bu güçlerden bağımsız düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Ancak Türkiye’de çoğu zaman bir mit haline getirilen bağımsızlık, bahsi geçen sorunlara zemin hazırlayan bir durum olabilmektedir.

2017 Anayasa değişikliği ile birlikte kabul edilen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, bir önceki sistemin pratiğine bakıldığında olumlu bazı düzenlemeler getirmiş olsa da bazı temel noktalarda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bunlardan önemli bir tanesi yargının yürütme gücünün etkisine açık bir şekilde kurgulanmış olmasıdır. Başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere yüksek yargının oluşumunda yürütmenin oldukça önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Cumhurbaşkanının siyasi bir taraf oluşu ve yürütmeden sorumlu tek kişi oluşu, Türk siyasi geçmiş ve geleneği de gözletildiğinde, onu olduğundan daha güçlü bir konuma sahip kılabilirdiği gözlemlenebilmektedir. Böyle bir güç karşısında asıl hedef olan tarafsızlık sağlanabilecek midir?

HSK ve AYM Bağlamında Yargının Tarafsızlığı

1982 Anayasasında yargının tarafsızlığı yer almış olmakla birlikte²⁵ açıkça ifade edilmemiş, bağımsızlığa yönelik vurgular ön plana çıkarılmıştır. 2017 Anayasa değişikliğinin tarafsızlık vurgusunu ön plana çıkarması bu açıdan önemli olmuştur.²⁶ Yargının bağımsızlığı, tarafsızlık için her zaman bir garanti oluşturmasa da tarafsızlığın sağlanabilmesini, bağımsız yargıdan ayrı düşünmek mümkün değildir.²⁷ Bu manada bağımsızlık tarafsızlığa hizmet eden araçlardan öne çıkarılmalıdır.

Anayasa değişikliğinin getirdiği yeni yapıda yasama-yargı ilişkileri noktasında bağımsızlık açısından önemli bir sorun söz konusu değildir. Bir endişe, yürütme ve yasama seçimlerinin eş ya da yakın zamanlı olarak yapılması ve bunun yürütme ve yasamada bir özdeşlik yaratacak olmasıdır. Bu durumda yasamanın güçlü bir çoğunlukla belli bir siyasi görüşün eline geçmesi ve yargısal atamalarda Meclisin sahip olduğu rol sebebiyle yargının üzerinde belirleyici bir etki yaratması mümkün olabilir. Ancak bu gibi endişeler hemen

25 Merih Öden, “Anayasa Yargısında Yargıcın Davaya veya İşe Bakamaması”, *AÜHF*, C. 43, S. 1, 1993, s. 64.

26 Any. Madde 9 – Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır. Askeri Mahkemeler ve sıkıyönetimin kaldırılması da yargı, yargı bağımsızlığı ve adil yargılanma ilkeleri açısından önemli düzenlemelerdir.

27 Levent Gönenç, *Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı*, Anayasa Çalışma Metinleri-3, TEPAV, Ankara 2011, s. 9.

her hükümet sisteminde ortaya çıkabileceği gibi 1982 Anayasasının öngördüğü bir önceki yapının da benzer sorunları taşıdığı rahatlıkla söylenebilir.²⁸

Anayasa değişikliğinin asıl önemi yürütme alanında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bağımsızlık ve tarafsızlık sorununun yürütme-yargı ilişkileri boyutuyla ele alınması önemli hale gelmektedir.

Tek başlı, dolayısıyla icrai karar alma yetkisiyle tam manasıyla donatılmış bir Cumhurbaşkanlığı öngörmesi bağlamında Cumhurbaşkanlığı sistemi, Cumhurbaşkanını kural koyucu bir statüye kavuşturmuştur. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı bir kural koyucu olarak yargının denetimine tabidir. Bu noktada kararlarını denetleyecek yargının oluşumunda Cumhurbaşkanının rolü sınırlı olmalıdır. Aksi takdirde geniş bir görev ve yetki alanıyla donatılmış Cumhurbaşkanının işlemleri üzerinde tarafsız bir şekilde yargısal denetimin yapılabilmesi mümkün olmaz.

Anayasa değişikliği çerçevesinde Cumhurbaşkanının yargı ile ilgili yetkileri incelendiğinde, bu yetkilerin hem çok güçlü olduğu hem de denetim ve denge mekanizmaları çerçevesinde kurgulanmadıkları görülebilir. Ancak tek başına bu veri yargının bağımsız ve tarafsızlığına yönelik eleştiriyi haklı kılmaz. Bu eleştiriyi haklılaştıran asıl sebep, yürütmenin yargı üzerindeki güçlü etkisinin yanında, yargıya ilişkin başkaca sorunların da aynı anda var olmasıdır.²⁹ Hukuk devleti ilkesinin anayasal düzen içerisinde sahip olduğu yer ve uygulanışı, hukuk öğrenimi, hakim-savcı yetiştirme gibi konularda geçmişten günümüze büyük sorunlar yaşayan Türkiye'nin bu durumu gözetildiğinde, yargının bu "naif" yapısının, yürütmenin bu "güçlü" etkisinden yeteri kadar korunamayacak olması endişesini haklı olarak yaratmaktadır. O halde Türkiye'de özellikle yürütme gücü karşısında, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının, sosyolojik ve psikolojik boyutlarının olduğunu dikkate almak gerekir.³⁰ Öte yandan yargının sorunlarının, elbette ki sadece yürütme karşısında bağımsız bir konuma getirilmesiyle çözülebilecek sorunlar olmadığı ayrıca not edilmelidir.³¹ Ancak bu birincil adım atılıp bunun sürekliliği ve kurumsallaşması sağlanmadığı müddetçe de sorunlarda ilerleme kaydedilmesi mümkün olmayacaktır.

28 Esasında bu konuda yapılacak tartışmalar sadece eş zamanlı seçimler üzerinden de yürütülmemelidir. Konu daha geniş bir çerçevede ele alınarak, parti yapısı, aday belirleme yöntemi, seçim sistemi, siyasal kültür ve gerçeklik, ideoloji gibi birçok faktör göz önünde bulundurularak yürütülmelidir. Benzer açıklama için bkz. Erdoğan, *Özgürlük, Hukuk ve Demokrasi*, s. 68.

29 Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, s. 399.

30 Gözler, *a.g.e.* s. 399.

31 Atilla Yayla, "Yeni Sistemde Yargı", serbestiyet.com.tr, 24.03.2017, (Erişim: 17.10.2018), <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/yeni-sistemde-yargi-774516>.

Türkiye’de yüksek yargı ve Hâkimler ve Savcılar Kurulu bağlamında ortaya çıkan güçlü yürütme etkisi, doğal olarak aşağılara sirayet ederek bütün yargı teşkilatını kuşatabilmektedir. Hukuk nosyonunu tam manasıyla kazanmamış, hâkimin Mecelle’de sayılı özelliklerini henüz içselleştirememiş, hayatla mücadelesine henüz başlamış genç hâkim ve savcılarının bu durumdan etkilenmedikleri, tamamıyla tarafsız kararlar üretebildikleri bu noktada gerçekçi bir söylem olamamaktadır.³² Anayasa Mahkemesi açısından bakıldığında yürütmenin güçlü etkisine rağmen zaman zaman önemli kararların üretilebildiği söylenebilir.³³ Ancak bunun istikrar kazanması ve yargının tüm alt kademelerine ulaşması yakın bir zamanda mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesinin bu tutumunu, bireysel başvuru kararlarında olduğu gibi norm denetimi kararlarında da sürdürebildiği söylenebilir. Türkiye’de “güçlü yürütme” talebi anlaşılabilir olmakla birlikte, tercih edilen yapının diğer eksikleriyle birlikte özellikle yargı açısından yeniden düşünülmesi ve kurgulanması gerekmektedir.

Anayasa değişikliğinin ana sebebi kırılğan, zayıf, istikrarsız yürütmenin ortaya çıkmasını engellemek, tam tersine güçlü, istikrarlı ve icraatçı bir yürütme gücü var edebilmektir. Bunu sağlayabilmek için klasik başkanlık sisteminin yasama ve yürütme ilişkilerini düzenleyen bazı kuralları benimsememiş gereksinimlere göre değiştirilmiştir. Yürütmede söz sahibi olan Cumhurbaşkanı da doğal olarak bir siyasi iradenin temsilcisi olarak, seçilmesi halinde taahhütlerini yerine getirme sorumluluğu taşıyan bir kişi olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla yasama-yürütme ilişkileri açısından istikrarı, iş yapabilmeyi, karar alabilmeyi kolaylaştıran tedbirlerin alınması tartışmalı olabileceksin de kabul edilebilir. Ancak yargı açısından aynı ya da benzer gerekçelerle Cumhurbaşkanının güçlü yetkilerle donatılması, yargısal atamalar konusundaki yetkilerindeki denetimin gerekli görülmemesi düşünülemez.

Yargısal atamalarla ilgili, kısa adıyla Venedik Komisyonunun raporlarının yol gösterici özelliği burada ön plana çıkarılabilir. Raporlar hem prensip karar niteliğinde hem de Türkiye ile ilgili ayrıntılı hükümler içermekte ve çok özetle; siyaseten sorumlu kişi ya da kurumlarca bu tür yargısal kurumlara sınırlı şekilde atamalar yapılabilmesini, yargının gerekli hesap verirliliğinin

32 Mecelle ve diğer bazı belgelerde yargı, hakim ve savcılara ilişkin bağımsızlık ve tarafsızlığa ilişkin ilke ve değerlendirmeler için bkz. Recep Akcan, “Hakimin Vasıfları”, *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi MİHBİR Özel Sayısı*, C.4, S.2, Yıl. 2014, ss. 271-300.

33 AYM, Şahin Alpay Başvurusu, Genel Kurul, Başvuru Numarası: 2016/16092, Karar Tarihi: 11/1/2018 R.G. Tarih ve Sayı: 19/1/2018-30306; Şahin Alpay Başvurusu(2), Genel Kurul, Başvuru Numarası: 2018/3007, Karar Tarihi: 15/3/2018 R.G. Tarih ve Sayı: 19/3/2018-30365; AYM, Mehmet Hasan Altan Başvurusu (2), Genel Kurul, Başvuru Numarası: 2016/23672, Karar Tarihi: 11/1/2018 R.G. Tarih ve Sayı: 19/1/2018-30306.

sağlanması açısından dengeleyici bir yol olarak görmektedir.³⁴ Öte yandan karşılaştırmalı hukuk örneklerine de bakıldığında yürütmenin başındaki kişilerle parlamentolar arasında atama yetkilerinin paylaştırıldığı görülür. Fransa, İtalya, Portekiz, İsveç gibi yüksek yargı konseyi olan ülkelerde bu konseylere üye atama yetkisi yasama, yürütme, yargı arasında paylaştırılmış bir yetkidir.³⁵ Ancak meclislerin yetkileri bu noktada genelde daha fazladır.³⁶ Aynı şekilde başkanlık sistemini tercih eden ülkelerin federal yapıda ya da üniter yapıda oluşu, yüksek yargı mercilerine başkanın yapacağı atamaların meclisler tarafından denetlenmesi açısından büyük bir fark yaratmamaktadır. Hatta bazen yüksek yargıçların doğrudan halk tarafından seçimle belirlendiği örnekler de bulunmaktadır.³⁷

Hâkimler ve Savcılar Kurulu açısından bakıldığında, geçmiş dönemlerden daha ileri bir düzenlemeye gidildiği düşünülebilir. Adalet Bakanının Kurulun doğal üyesi olması, adalet hizmetlerini yürüten makamın kurulda yer alması açısından önemlidir. Ancak Bakanın başkan sıfatını taşıması, Kurulun idari bir birimi olan Başkanlıkta yer alması, her ne kadar dairelerin çalışmalarına ve disiplin işleri ile ilgili Genel Kurul kararlarına katılamayacak olsa da hâkim ve savcılarla ilgili araştırma, inceleme ve disiplin işlemlerine olur verme yetkisinin olması tartışmaya açık bir yetkidir.³⁸ Zira eski düzenlemede gerekli nitelikleri taşımak kaydıyla seçilmemiş bir kişinin bakan olması mümkün idiye de parlamenter sistem bağlamında bakanların seçilmiş olan kişiler içerisinde tercih edilmesi daha yaygın bir uygulama olmuştur. Ancak bundan daha önemlisi, seçilmiş olsun ya da olmasın bakanların siyaseten sorumlu tutulabilme yollarının açık olmasıdır. Cumhurbaşkanlığı sisteminde ise sistemin özüne de uygun olarak bakanlar Cumhurbaşkanı tarafından atanırlar ve kendilerine karşı doğrudan bir siyasi denetim yolu işletilemez. Diğer taraftan, bakan yardımcısının da Kurulun doğal üyesi olarak görev yapacağı görülmektedir. Peki bu durum nasıl değerlendirilmelidir? Bakan yardımcıları, Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Eski düzenlemede müsteşarın doğal üye olarak Kurulda yer alıyor olduğu düşünüldüğünde, Cumhurbaşkanı tarafından atanacak bakan yardımcısı sayesinde de Kurulun bir üyesinin daha demokratik meşruiyet noktasında güçlendirildiği düşünülebilir. Yani Cumhurbaşkanı bu atamadan dolayı siyaseten halka/seçmene karşı sorumludur, kararlarının

34 Venedik Komisyonu, "Yargısal Atamalar", Venice, 22.06.2007, (Erişim: 18.10.2018), "JudicialAppointments", [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)028-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)028-e), prg. 27, 51.

35 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, Ekin Bas. Yay. Dağ. Bursa, 2019, s. 1057.

36 Haluk Alkan, *Kurumsalci Yaklaşım Işığında Yeni Siyasetin Analizi: Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, Liberte Yayınları, Ankara 2018, s. 92.

37 Alkan, a.g.e., s. 92.

38 6087 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kurulu Kanunu, m. 6.

tamamının yargısal denetime açılmış olması suretiyle de hukuki sorumluluğa sahiptir. Bunun yanında halk tarafından doğrudan, güçlü bir çoğunlukla seçilmiş cumhurbaşkanının demokratik meşruiyeti de tam olarak değerlendirilebilir. Bu yolla Kurulda, bakanlık müsteşarının doğal üyeliği ile ortaya çıkan bürokrasinin etkisinin azaltılmış olduğu söylenebilir. Ancak ifade edilmelidir ki bakanın Kuruldaki yetkileriyle ilgili getirilmiş kısıtlar³⁹, bakan yardımcısı için getirilmemiştir. HSK bir yargı mercii değil, yargı idaresi kuruludur. Dolayısıyla burada görev yapacak kişiler ya da buraya yapılacak atamalar doğrudan yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığını etkilemeyecektir denilebilir.⁴⁰ Ancak hâkim ve savcılarla ilgili olarak sahip olduğu yetkiler ve kararlarının tamamının hala yargı denetimine açılmamış olduğu⁴¹ düşünüldüğünde, bağımsızlık ve tarafsızlığı etkileyebilecek önemli bir pozisyonda olduğu da görülebilecektir.

HSK' ya yarı oranında üye seçme yetkisinin Meclise verilmesi ise olumlu bir düzenlemedir. Dünyada da bu yöntem yaygın bir yöntemdir. Burada önemli olan Meclisin nitelikli bir çoğunlukla üye seçmek zorunda olmasıdır, bu oldukça olumlu bir düzenlemedir. Öte yandan, Mecliste yapılacak birinci ve ikinci oylamalarda yeterli nitelikli oy oranının sağlanamaması halinde en çok oy alan iki aday arasından ad çekme yolunun kullanılacak olması eleştiriye açık bir düzenlemedir. Elbette ki Meclisin sürekli bu konuda meşgul bırakılması ve uzun süre Kurula üye seçmemesinin önüne geçilmek istendiği görülmektedir. Ama en çok oyu alan adaylar arasından ad çekme yolunun kullanılması güçlü partinin, ad çekme aşamasına desteklediği adayları çıkarabilmesine imkân tanıyabilecek bir yol olarak düşünülebilir. Öte yandan, ad çekme yöntemi bazen daha az oy almış bir adayın seçilebilmesine de imkân tanıyabilir. Anayasa değişikliğinin, ad çekme usulüyle, seçimlerin uzamasını engellemek istediği görülmektedir. Mecliste her zaman güçlü bir çoğunluğun varlığı söz konusu olmayacağı, hatta bu yeni sistemin beklenen bir sonucu olarak ilerleyen seçimlerde Meclisin yürütmeden ayrılmış olması fikrinin güçlenmesiyle daha güçlü bir Meclis algısının ve pratiğinin oluşması,⁴² çoğulcu ve önemli ölçüde parçalı bir Meclis yapısının ortaya çıkması da mümkün olabilecektir. Böyle dönemlerde ad çekme usulü, çoğunlukla krizi önleyecek bir işlev görecektir denilebilir.

Anayasa Mahkemesi açısından yöneltilecek en önemli eleştiri ise Cumhurbaşkanının atama yetkisinin Meclis tarafından değerlendirilmeyecek

39 HSK Kanunu m. 6/3/a,b.

40 Uçum, a.g.e., s. 88.

41 Anayasa m. 159/12.

42 İngiliz parlamenter hükümet sisteminde, yürütmenin yasamaya olan hâkimiyetinin değerlendirilmesiyle ilgili olarak bkz. Sevtap Yokuş, *Türkiye'de Yürütme Erkinde Değişen Dengeler*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, ss. 43-63.

olmasıdır. Bununla yanında, 15 üyeli bir kompozisyonda 12 üyeyi Cumhurbaşkanının atayacak olması da bağımsızlık ilkesi açısından sorunlar üretebilecektir.⁴³ Başkanlık sisteminin doğal sonucu olarak devlet başkanı aynı zamanda hükümet başkanı görevini üstlendiğinden ve başkanlık sistemi olan birçok ülkede yüksek yargı organları üyelerini başkan seçebildiğinden bu değişikliğin yargı bağımsızlığı açısından çoğulcu demokrasi ile uyumlu olmadığı söylenemez. Ancak başkanlık sistemi olan ülkelerin çoğunda, başkanların yüksek mahkeme üyelerinin seçimine ilişkin kararları senatoların onayına tabidir. Böylece yürütme organının başı olarak başkanın yaptığı atamalar, yasama organının bir parçası olan senato tarafından dengelenmektedir.⁴⁴ Amerika, Arjantin, Brezilya, Şili ve Meksika bu bağlamda önemli örneklerdir.⁴⁵ Anayasa Mahkemesine üye atama usulünün Avrupa ülkelerindeki uygulamadan da uzak olduğu söylenebilir.⁴⁶

2017 değişikliği ile Anayasa Mahkemesine, Meclisin seçeceği üye sayısının artırılması, üyelerde aranacak niteliklerin yeniden düşünülmesi söz konusu olabilirdi.⁴⁷ Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru kapsamındaki yetkisi, iş yükü, inceleme alanı gibi faktörler göz önünde bulundurularak Mahkeme farklı bir yapıyla yeniden yapılandırılabilirdi. Bunun yanında üyelerin sahip olması gereken niteliklerin bireysel başvuru yolunun gereklerine göre şekillendirilmesi düşünülebilirdi. Ancak bu değişiklik, Anayasa Mahkemesi ile ilgili ayrıca düzenlemeler getirmemiştir. Yalnızca, Mahkemeye

43 Alkan, *a.g.e.*, s. 99.

44 Abdurrahman Eren, "Başkanlık Sistemi 2: Yargı Alanında Yapılan Değişiklikler", kanuniesasi.com, 18.02.2017, (Erişim: 15.01.2019), <http://kanuniesasi.com/index.php/kose-yazilari/38-baskanlik-sistemi-2-yargi-alaninda-yapilan-degisiklikler>

45 Başkanlık sisteminin uygulandığı örneklerde anayasal düzenlemelere bakıldığında genel olarak başkanın yargısal atamalar konusunda sahip olduğu yetkinin meclisin onayına tabi tutulduğu görülmektedir. Örneğin ABD Anayasasının Madde II/ Bölüm 2. hükmü gereği, Başkanın Yüksek Mahkeme yargıçlarını atama yetkisi Senatonun onayına tabidir. Arjantin Anayasasının 99. Maddesi gereği, Başkanın Yüksek Mahkeme üyelerini atama yetkisi yine Senatonun 2/3'ünün onayına bağlanmıştır. Brezilya Anayasasının 84. maddesine de Federal yüksek Mahkeme üyelerinin adaylıklarının geçeli olabilmesi için Senatonun salt çoğunluğunun oyu gereklidir. Bu onay gerçekleşince Başkan atamayı yapar(m. 101).

Şili Anayasasının 78. maddesi de benzer şekilde, Yüksek Mahkeme üyelerinin devlet başkanı tarafından Senatonun 2/3 çoğunluğunun onayıyla atanacağını düzenlemektedir. Meksika Anayasasına göre Başkan, atama konusunda daha güçlü bir yetkiyle donatılmış olsa da 89 ve 96. maddeler gereği Yüksek Mahkeme üyelerinin devlet başkanı tarafından Senatonun 2/3 çoğunluğunun onayıyla atanacağını düzenlemiştir. 30 gün içinde bu çoğunluğa ulaşamaması halinde Başkanın, sunduğu listedeki adaylardan birini doğrudan atayabileceği, bunun yanında gösterilen adayların Senato tarafından reddedilmesi halinde Başkanın yeni bir liste sunabileceği ve Bu listedeki adayların da Senato tarafından reddedilmesi halinde Başkanın doğrudan atama yetkisine sahip olacağı hüküm altına alınmıştır. Bu son örnekte Başkanın atamalar konusundaki yetkisi kademeli olarak güçlendirilmiştir. Bkz. Eren, *a.g.m.*

46 Bahri Öztürk, Fikret İlkiz, Ümit Kocasakal(edit.), 2010 *Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Yargı Bağımsızlığı*, TCHD, CEHAMER, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Seçkin Yayınları, Ankara 2010, ss. 53-73. Ayrıca bkz. Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 1085.

47 Yavuz Atar, *Türk Anayasa Hukuku*, Güncellenmiş 11. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2017, s. 336.

üye gönderen kaynaklardan iki yüksek mahkeme olan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Askeri Yargıtay kaldırılmış, bu kaynaklardan seçilmiş olan mevcut üyelerin görev sürelerini tamamlamalarının ardından, Mahkemenin üye sayısı 15 olarak öngörülmüştür.

Bu bağlamda Türkiye’de uygulanan modelde, Cumhurbaşkanının Mahkemeye yapacağı atamalarda, 12 üyenin 8 tanesi, yüksek yargı organları ve YÖK tarafından önerilen üç isim arasından seçilmektedir. Geriye kalan 4 üye ise belli nitelikleri taşıyan kişiler arasından Cumhurbaşkanınca doğrudan atanmaktadır. Bu yöntemin, yeterli olmamakla birlikte kısmi bir denge unsuru barındırdığı söylenebilir. Zira yürütme gücü atama yetkisini, ilgili kurumların seçtiği kişilerle sınırlı olarak kullanabilmektedir. Bu bakımdan Cumhurbaşkanının 4 üyeyi doğrudan ataması, tarafsızlık ilkesinin zedeleneceği sonucunu direkt olarak doğurmasa⁴⁸ da, gerek bireysel başvurularda bölümlerin az sayıda üyeye karar verebiliyor olmaları, gerekse yürütme tarafından atanan üyelerin çoğunluğu oluşturması, Mahkemenin üreteceği kararların taraflı olabileceği endişesini ortaya çıkarmaktadır.

Öte yandan, değişiklik sonrası Cumhurbaşkanının 12 üyeyi seçme yetkisinin aynen korunmuş olması, bir yönüyle daha eleştirilebilir. Her ne kadar Türkiye’de pratik öyle gelişmemiş olsa da, Cumhurbaşkanı daha önce tarafsız devlet başkanı sıfatıyla Mahkemeye üye seçmekteydi. Nitekim doktrinde, Cumhurbaşkanının bazı görev ve yetkileri tarafsız devlet başkanı sıfatıyla, bazılarını ise yürütmenin başı sıfatıyla yerine getirdiği kabul edilmektedir.⁴⁹ Ancak değişiklikle birlikte Cumhurbaşkanı, yürütmenin siyaseten sorumlu tek kişisi sıfatıyla Mahkemeye üye seçmektedir. Yani değişiklikle birlikte Cumhurbaşkanı doğal olarak bir siyasi görüşün de temsilcisi haline gelmiştir. Bu durumda Cumhurbaşkanının atama yetkilerinin dengelenmemiş olması, liberal demokrasinin gerekleriyle tümüyle uyumlu değildir denilemezse de, değişiklikten önceki duruma göre yargı bağımsızlığı açısından bir ilerleme olarak da gösterilemez.⁵⁰

Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçilmesinde iki tercih düşünülebilir. Halk tarafından seçilmiş Cumhurbaşkanı ve yine halk tarafından seçilmiş Meclis

48 Eren, a.g.m.

49 Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 330.

50 Eren, a.g.m.; Aksi yöndeki önemli eleştiriler için bkz.; Kemal Gözler, “16 Nisan’da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir “Suistimalci Anayasa Değişikliği” midir?

Anayasa Değişikliğinin Asıl Amacı, HSYK’yi Yeniden Dizayn Etmek, Başbakan ve Bakanların Cezaî Sorumluluklarını Sıfırlamak veya Partili Cumhurbaşkanlığı Getirmek Olabilir mi?”, http://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.htm#_ftn1, 01.03.2017, (Erişim: 15.10.2018).

tarafından üye seçilmesi demokratik meşruiyet tartışmalarını önleyebilirse de tarafsızlığa ilişkin tartışmaları engelleyememektedir. O halde Anayasa Mahkemesine üye seçme yetkisi noktasında Meclisin daha etkin hale getirilmesi düşünülmelidir. Buradaki hareket noktası, farklı siyasi görüşlere sahip birçok milletvekilinin, üyeler üzerinde uzlaşma sağlamaları olacaktır. Tarafsızlık kaygıları bu yolla daha iyi aşılabılır. Yani Meclisin seçeceği üyelerin sayısı artırılabilir ya da Cumhurbaşkanının atayacağı üyelerin, nitelikli bir çoğunlukla Meclisin onayına tabi tutulması söz konusu olabilir.

Anayasa Mahkemesinin, anayasal sistem içerisinde sahip olduğu rol düşünüldüğünde, hem yargısal aktivizm ve yargıçlar hükümetine yol açacak sonuçların ortaya çıkmasını önleyecek tedbirlerin alınması gerekmektedir hem de tarafsızlık ilkesi bağlamında hukuk devleti ve çoğulcu demokrasi açısından kaygı yaratmayacak bir konuma kavuşturulması önem arz etmektedir.

Sonuç Yerine

Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı konusu Türkiye’de hemen her anayasa döneminde sürekli bir şekilde tartışılmıştır. Bu tartışmaların yakın bir gelecekte sona ermesi de mümkün görünmemektedir. O halde en azından yargısal atamalarda uzlaşma temeline oturan yöntemlerin tercih edilmesi, bu sorunun çözümü açısından bir aşama kaydedilmesini sağlayabilecektir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi yargının tarafsız kararlar üretebilmesi meselesi çok boyutlu olarak ele alınmayı gerektirmektedir. Yasama ve yürütmeden bağımsız bir yargı var etmek, sorunun aşılmasında tek başına yeterli olmayacaktır. Ne yazık ki hukuk, hukukçu ve dolayısıyla yargı sorunu Türkiye’de çok köklü bir sorundur ve çok daha geniş bir perspektifte (hukuk öğrenimi/kalite, mesleğe alınma vs.) değerlendirilerek köklü çözümler üretilmelidir.

Yargının tarafsızlığının sağlanabilmesinin ön koşullarından birisi yasama, yürütme gibi güçler karşısında bağımsız bir konumda tutulmuş olmasıdır. Ancak Türkiye’nin yargıya ilişkin tecrübeleri, yargısal aktivizm, yargının politika belirleyici bir konuma sahip olması gibi sorunlar da asla göz ardı edilmemelidir. 6771 sayılı Anayasa değişikliği ile yargı açısından önemli düzenlemeler yapılmış olsa da, sert kuvvetler ayrılığı esasının geçerli olduğu, dolayısıyla yetkilerin fren ve denge mekanizmaları çerçevesinde sınırlandırıldığı başkanlık sisteminin bu özelliğinin yargısal atamalar noktasında iyi kurgulanmadığı görülmektedir.

Kaynakça

- ACKERMAN, Susan Rose/DISIERTO, Diane A./VOLOSIN, Natalia, "Hyper-Presidentialism: Separation of Powers without Checks and Balances in Argentina and the Philippines", *Berkeley Journal of International Law*, Vol. 29, Issue. 1, 2011, s. 248, (Erişim: 10.10.2018), https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5170&context=fs_papers.
- AKCAN, Recep, "Hakimin Vasıfları", *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi MİHBİR Özel Sayısı*, C.4, S.2, Yıl. 2014, ss.271-300.
- AKGÜL, Mehmet Emin, "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Alamları", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl. 68, Sayı. 2010/4, ss. 79-101.
- ALKAN, Haluk, *Kurumsalci Yaklaşım Işığında Yeni Siyasetin Analizi: Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, Liberte Yayınları, Ankara 2018.
- ATAR, Yavuz, "Neden Cumhurbaşkanlığı Sistemi?", *Star Gazetesi, Açık Görüş Eki*, 21.01.2017, (Erişim: 17.10.2018), <https://www.star.com.tr/acik-gorus/neden-cumhurbaşkanligi-sistemi-haber-1178668/>
- ATAR, Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, Güncellenmiş 11. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2017.
- AYM, Mehmet Hasan Altan Başvurusu (2), Genel Kurul, Başvuru Numarası: 2016/23672, Karar Tarihi: 11/1/2018 R.G. Tarih ve Sayı: 19/1/2018-30306.
- AYM, Şahin Alpay Başvurusu(2), Genel Kurul, Başvuru Numarası: 2018/3007, Karar Tarihi: 15/3/2018 R.G. Tarih ve Sayı: 19/3/2018-30365.
- AYM, Şahin Alpay Başvurusu, Genel Kurul, Başvuru Numarası: 2016/16092, Karar Tarihi: 11/1/2018 R.G. Tarih ve Sayı: 19/1/2018-30306.
- BAŞGİL, Ali Fuad, *Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*, Baha Matbaası, İstanbul 1960.
- BİLİR, Faruk, "Türkiye'ye Özgü Yeni Bir Hükümet Modeli: Cumhurbaşkanlığı Sistemi", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 94, Mart-Nisan 2017 ss. 525-530.
- DOEHRING, Karl, *Genel Devlet Kuramı*, Çev. Ahmet Mumcu, 7. Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2018.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Başkanlık Sistemini Doğru Tartışmak", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 12, Bahar 1996, ss. 4-12.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, 10. Tıpkı Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Özgürlük, Hukuk ve Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2018.
- EREN, Abdurrahman (2017), "Başkanlık Sistemi 2: Yargı Alanında Yapılan Değişiklikler", <http://kanuniesasi.com/index.php/kose-yazilari/38-baskanlik-sistemi-2-yargi-alaninda-yapilan-degisiklikler>, Erişim: 15.10.2018.
- GÖNENÇ, Levent, *Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı*, Anayasa Çalışma Metinleri-3, TEPAV, Ankara 2011.
- GÖZLER, Kemal, "16 Nisan'da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir "Suistimalci Anayasa Değişikliği" midir? Anayasa Değişikliğinin Asıl Amacı, HSYK'yi Yeniden Dizayn Etmek, Başbakan ve Bakanların Cezaî Sorumluluklarını Sınırlamak veya Partili Cumhurbaşkanlığı Getirmek Olabilir mi?", http://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.htm#_ftn1, 01.03.2017, (Erişim: 15.10.2018).

- GÖZLER, Kemal, "Cumhurbaşkanının Meclisi Fesih Yetkisi Yoktur" İddiası Üzerine Bir İnceleme", <http://www.anayasa.gen.tr/fesih-yenileme.html>, 30.03.2017, (Erişim: 13.10.2018).
- GÖZLER, Kemal, "Cumhurbaşkanlığı Sistemi Mi, Başkanlık Sistemi Mi, Yoksa Neverland Sistemi Mi? 16 Nisan'da Neyi Oylayacağız?", [anayasa.gen.tr](http://www.anayasa.gen.tr/neverland.htm), 27.02.2017, (Erişim: 17.10.2018), <http://www.anayasa.gen.tr/neverland.htm>
- GÖZLER, Kemal, "Fesih" ve "Seçimlerin Yenilenmesi" Farklı Kavramlar mıdır? <http://www.anayasa.gen.tr/fesih-yenileme.html> (Erişim: 05.10.2018)
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 10. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa 2018.
- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, Ekin Bas. Yay. Dağ. Bursa, 2019.
- GÜLENER, Serdar, MİŞ, Nebi, "Cumhurbaşkanlığı Sistemi", *Seta Analiz*, S. 190, Şubat 2017, (Erişim: 17.10.2018), <https://setav.org/assets/uploads/2017/02/AnalizCumhurbaskanligiSistemi.pdf>, ss. 1-28.
- KAPANİ, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1993.
- LANE, Jan-Erik, *Anayasalar ve Siyasal Teori*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÖDEN, Merih, "Anayasa Yargısında Yargıcın Davaya veya İşe Bakamaması", *AÜHFD*, C. 43, S. 1, 1993, ss. 61-12.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖZTÜRK, Bahri/ İLKİZ, Fikret/KOCASAKAL, Ümit(edit.), 2010 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Yargı Bağımsızlığı, TCHD, CEHAMER, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Seçkin Yayınları, Ankara 2010.
- TURHAN, Mehmet, "Anayasa Hukukunda Hükümet Sistemi Tartışmaları" *Liberal Düşünce Dergisi*, Y. 17, S. 66, 2012, ss. 57-75.
- UÇUM, Mehmet, *Türkiye'nin Demokratik Birliği Mücadelesinde Yeni Aşama: 16 Nisan*, Alfa Bs. Yay. Dağ., İstanbul, 2018.
- ULUŞAHİN, Nur, *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*, Yetkin Yayınları, Ankara 1999.
- Venedik Komisyonu, "Yargısal Atamalar", Venice, 22.06.2007, (Erişim: 18.10.2018), "JudicialAppointments", [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf-file=CDL-AD\(2007\)028-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf-file=CDL-AD(2007)028-e)
- Venedik Komisyonu, Hukuk Devleti Raporu, Strasbourg, 04.04.2011, "Report on the Rule of Law", CDL-AD(2011)003, (Erişim: 17.10.2018), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf-file=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf-file=CDL-AD(2011)003rev-e), s. (1-16).
- YAYLA, Atilla, "Yeni Sistemde Yargı", serbestiyet.com.tr, 24.03.2017, (Erişim: 17.10.2018), <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/yeni-sistemde-yargi-774516> .
- YAYLA, Atilla, "Yeni Sistemde Yürütme", serbestiyet.com.tr, 21.03.2017, (Erişim: 15.10.2018), <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/yeni-sistemde-yurutme-773548> .
- YOKUŞ, Sevtap, *Türkiye'de Yürütme Erkinde Değişen Dengeler*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010.

Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri

Mutlu Yıldırım*

Öz

Anayasa yapımı, demokrasiye geçiş aşamasında siyasal kurumların yaratılması ve demokrasinin pekişmesi bağlamında ciddi fırsatlar sunmaktadır. Anayasa yapım siyasetinde ideal olan mutabakata dayalı, toplumun tüm katmanlarının temsil edilebildiği, uzlaşılarak ulaşılan genel görüş birliğine dayalı oydaşmacı bir anayasa yapım tarzının benimsenmiş olmasıdır. Türkiye'nin anayasa yapım tecrübesi ise geniş bir toplumsal mutabakata dayanması ve siyasal kurumların yaratılması açısından bir dizi kaçırılmış fırsat olarak görülmektedir. Çok partili hayata geçtikten sonra hayat bulan 1961 ve 1982 Anayasaları askeri darbelerin sonucunda, oydaşmanın uzağında askeri seçkinlerin dayatmasıyla hayata geçirilmiştir. 1971 ve 1973 anayasa değişiklikleri ise her ne kadar demokrasinin örselenmesi bağlamında sorunlu olsa da yapılış tarzı gereği sivil ve asker uyumunu yansıtmaları bağlamında diğerlerinden ayrılmaktadır ki bu çalışma da söz konusu anayasa değişikliklerini sivil-asker uyumu bağlamında değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: Siyaset, Demokrasi, Anayasa, Sivil, Asker, Uyum.

The Impact of the Civil and Military Harmony in the Constitution Making Policy: 1971 - 1973 Constitutional Amendments

Abstract

Making a constitution in the transition to democracy provides serious opportunities in the context of creating political institutions and the consolidation of democracy. The ideal constitution-making policy must be based on social consensus and on the representation of all layers of society. Turkey's constitution-making experience is seen as a series of missed opportunities in terms of a broad social consensus and creation of political institutions. The 1961 and 1982 Constitutions which were made after the transition to multi-party system had been implemented as results of military coups and the imposition of military elites; far from consensus. Although the constitutional amendments of 1971 and 1973 were problematic in the context of democracy they reflect the harmony of civilian authorities and military forces and were separate from the others. This study aims to evaluate the 1971 and 1973 constitutional amendments with regards to the harmony of civil authorities and military elites.

Key Words: Politics, Democracy, Constitution, Civil, Military, Harmony.

* Dr. | Siyaset Bilimci | yildirimmutlu@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-0465-1949

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 93, Kış, 2019, ss. 35-58.
Gönderim Tarihi: 20 Aralık 2018 | Kabul Tarihi: 10 Mart 2019

Giriş

Hukukla ve yazılı bir anayasa ile devlet iktidarını sınırlama amacı güden anayasacılık, bireysel özgürlükleri güvence altına almayı hedeflemektedir. Anayasacılık düşüncesinin yegâne gayesi keyfi yönetimin yerine, kurallara bağlı hukuki ve kurumsal mekanizmalar yoluyla sınırlanmış bir yönetimi hayata geçirmektir. “Anayasacılık, daha somut olarak, devletin temel işlevlerinin farklı organ ve makamlar arasında paylaştırılmasını, temel hakların anayasal olarak tanınıp güvence altına alınmasını, devlet iktidarının belli hukuk kurallarına bağlanmasını ve bütün bu hususların nihaî güvencesi olarak bağımsız mahkemelerin tesisini gerektirmektedir.”¹

Anayasa bir ülkedeki en üstün hukuk gücüne sahip resmî belgeyi ifade etmekte birlikte, belli bir anda fiilen var olan devlet sisteminin niteliğini ortaya koyup, devletin sınırlanması düşüncesini niteler. Günümüzde ise anayasa, sadece devlet iktidarını sınırlamakla kalmamakta aynı zamanda bireysel özgürlükleri güvence almakta, hukukî bir çerçeve olarak değil, devletin örgüt yapısını açıklayan bir belge olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayı, bugün resmi bir anayasası olan her devlet anayasal devlet değildir. Nitekim bugün yer yüzünde resmi bir anayasası olmayan devlet yok gibidir ve fakat bunların içinde anayasal devlet olarak nitelendirilebilecek olanlar hâlâ azınlıktadır. Çünkü anayasal devletin en önemli karakteri, anayasanın bireylerin dokunulmaz alanlarını korumak amacıyla siyasal iktidar üzerinde etkili bir kısıtlayıcı olarak işlev görmesidir. Bu ise bugün çok az ülkede görülebilen bir gerçekliktir.

Bu bağlamda “anayasal devlet, anayasal demokrasiyle özdeş değildir.”² Demokrasinin kabul gördüğü anayasal bir devlette halkın etkin ve yaygın siyasal katılıma dayanması zorunludur. Tarihsel açıdan bakılacak olursa gerek Türkiye’de gerek Batı dünyasında anayasal devlet, anayasal demokrasiden daha önce gerçekleşmiştir. Bu anlamda Türkiye özelinde anayasal devletin kökeni 19. yüzyıl sonlarına gittiği halde, anayasal demokrasi ancak 1940’ların ortalarında çok partili sisteme geçilmesiyle işlerlik kazanabilmiştir.

Anayasa yapımı ise özellikle demokrasiye geçiş sürecinde topluma ve onu yönlendiren siyasal elitlere siyasal kurumların yaratılması için geniş imkânlar sunmaktadır. Değiştirme, kurtulma ve mutabakat olarak ifade ettiğimiz demokrasi geçiş yöntemlerinde³ anayasa yapım süreci ve onun sonucu

1 Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Orion Kitapevi, Ankara 2011, s. 27.

2 Ergun Özbudun, Ömer Faruk Gençkaya, *Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapım Politikası*, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s.14.

3 Mutlu Yıldırım, *Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Çıkış Güvencelerinin Rolü ve Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2017, s.13.

olarak görülen demokrasinin pekişmesi, anayasa yapımı için çok kıymetli fırsatlar yaratmaktadır. Nitekim Andrea-Bonime-Blanc bu imkânı şu şekilde ifade etmektedir:

“Geçiş döneminde anayasa yapımı, siyasal faaliyetlerin hem en çeşitlilik gösteren hem en yoğun şeklidir. Bu süreçte, siyasal manevralar, pazarlıklar ve görüşmeler gerçekleşir, gruplar ve liderler arasında siyasal konumlamalar, anlaşmazlıklar, anlaşmalar ön plana çıkar. Anayasa yapıcılarının meseleleri nasıl ele aldıkları geçiş süreci ve onun yol açtığı rejim bakımından bize çok önemli şeyler söyleyebilir. Gerek sürecin gerekse onun sonucunun genel karakteri, yeni rejimin istikrar veya istikrarsızlık potansiyeli hakkında ipuçları ortaya koyabilir.”⁴

Diğer bir ifadeyle anayasa yapım siyaseti, sadece demokrasiye geçiş tarzının değil aynı zamanda ve belki de daha da önemlisi demokrasinin konsolide olma şansını etkiler. Buradaki önerimiz tamamen mutabakata dayalı, toplumun tüm katmanlarının temsil edilebildiği, uzlaşarak ulaşılan genel görüş birliğine dayalı oydaşmacı bir anayasa yapım tarzının demokratik pekişmeyi büyük oranda arttıracığı yönündedir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrasında en istikrarlı demokratik anayasal olarak kabul gören Alman, İtalyan ve İspanyol anayasaları, temsil nitelikleri güçlü kurucu meclislerin ve geniş ölçüde oydaşmaya dayalı bir anayasa yapım üslubunun ürünü olmaları tesadüf değildir.⁵

Türkiye'nin anayasa yapım tecrübesi ise geniş bir toplumsal mutabakata dayanan siyasal kurumların yaratılması açısından bir dizi kaçırılmış fırsat olarak zikredilebilir. Ne 1876 Osmanlı Anayasasına de 1921, 1924, 1961 ve 1982 gibi Cumhuriyet anayasaları geniş ölçüde temsile dayalı bir kurucu meclis veya yasama meclisi tarafından bir müzakere, pazarlık ya da uzlaşma yöntemiyle yapılmıştır. O nedenle hepsi de demokratik meşruluğu tartışmalı anayasal olarak kabul görmüştür. Nitekim 1876 Anayasası'nın ilanı 1878'de mutlak saltanatın tesis edilmesiyle son bulmuş, 1924 Anayasası'nı ise hayli uzun sayılabilecek bir tek parti dönemi izlemiştir. 1961 ve 1982 Anayasaları ise askeri darbelerin sonucunda, oydaşmanın uzağında askeri seçkinlerin dayatmasıyla hayata geçirilmiştir. Kısaca anayasacılığın başlangıcından bu tarafa Türkiye, 1876, 1921, 1924, 1961 ve 1982 olmak üzere beş anayasa yapmış; ancak yapılış biçimi gereği hiç birisinde de demokratik konsolidasyon sağlanamamıştır.

1971 ve 1973 anayasa değişiklikleri ise her ne kadar demokrasinin örselenmesi bağlamında sorunlu olsa da yapılaş tarzı gereği sivil ve asker uyumunu

4 Andrea Bonime-Blanc *Spain's Transition to Democracy: The Politics of Constitution Making*, Westview Press, 1987, s.13.

5 Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s. 49.

yansıtması bağlamında diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu çalışmada da söz konusu anayasa değişikliklerini sivil-asker uyumu bağlamında değerlendirilecektir.

Burada askeri seçkinlerin anayasa yapım siyasetine müdahil olmaları demokrasi açısından sorunlu görülebilir, bu doğrudur. Ancak bu durum her zaman aynı sonucu doğurmaz. Nitekim, “değiştirme” olarak adlandırılan demokrasiye geçiş modelinde⁶, demokrasiye geçişin bizzat otoriter rejimler tarafından başlatılması ve sürdürülmesi öngörülmektedir. Alfred Stephan bunun üç şekilde zuhur edeceğini varsaymıştır.⁷ Bunlar;

1. Demokratikleşmenin sivil veya sivilleşmiş siyasal liderler tarafından başlatılması,
2. Demokratikleşmenin askeri yönetimlerce başlatılması,
3. Demokratikleşmenin kurum olarak Silahlı Kuvvetlerce başlatılmasıdır.

Bu tür yönetime en güzel örnek İspanya olabileceği gibi, Türkiye'nin 1945 yılındaki demokrasiye adım atması veya her askeri müdahale sonrası ordunun iktidarı sivil otoritelere devretmesi örnek olarak gösterilmektedir. Askeri seçkinlerin askeri bir müdahale sonrasında anayasa yapım siyasetinde aktif rol almaları, bizi ister istemez sivil-askeri ilişkilerinin fikri temellerine göz atmamızı gerekli kılmaktadır.

Sivil-Asker İlişkilerine Dair Kavramsal Bir Çerçeve

Yürütmeye bağlı ve ülke savunmasından sorumlu bir kurum olan ordu, modern demokratik ülkelerde siyasetin bir aktöründen ziyade kendi sınırları içerisinde hareket eden bir yapı görüntüsü vermektedir. Modernleşme sürecini tamamlayamamış; ama bu yolda demokrasiyi yönetim biçimi olarak tercih etmiş ülkelerde ise ordu gerek ideolojik gerekse kurumsal çıkar anlamında kendi sınırları içerisinde kalmayarak siyasette aktif bir rol üstlenebilmiş, modernleşmeye önderlik eden itici bir güç olarak siyasal ve ekonomik kararların alınmasında etkili olabilmiştir.⁸ Bu durum ise demokrasinin tam anlamıyla istikrara kavuşamaması ya da diğer bir ifade ile konsolide olamamasına neden olan vesayetçi uygulamaları akla getirmektedir.

Siyasi ortamda çeşitli vesayetçi uygulamalar görülmekle beraber en sık rastlanılan ordu kurumunun siyasetteki hâkimiyetidir. Askerin fiili olarak güç kullandığı veya var olduğu bir toplumda bağımsız bir siyasal aktör haline geldiği, çeşitli nedenlerle askerlerin üzerindeki sivil kontrolün ortadan

6 Mutlu Yıldırım, *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Çıkış Güvencelerinin Rolü ve Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2017, s.13.

7 Serap Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin Yayınları, Ankara 1997, s.19.

8 Osman Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Fark Yayınları, Ankara 2006, s.30.

kalktığı veya azaldığı, siyasal sahnede hâkim siyasal güç olarak sivil siyasetçilerin değil askerin yer aldığı bu ortam “pretoryenizm” olarak telaffuz edilmekte ve daha çok yeni kurulan demokrasilerde veya demokratikleşme çabası içinde olan ülkelerde önemli bir sorun olarak görülmektedir.⁹

Bugün sivil-asker ilişkilerine baktığımızda Samuel Huntington’u “*State and Soldier*” ve “*Civilian Control and the Constitution*”, Amos Perlmutter’i “*The Praetorian State and the Praetorian Army*” Morris Janowitz’i “*Professional Soldier*”, Douglas Bland’ı “*Managing the ‘Expert Problem’ in Civil-Military Relations*” ve Rebecca L. Schiff’i “*Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory Of Concordance*” adlı çalışmalarını sivil-asker ilişkilerinin teorik altyapısının oluşturulmasında katkıları olan önemli akademisyenler olarak görmekteyiz. Ne var ki ideal sivil-asker ilişkileri konusunda akademisyenler arasında, üzerinde uzlaşmış bir model olmadığı gibi konu üzerinde çok sayıda farklı fikir de ortaya atılmıştır.¹⁰ İlk dördü demokrasiyi korumak için ordunun hem sivil otoritenin -hükümetin- kontrolüne tabi olması hem de profesyonel özerklik ve siyasi tarafsızlığa sahip bulunması gerektiği yönünde fikirleri savunmakta¹¹ (Etzioni-Halevy, 1996: 402), Douglas Bland ile Rebecca L. Schiff ise sivil ve asker arasındaki uyum ve ahenge vurgu yapmaktadır.¹²

Askerin sivil siyaset sahnesindeki rolü üzerinde duran Huntington, 1957’de kaleme aldığı “*Asker ve Devlet*” adlı eserinde askeri gücü en aza indirme adına “sivil kontrolü” yani sivil unsurların kendi güçlerini askerî unsurlar karşısında hâkim kılması şeklinde statik bir önerme ortaya koymaktadır. Ona göre bunu gerçekleştirmenin objektif ve subjektif sivil kontrol olmak üzere iki yolu bulunmaktadır ve her iki önermede de askerin profesyonelleşmesine vurgu vardır. Objektif sivil kontrolde amaçlanan orduyu askerileştirip devletin aracı yapmak suretiyle askerin siyasetin dışında tutulmasıdır. Subjektif sivil kontrol, siyasi ve askeri sorumlulukları bir araya getiren ve askeri işlemlerin kontrolünü tek bir yasal otoriteye veren yöntemdir. Askerin siyasete katılmasını öngörür.¹³

Janowitz ise “*Profesyonel Ordu*” isimli eserinde profesyonel silahlı kuvvetlerin kurumsal bir analizini yaparak, Huntington’un önermiş olduğu sivil

9 Birsen Örs, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*, Der Yayıncılık, İstanbul 1996, s.3.

10 Mutlu Yıldırım, *Türkiye’de Sivil Asker İlişkileri Bağlamında 1966-1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2010, s.4.

11 Eva. Etzioni-Halevy, “Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites’ Connection in Israel”, *Armed Forces and Society*, 1996, Vol. 22, No. 3, s.402.

12 Douglas Bland, “Managing the ‘Expert Problem’ in Civil-Military Relations”, *European Security*, 1999, Vol. 8, No. 3, pp.10-11. – Rebecca Schiff, “Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory Of Concordance”, *Armed Forces and Society*, 1995, Vol.22, No.1.ss.7-24.

13 Samuel Huntington, “Civilian Control and the Constitution”, *The American Political Science Review*, Vol L. 1956, s.678.

kontrol modeli yerine farklı toplumsal koşullara göre değişiklik gösterebilen, dinamik bir profesyonelleşme önermektedir.¹⁴ Ona göre Huntington'ın objektif sivil kontrol kavramında tavsiye ettiği izolasyon, yani ordunun izole edilmesi, yanlış anlaşılmaya sebep olup çatışmanın kapısını aralamaktadır. Çünkü siviller ordunun yeterli donanımına sahip olmadığı alanlardaki açılımları desteklerken; ordu da kendini, savunmak için sorumlu olduğu toplumun karşısında bulmakta bu ise çatışmaya zemin hazırlamaktadır. Janowitz, daha çok siyasi bilince sahip, sivillerle örtüşebilen subayları tercih etmektedir.¹⁵ Apolitik ve tarafsız, toplumdan göreceli olarak ayrılmış bir askerlik mesleğini öngören Huntington'un aksine Janowitz, siyasi bilince sahip, işlev ve uzmanlıkları sivillerinkiyle örtüşen subayları kabul etmekle birlikte politikaya duyarlı ve toplumla bütünleşmiş bir ordu modelini savunmaktadır.

Pretoryanizm konusunda çalışan akademisyenlerin bir diğeri Perlmutter'dir. Perlmutter'in 1969 yılında *Comparative Politics* dergisinde yayınlanan "The Praetorian Army and the Praetorian State" (*Praetoryan Ordu ve Praetoryan Devlet*) adlı makalesi praetoryanizm konusundaki görüşleri hakkında geniş bilgiler vermektedir. Ona göre, pek çok durumda siviller; sivil siyasi yapı ve kurumlar işlemediği, fraksiyonlara bölünmenin gerçekleştiği ve siyasi hareketin yönetilmesi için gerekli anayasal araçlar bulunmadığı zamanlarda siyasi destek için orduya başvururlar.¹⁶ Bu, pretoryanizmin temel özelliklerinden biridir ve demokratik kurumların yerleşmediği ülkelerde diğerlerine göre daha sıklıkla görülen bir durumdur. Bu toplumlarda anayasal değişiklikler ordu tarafından yapılır ve ordu sık sık yönetime müdahil olur. Ona göre iki çeşit pretoryan ordu vardır: hakem ve yönetici ordular. Hakem tipinde ordu, "koruyucu zihniyetle" askeri idare için bir zaman sınırlama koyar ve hükümeti "kabul edilebilir" bir sivil rejime devretmek için gerekli düzenlemeleri yapar.¹⁷ Yönetici tip, iktidarı bir araç değil amaç olarak görmekte ve düzenlemelerini kalıcı olmak üzere yapmaktadır.

Nordlinger ise pretoryanizmi, sivil kontrolün zıddı olarak tarif etmiş ve askerler ile sivil hükümet arasında sivil üstünlüğün çöküşüyle sonuçlanan bir çatışma olduğu zaman ortaya çıktığını belirtmiştir.¹⁸ Nordlinger, pretoryan sistemleri arabulucu, muhafız ve yönetici olarak üç aşamada ele almıştır. Ona

14 James Burk, "Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research", *Armed Forces and Society*, 1993, Vol. 19, No.2. s.176.

15 Burk, a.g.m.s, s.177.

16 Amos Perlmutter, "The Praetorian State and the Praetorian Army", *Comparative Politics*, 1969, Vol. 1, No. 3, s.382.

17 Perlmutter, a.g.m., s. 390.

18 David Albright, "Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations", *World Politics*, Volume 32, July, 1980, Issue 4. s.555.

göre arabulucular statükoyu koruma hedefinde olup daha çok veto gücünü kullanma eğilimindedirler. Muhafızlar, yönetimi kendi ellerinde tutarak sivil yöneticilerin yapmış oldukları hataları düzeltme eğilimi sergilerken, yöneticiler siyasal hâkimiyeti kesin olarak eline geçirmiş siyasal, sosyal ve ekonomik olarak kesin değişimleri desteklemektedirler. Bu grubun siyaset müdahalesi çok sert ve yüksek düzeyde olup kalıcıdır.¹⁹

Şu ana kadar görmüş olduğumuz sivil-asker ilişkileri teorilerinin başlıca unsuru orduların fiziksel ve ideolojik olarak siyasi kurumlardan ayrılmış olmaları gerektiğidir. Bunun aksi ise Rebecca L. Schiff ve Douglas Bland tarafından ortaya konmuş olan uyum teorisi. Schiff, ordu ile siviller arasında bir ayırmadan ziyade; ordu, sivil elitler ve vatandaşlar arasında oluşturulabilecek bir ahenkten, iş birliğinden bahseder.²⁰ Toplumun, sivil-asker ilişkisini etkilediğini ve bunu da kültür üzerinden yaptığını savunan Schiff'e göre bu üç aktörün, yani ordu, sivil elitler ve vatandaşların, oluşturduğu uyumun içerisinde ayırım söz konusu olabilir; ancak bu ayırım uyumun oluşabilmesi için şart değildir. Kurumlar arasında oluşacak karşılıklı diyalogun daha önemli olduğunu belirtir. Teori, ilişkiselliğe üçüncü bir boyut katarak vatandaşları da çerçeveye dâhil etmesiyle diğer birçok sivil-asker ilişkisini anlatan teorilerden farkını ortaya koymaktadır. Askerin sivil güce destek vermesi olarak da kabul edilen bu olgu, sivil hükümetlerin yetersiz kaldığı durumlarda ordunun devreye girmesini kabul eder. İç düzenin sağlanması, doğal afetler veya polisin görev alanı içinde olup da yetersiz kaldıkları durumlarda ordu, bir aktör olarak inisiyatif alabilir, bunu da sivil yönetim ve vatandaşlar ile iş birliği içinde yerine getirebilir. Schiff'e göre mevcut teoriler, sivil ve askeri kurumların birbirinden ayrılmasını savunurken uyum teorisi bir ulusun kültürüyle ilgili konulara işaret ederek kurumsal analizin ötesine geçmeye çalışır. Belirli kurumsal ve kültürel göstergeleri işler; ordu, hükümet ve toplumun iç politikaya askeri müdahaleyi engellemek amacıyla üzerinde anlaşacakları ayrı olsun, bütünleşmiş olsun, sivil-asker ilişkileri biçimlerinin oluştuğu ampirik koşulları açıklar.²¹

Bland ise daha çok kurumlar arası uyumdan söz etmektedir ki bu da demokrasinin gelişmişliğiyle paralellik arz eder. Ona göre mevcut sivil-asker ilişkileri teorileri, sivil ve askeri kurumların ayrışmasına ve iç politikaya askeri müdahalenin önlenmesi için sivil alanın hâkim olmasına vurgu yaparlar. Bunun tersine uyum teorisi, ordu, siyasi seçkinler ve toplum arasında diyalog,

19 Juan J. Linz, (2008). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Liberte Yayınları, Ankara 2008, s. 183.

20 Rebecca Schiff, "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory Of Concordance", *Armed Forces Society*, 1995, Vol.22, No.1. ss.7-24.

21 Schiff, a.g.m. s.10.

değer ve amaçların paylaşımına ağırlık verir. Demokrasi konusunda ciddi mesafeler almış çoğu Batılı ülkelerde sözü geçen kurumsal uyum gözlenebilmektedir. Özellikle uluslararası konjonktür gereği asker ile sivil unsurlar birlikte hareket edebilmektedir. Bir başka uyum da kurumlar arası değil yöneticiler arası uyumdur ve hemen hemen her ülkede dönem dönem de olsa görülme olasılığı vardır. Demokrasi kültürünün yerleşmiş olduğu ülkelerde çok fazla ağırlığı olmamakla birlikte atılması gereken önemli adımlarda bu uyuma ihtiyaç vardır.²² ABD'nin Körfez Savaşını yürüten komutan olan Colin Powel, daha sonraki hükümette Savunma Bakanı olarak Başkana en yakın biri durumuna gelip ABD dış politikasında söz sahibi olabilmektedir. Bunun dışında İsrail, sivil siyasetçiler ile askeri kadrolar arasında ciddi bir ayırım bulunmadığı çarpıcı bir örnektir. Bu organik bağa rağmen, İsrail demokrasisi oldukça başarılı bir tecrübeye sahiptir. Bugün gelişmiş veya diğer tabirle konsolide olmuş. Batı demokrasilerin aksine İsrail, demokratik olgunluğu, sivil-asker ilişkilerindeki uyuma borçludur. Benzer şekilde demokrasi bağlamında daha alması gereken epey mesafe bulunan ülkelerde de benzer durumlara şahit olabilmekteyiz.

Rebecca L. Schiff ve Douglas Bland tarafından tanımlanmaya çalışılan uyum teorisi, daha çok kültürel ve kurumsal uyuma vurgu yapar. Demokrasi konusunda ciddi mesafeler kat etmiş Batılı ülkeler, Kanada, Japonya, Avustralya ve İskandinav ülkeleri burada zikredilebilir ve bu uyum için ideal örnekler olarak görülebilir. Halbuki sivil-asker ilişkilerindeki uyum, yapısı gereği karşılıklı menfaat birlikteliğinin ortaya koymasını gerekli kılar ki aksi çatışmaya sebep olur. O nedenle benim burada açıklamaya çalışacağım uyum modeli üç farklı şekilde görülebilmektedir. Bunlar sırasıyla baskısal, araçsal ve çıkarısal uyumdur. “Baskısal uyumda” sivil-asker arasında görünürde bir uyum vardır, ordunun siyasal siteme direkt müdahale yapma seçeneği kuvvetli olmamakla birlikte; askerin siyasi karar aşamalarında gerisinde hükmedici olarak düşüncesini ortaya koyması da beklenir. Bu birliktelikte asker bir yandan görüntüde çoğulculuğa izin veren siyasi kurumların gelişmesine fırsat tanırken, denetim ve gözetim adına gerekli ana mekanizmaları da sisteme dahil ederek, kendi siyasi düzenlerinin devamını sağlama çabası içindedir. 1966 cumhurbaşkanlığı seçiminde Cevdet Sunay'ın seçilmesi görünürde Meclis'in inisiyatifliyle yapılmış olsa da geri planda ordunun telkini de dikkate alınmalıdır.²³ “Araçsal uyum” ise bir bakıma “objektif kontrolü” çağrıştırmaktadır. Bugün baktığımızda Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa ülkeleri, Japonya ve

22 Douglas Bland, “Managing the ‘Expert Problem’ in Civil-Military Relations”, *European Security*, 1999, Vol. 8, No. 3, ss.10-11.

23 1966 Cumhurbaşkanlığı seçimi için bkz. Mutlu Yıldırım, *Türkiye’de Sivil Asker İlişkileri Bağlamında 1966-1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2010, ss.88-111.

Kanada gibi demokrasinin pekiştiği, Huntington'un bahsetmiş olduğu sivil kontrolün bütün unsurlarıyla içselleştirildiği, ülkeler olarak dikkat çekmekte, asker rejimin kendisine vermiş olduğu rolü yerine getirmektedir. Kural dışına çıkılmaması için rejim, gerekli demokratik mekanizmalarla donatılmıştır²⁴. Ancak demokratik konsolidasyonun tam manasıyla sağlanamadığı ülkelerde rejim ve asker ilişkisinde esaslı farklılıklar göze çarpmaktadır. Türkiye'nin da içinde yer aldığı bu rejimlerde siyasal sistem asker tarafından sürekli gözetim altında tutulmakta ve gerektiğinde doğrudan veya dolaylı müdahale yolu ile kontrol altına alınmakta, sistem ordunun tercihine göre anayasa ve ilgili yasalarla yeniden şekillendirilmektedir.

Türkiye, ordunun üç kez fiili olarak güç kullanıp direkt müdahalede bulunduğu pretoryan bir süreç yaşamış, akabinde ordu sütte gerisinde durarak anayasa yapım siyasetinde baş rolü üstlenmiştir. Gerek 1961 gerekse 1982 Anayasaları bu bağlamda sivil kontrolün uzağında askeri vesayetle yasalarla güvence altına alındığı yapılar olarak görülmektedir. 1971 ve 1973 anayasa değişiklikleri ise Douglas Bland ve Rebecca L. Schiff'in üzerinde durduğu; ancak daha çok benim yukarıda açıklamaya çalıştığım ve anayasa yapım siyasetinde nadir gözlemlenebilen sivil ve asker arasındaki çıkarsal uyumun tipik bir örneğini yansıtmaktadır.

1971-1973 Anayasa Değişiklikleri

12 Mart rejimi olarak anlandırılan rejim,Parlamentoyu feshedecek ve iktidarı doğrudan doğruya ele geçirecek kadar ileriye gitmemiş, bunun yerine Nihat Erim'in başkanlığında partiler üstü bir teknokrat hükümetin kurulması yolunda güçlü bir uyarıda bulunarak tercihini mevcut sistemin devamından yana kullanmıştır. Sütte gerisinde ordunun güçlü desteğine sahip partisiz hükümetin politikaları Adalet Partisi'nin muhafazakâr felsefesiyle örtüşmekteydi. Nitekim bu anayasaya ilişkin değişiklik taleplerinde de açıkça görülmekteydi.

Anayasa değişiklikleri konusu, 1961-1980 arası dönemde gündemi sürekli meşgul eden konuların başında gelmiştir. Özellikle 1965 seçimlerine kadar 1961 Anayasası'nın "meşruluğu", temel devlet felsefesi ve sosyal adalet anlayışı ya da Cumhuriyet Senatosu tabii üyeliği gibi özellikleri zaman zaman açık ya da kapalı eleştirilere konu olmuştur. Nitekim Mümtaz Soysal da 1961 Anayasası hakkında "[Anayasa] yürütme organını, daha doğrusu Millet Meclisindeki çoğunluğu öyle etkisiz, öyle güçsüz duruma getirmişti ki,

24 Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul 1989, ss.12-13.

sorumluların eli kolu bağlanmış [tı](...) Bu anayasayla devlet yönetilmez”²⁵ diyerek düşüncelerini ortaya koymuştur.

12 Mart Müdahalesinin hemen ertesinde anayasanın öngördüğü reformların gerçekleştirilmemesi eleştirilmiş, nitekim muhtıracıların ülkedeki bunalımı 1961 Anayasası'na bağladıkları anlaşılmıştır. Başbakan Erim tarafından 1961 Anayasası'nın “Türkiye için lüks olduğu” biçiminde dile getirilen görüşünün temelinde ise zamanın Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın “toplumsal grupların demokratik siyaset yoluyla kendi çıkarlarını gerçekleştirme mücadelelerinin siyasal düzen bakımından bir tehdit oluşturduğu yolundaki düşüncesi” yatmaktadır.²⁶ Yine dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un 25 Ocak 1970'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu'nun gayri resmi bir toplantısındaki “rejimi onarmak için hükümetin seçim sistemi reformuyla birlikte tarım ve vergi reformu ile dış ticaretin ulusallaştırılması da dâhil bir dizi toplumsal ve ekonomik reforma girişmesi [gerekir]”²⁷ sözü de askerinin söz konusu değişikliklere olan dahlini göstermektedir.

Başbakan Nihat Erim'in yabancı gazetecilere 2 Mayıs 1971'de yapmış olduğu “Türkiye anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasa'da değişiklik yapılarak temel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırılmasını önleyecek hükümler getirilecektir”, “anayasalar değişmez metinler değildir ve ihtiyaç hâsıl oldukça, tüm dünyada olduğu gibi Türk anayasasında da değişiklikler yapılabilir”²⁸ açıklamaları da anayasanın değişmesi gerektiğinin işareti olarak algılanmıştır. Nitekim Adalet Partisi hükümetlerinin zamanında çok istediği; ancak elde edemediği bu değişiklikler, mahkemelerin denetim yetkilerinin sınırlandırılmasıyla birlikte bazı temel hürriyetlerin kısıtlanması; özellikle yasama organının yürütmeye kanun yapma yetkisi vermesini mümkün kılmak suretiyle yürütmenin güçlendirilmesi; ve Silahlı Kuvvetleri sivil idare mahkemelerinin ve Sayıştay'ın denetiminden muaf kılmak suretiyle askerinin kurumsal özerkliğinin güçlendirilmesi gibi üç grupta toplanmış ve 12 Mart ara rejimi sırasında ve farklı tarihlerde yürürlüğe giren üç ayrı kanunla gerçekleştirilmiştir.²⁹

25 Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1979, s.76.

26 Bunalımlı Yıllar 1971-1980, s.127, bkz. <http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/1269/unite07.pdf> (erişim:11.10.2018).

27 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze*, Hil Yayınları, İstanbul 1996, s. 163.

28 Milliyet, 2.5.1972, s.1, bkz. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/82xxY2UZcThfMDInj1DV2A_x3D_x3D_

29 Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.56.

Yapılan değişiklikler, 1971 ve 1973 yıllarında olmak üzere iki aşamada tamamlanmıştır. Bu değişikliklerle anayasanın yaklaşık dörtte birine ilişilmiş ve ayrıca 11 geçici madde getirilmiştir. Adalet Partisi ve Demokrat Parti'nin başından beri büyük oranda anayasa değişikliği taraftarı olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, Cumhuriyet Halk Partisi'nin de bu sürece katılmaya ikna edilmesi ile birlikte parlamentonun anayasa değişikliklerine sahip çıktığını söylemek mümkündür. Sıkıyönetim durumunun yani ordu dahlinin de bir anlamda daha önce düşünölen; ama gerçekleştirilmeye fırsat bulunamayan değişiklikleri kolaylaştırmış olduğu da gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Nitekim dönemin Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın, "ordu olarak sadece reformların yapılmasını istedik" sözleri de ordunun değişiklik konusundaki tutumunu doğrulamaktadır. Ayrıca 12 Mart Müdahalesi, 1961 Anayasası muhaliflerinin, aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak, anayasa değişikliği programı çerçevesinde birleşmelerine de yol vermiştir.³⁰ Sivil ve askeri aktörlerin anayasa değişiklikleri konusunda vardıkları bu uzlaşma farklı çıkarların ortak bir paydada birleşebileceğini göstermiş, Schiff'in³¹ de belirtmiş olduğu ve bizimde "çıkarsal uyum" olarak tanımladığımız ordu ve sivil elitler arasındaki uyuma örnek oluşturmuştur.

Temel Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanmasına Yönelik Değişiklikler

Siyasi partilerin ordunun taleplerini karşılayarak gerekli düzenlemeleri yapmasında partilerin temel hak ve özgürlükler konularında kısıtlamaya gidilmesine yönelik değişiklik taleplerinin katkısı olmuştur. Nitekim 1488 ve 1699 sayılı kanunların getirdiği bu değişiklikler üç grupta toplanmaktadır. Bunlar, Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname yetkisinin tanınması (m.64), vergi, resim ve harçlar hakkında değişiklik yapmaya Bakanlar Kurulu'nun yetkili kılınması (m61), üniversite özerkliğinin zayıflatılması (m.120) ve TRT'nin özerkliğinin kaldırılması (m.121) gibi yürütme organının yetki alanına giren ve söz konusu yetkileri hükümet lehine genişleten maddeler ile temel hak ve hürriyetler için gerek genel bir sınırlamanın getirilmesi (m.11) gerekse de çeşitli hak ve hürriyetlerle ilgili anayasal ve yasal bir takım sınırlama nedenlerinin arttırılması, devlet memurlarının sendika kurma haklarının ellerinden alınması (m.119), tabî yargı yolu ilkesinin yerine kanuni yargı yolu ilkesinin benimsenmesi gibi (m.32) genelde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik değişiklikleri içermektedir. Yine Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açmak için "TBMM'de temsilcisi bulunan siyasi partiler" yerine "TBMM'de grubu bulunan siyasi partiler" ifadesini kullanmak suretiyle küçük

30 Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, Beta Basım Yayın, İstanbul 1986, ss.53-54.

31 Schiff, a.g.m. ss.7-9.

partilerin iptal davası açma hakkından mahrum bırakılması (m.149), Anayasa Mahkemesi'nin anayasa değişikliklerini ancak şekil yönünden denetleyebileceğinin belirtilmesi (m.147) gibi değişiklikler de daha çok yargı denetimini zayıflatan unsurları içermektedir.³²

Erim, ana haklar ve hürriyetleri belirleyen maddeler için bunları yok etmek isteyenlere karşı yeterince koruyucu hükümlerin bulunmadığı kanaatini belirtmektedir. Alman Anayasası'nın 18'nci maddesine atıf yapan Erim, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17'nci maddesi uyarınca hürriyetleri basamak yapıp, onları yıkmaya çalışmanın yasaklanması prensibinin, böylesi bir değişikliğe cevaz verdiğinin altını çizmekte, yapılacak değişikliklerle kesinlikle hürriyetler alanının daraltılmış olmayacağını; asıl yapılmak istenenin mevcut hürriyetlerden yararlanarak totaliter düzen kurmaya çalışacaklara mâni olunmak istendiğini belirtmektedir. Alman ve İtalyan Anayasaları'ndan esinlenerek yapılan 1961 Anayasası'nın bir noktada, bu anayasalarda belirtilen hak ve hürriyet teminatının eksik kaldığını belirten Erim, hürriyetlerden istifade ederek hürriyetleri yıkmaya imkânını önleyecek tedbirlerin 1961 Anayasası'nda bulunmayışından yakınmaktadır.³³

Yürütme Organına Tanınan Yetkilerin Genişletilmesi

Yürütme organına tanınan yetkilerin genişletilmesi, 1961 Anayasası'nın 111. maddesiyle MGK'yi, 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla da Anayasanın Sayıştay yetkilerini düzenleyen 127. maddesi ile Sayıştay'ı ilgilendirmektedir.

Milli Güvenlik Kurulu (MGK)

İlk kez 1961 Anayasası'nın 111. maddesiyle askerler, hükümetin izleyeceği milli güvenlik politikaları üzerinde, MGK aracılığıyla etkide bulunma olanağını elde etmiştir. Kurulun kararları istisari bir nitelik olarak belirtilmiş olmasına rağmen 111. maddede yapılan değişiklikle küçük fakat anlamlı sayılabilecek bir değişikliğe gidilmiş ve Kurul kararlarının hükümetler üzerindeki bağlayıcı rolünü güçlendirmiştir.³⁴ Maddenin³⁵ ilk fıkrasında yapılan düzenlemede başbakan, Genelkurmay Başkanı, bakanlar ve kuvvet komutanları şeklinde bir sıraya yer vererek sivil ve askeri hiyerarşi kuralları dikkate

³² Yazıcı, *a.g.e.*, ss.118-120.

³³ Nihat Erim, *12 Mart Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 269-276.

³⁴ Yazıcı, *a.g.e.*, s.121.

³⁵ "MGK Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği Bakanlar ile Kuvvet Komutanlarından kuruludur. MGK'ye Cumhurbaşkanı başkanlık eder; bulunmadığı zaman, bu görevi Başbakan yapar. MGK, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder".

alınmış, sıralamada öncelik sivil üyelere verilmiştir. Yine değişiklikte “kuvvet komutanları” ifadesine yer verilmesi, Silahlı Kuvvetlerin hiyerarşik yapısının takviye edildiğini ve bunların temsil ağırlığının hissedilir hale geldiğini göstermekte, Kurul kararlarındaki ağırlığını arttırmaktadır. Maddede yapılan asıl can alıcı değişiklik, Kurul kararlarının içeriğini ve hükümetler üzerindeki etkisini düzenleyen 3. fıkrayla ilgilidir. 1488 sayılı Kanunla “yardımcılık etme” ifadesi, “tavsiye etme” şeklinde değiştirilmiştir. Bununla kurul kararlarının hükümetler açısından daha bağlayıcı bir hale geldiği ve “tavsiye” ibaresiyle hükümetler üzerindeki etkinliğinin artırılmış olduğu göz ardı edilmemelidir. Demirel yıllar sonra TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonuna vermiş olduğu ifade de söz konusu değişikliği;

“Devletin birinci meselesi, devleti ıslah etmek, düzeltmek değil, birinci meselesi anarşi olmuş, birinci meselesi terör olmuş, birinci meselesi güncel meseleler olmuş, bizatihi idarenin kendisi olmuş (...) Yani Millî Güvenlik Kurulunu hiçbir zaman düşünmedik, yani bunu kaldıralım, yüceltelim, vesaire çünkü Millî Güvenlik Kurulu ihtilallere karşı alınmış bir tedbir olarak ortadaydı. Şöyle bir tedbirdi: Yani Türkiye’de birtakım işler cereyan ediyor, askerin üst kademesi bunu bilsin ve taşın altına elini soksun ve sivil idare bir şey yapmaya kalktığı zaman buna itiraz etmesin, onu sağlayan bir mekanizma olarak almışızdır Millî Güvenlik Kurulunu. Onu düzeltmeyi hiç düşünmedik.”³⁶

diyerek meşrulaştırmaya çalışmıştır. Parlamentonun ve sivil siyasetin yanında yer alan Demirel, bu tutumuyla sivil seçkinlerin almış oldukları kararlara askeri seçkinlerin de varlıklarıyla katkıda bulunmasını destekleyerek sistemin pretoryan bir yapıya bürünmesine katkı sağlamıştır. Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur’un 28 Mart 1970 tarihli MGK toplantısında sarf etmiş olduğu “Kurul’a Genelkurmay Başkanlığı’ndan ve çeşitli badirelerden geçmiş bir Cumhurbaşkanı’nın başkanlık etmesi, Başbakan dâhil kabinenin önemli Bakanlarının bulunması ve bilhassa komuta heyetinin de Kurul’da yer alması, Kurul’dan istişareden ziyade aktif kararlar istenmesinin sebepleridir (...) Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları MGK üyesi sıfatıyla yurt menfaatleriyle meşguldürler. Onlara itaat edin ve yalnız vazifenizi en iyi şekilde yapmaya çalışın³⁷” şeklinde emre kadar varabilen sert sözleri bir yandan TSK’nin MGK’ye icraî bir organ niteliği kazandırma eğiliminin mevcut olduğunu gösterirken, diğer yandan da sivil siyasetin karar almada askere tabi olması gerektiği anlayışını ortaya sermektedir. Gerçekten sivil ve asker birlikteliğinin sonucu olarak ele alınan değişiklikle askeri üyelerin ağırlığı artmış, subjektif kontrol anlayışının egemen olması sağlanmış

36 9’uncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 14.45–18.55], bkz. http://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/docs/tutanak_son/Suleyman%20Demirel-07.06.2012.pdf (erişim:11.10.2018).

37 Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, ss. 157-173.

ve Kurul kararlarının hükümetler üzerindeki etkisini pekiştirerek, Kurul'un sivil otoritenin bir parçası değil, aksine askerlerin sivil otoriteyi kontrol edebilmeleri için donatılmış bir aygıt olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Sayıştay ve Askeri Yargıtay

Anayasanın yürütmenin mali denetimiyle ilişkili kurumu olan Sayıştay'ın yetkilerini düzenleyen 127. maddesinde yapılmış olan değişiklik, ordunun mahfuz alanını genişleten önemli bir düzenlemedir. Yapılan değişiklikle³⁸ Türk Silahlı Kuvvetlerin denetimini Sayıştay'ın elinden almıştır. Silahlı Kuvvetlerin harcamalarını Sayıştay denetimi dışında tutulmasını savunan Erim, ayrıca Askeri Yargıtay'daki hiyerarşiyi rütbeyi esas alan bir biçime sokacaklarını ifade edip, askeri yargının sivil yargıdan ayrılması konusunda asker ile uyum içinde olduklarını ortaya koymuştur (Erim, 2007: 376-377). Tanör söz konusu maddeyi "askeri gücün sivil denetimden ayrılma isteği" olarak değerlendirmektedir.³⁹ Özellikle bu değişiklik, 1971 muhtırasının sebebinin teşkil eden 1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklerin geniş tutulmasından kaynaklanan, artan terör ve şiddet olaylarının bertaraf edilmesi için alınması planlanan önlemlerin çok uzağındadır. Nitekim askeri otoritenin mahfuz alanını genişleten söz konusu düzenlemeye sivil siyasetçilerin vermiş olduğu destek, sivil kontrol anlayışında bir gerileme olarak görülebilir; ancak iktidarın şiddet olaylarını bertaraf etme ve Meclis'in açık kalmasını temin etme adına ordunun bu talebini değerlendirmek istemesi de dönemin koşulları düşünüldüğünde sivil-asker uyumunun bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Yüksek Askerî Şura

Daha çok Silahlı Kuvvetler personelinin tayin ve terfi işleri konularını görüşmek üzere kurulmuş olan bir kuruldur.⁴⁰ Ancak ilgili kanunun 3. maddesinde yapılan değişiklikle birlikte kurulun görev alanı "Başbakan, Genelkurmay Başkanı veya Milli Savunma Bakanı'nın lüzumlu gördükleri hallerde Silahlı Kuvvetlerle ilgili diğer konular hakkında görüş bildirir" diyerek genişletilmiş, hatta sivil siyasetin görev ve sorumluluk alanına müdahale etmeyi mümkün

38 "Silahlı Kuvvetler elinde bulunan Devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usulleri, millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir" TBMM Tutanak Dergisi, (29.08.1971), 158'nci Birleşim, Cilt: 17, s.499, bkz. http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c017/mm__03017158.pdf (erişim:11.10.2018).

39 Tanör, a.g.e., s.55.

40 1612 Sayılı Yüksek Askerî Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile 26.07.1972 tarih ve 14257 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak kurulan kurul yalnız barış zamanlarından görev yapmak üzere kurulmuştur. Kurulduğu günden bugüne askeri vesayetin siyaset ve toplum üzerinde devamı konusunda önemli bir katkı sağlamıştır, bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14257.pdf>(erişim:15.10.2018).

kılan bir ifadeye yer verilmiştir.⁴¹ Yine toplantılarının gizli yapılması ve yapılan görüşmelerle alınan kararların kamuoyuyla paylaşılmasının yasaklanması, askeri seçkinlerin kurul üzerindeki ağırlığını ortaya koymaktadır. Kurulun almış olduğu kararların yargı denetiminin dışında olması da askerin hâkim alanını genişleten ve onlara vesayet bağlamında önemli yetkiler veren bir düzenleme olup hukuk devleti ilkesiyle de çatışmaktadır.

Yargı Denetimini Zayıflatan Değişiklikler

12 Mart ara rejimi döneminde yürürlüğe giren ve TSK'nin mahfuz alanlarını önemli ölçüde genişleten hükümler, 1488 ve 1699 sayılı Kanunlarla yerine getirilmiştir. Bunlar sırasıyla anayasanın tabî hâkim ilkesini düzenleyen 32, sıkıyönetimi düzenleyen 124, DGM'leri oluşumunu düzenleyen 136, askeri yargıyı düzenleyen 138 ve Danıştay'ı düzenleyen 140. maddelerinin değiştirilmesi ve anayasaya geçici 21. maddenin eklemesi olup, askerî yargının sivil yargı aleyhine önemli ölçüde güçlendiği değişikliklerdir olarak kabul görmektedir.⁴²

Sıkıyönetim Mahkemeleri

Askerin dolaylı müdahale yönetimi olarak en çok başvurduğu uygulama, iktidara baskı yaparak sıkıyönetimi ilan ettirmeye çalışmasıdır. Sıkıyönetimin ilan edildiği yerlerde idare, sıkıyönetim komutanlıklarına dolayısıyla askerin eline geçmektedir. Türkiye'de 26 yıl gibi uzunca bir süre görülen sıkıyönetim uygulamaları, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra başlamış, olağan yönetim biçimleri tarafından çözülemeyen sorunlarla karşılaştığı zamanlarda, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırıldığı, kimi zaman askıya alındığı bir rejimi uygulamaya koymayı amaçlamıştır.⁴³

Özellikle 12 Mart döneminde uygulamaya geçmiş olan 1488 ve 1699 sayılı Kanunlar anayasanın tabî hâkim ilkesi ve tabî yargı yolunu düzenleyen 32, sıkıyönetimi düzenleyen 124. maddelerini değiştirmesi ve anayasaya geçici 21. maddeyi eklemesiyle askeri otoritenin yetki alanını genişletmiş, sıkıyönetim mahkemeleri aracılığıyla askerî otoritenin yargı alanındaki gücü etkili hale gelmiştir.⁴⁴ Nitekim "Hiç kimse tabî hâkimden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi tabî hâkimden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü

41 Bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14257.pdf>(erişim:15.10.2018).

42 Yazıcı, a.g.e., s. 125.

43 Yıldırım, *Türkiye'de Sivil Asker İlişkileri Bağlamında 1966-1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, s. 62-63.

44 Yazıcı, a.g.e., s. 125.

merciler kurulamaz” diyen 32. maddenin ilk hükmü 1488 sayılı Kanunla kenar başlığı “kanuni yargı yolu” şeklinde değişerek “hiç kimse, kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz” şeklini almıştır. Değişikliğin asıl gerekçesi 13.05.1971’de yürürlüğe girmiş olan 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 11. ve 13. maddelerinde⁴⁵ yer alan düzenlemelerin anayasanın 32. maddesinin öngörmüş olduğu tabî hâkim ilkesi ile açık bir şekilde çelişmesidir.⁴⁶

Nitekim 1402 sayılı Kanunun 11. maddesi “sıkıyönetim bölgelerinde (...) Milli Savunma Bakanlığınca lüzum görülen yerlerde yeteri kadar askerî mahkeme kurulur. Bunlar buldukları yerin Sıkıyönetim Askerî Mahkemesi olarak adlandırılır” şeklinde bir yargıya hükmetmektedir. Aynı kanunun 13. maddesi ise “Sıkıyönetim Mahkemeleri sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde sıkıyönetim ilanına neden olan olaylara ilişkin sonuçları, sıkıyönetim ilanından en çok üç ay önce işlenmiş olmak şartıyla yargılayabilir” hükmüne yer vermektedir. Sıkıyönetim Kanunu’nun bu hükümleri, anayasanın 32. maddesi ile teminat altına alınan tabî hâkim ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Yani 1488 sayılı Kanunla yapılmış olan ve “tabî hâkim ilkesi” ve “tabî yargı yolu” ifadelerinin “kanuni hâkim” ve “kanuni yargı yolu” olarak değişmesi⁴⁷, sıkıyönetim mahkemelerinin sahip olmuş olduğu yargı yetkisinin anayasaya aykırılık sorununu ortadan kaldırmış, mahkemeler anayasaya uygun kuruluşlara dönüştürülmüş, ayrıca sıkıyönetim mahkemelerinde sivil kişilerin yargılanmasının önü açılmıştır. Bu ise aslında sivil mahkemelere ait olması gereken alanı, askeri mahkemelere açmak suretiyle genel olarak askeri gücü, sivil otorite karşısında güçlendirmektedir.

Üzerine eğilmemiz gereken bir başka husus da 1699 sayılı Kanunun anayasaya eklemiş olduğu geçici 21. maddesidir. Söz konusu madde “Sıkıyönetimin kaldırıldığı tarihte Sıkıyönetim Mahkemelerinde görülmekte bulunan davalar sonuçlandırılınca kadar bu mahkemelerin görev ve yetkileri devam eder. Kamu davası açılmamış dosyalar ile duruşmaların tatiline karar verilmiş davalar durumlarına, niteliklerine ve kanun hükümlerine göre görevli ve yetkili mercilere verilir”⁴⁸ demek suretiyle, sıkıyönetim mahkemelerinin yetkilerinin sıkıyönetimin sona ermesinden sonra da devam etmesi sağlanmıştır.⁴⁹ Bu ge-

45 Bkz. <http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/uhamer/Ter%C3%B6rle%20M%C3%BCcdeleye%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Ulusal%20Mevzuat/1402%20Say%C4%B1%C4%B1%20S%C4%B1k%C4%B1y%C3%B6netim%20Kanunu.pdf> (erişim:15.10.2018).

46 Yazıcı, a.g.e., s. 126.

47 Yazıcı, a.g.e., ss. 126-127.

48 TBMM Tutanak Dergisi, (15.02.1973), 58’nci Birleşim, Cilt: 33, s.644, bkz. http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c033/mm__03033058 (erişim:15.10.2018).

49 Yazıcı, a.g.e., ss. 127-128.

çici madde de tıpkı 32. maddede yapılan değişiklik gibi gerçekte sivil mahkemelere ait olması gereken bir alanı, askeri yargıyı yetkilendirerek açmayı hedeflemekte ve mahkemelerin yetkisi geleceğe doğru genişletmektedir.

Askerî yargı alanını genişleten bir başka anayasa değişiklik de 1488 sayılı Kanunun sıkıyönetim ilanını gerektiren halleri düzenleyen 124. maddesine yeni ibareler ekleyerek söz konusu nedenleri genişletmesidir. Maddenin değişiklikten önceki ilk metni “savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması ya da vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması” şeklindeyken, 22 Eylül 1971’de değişikliklerle, bunlara “ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya temel hak hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri” ifadeleri eklenerek, madde genişletilmiş ve sıkıyönetimin ilanı kolaylaşmıştır. Sivil makamlara ait olması gereken kolluk ve yargı yetkileri sıkıyönetim ilanı ile beraber askeri makamlara devredildiğinde, sıkıyönetime geçişlerin kolaylaşması, askerin sivil yönetimlere güven duymadığını ortaya koyan, “sübjektif kontrol” modelini yansıtan bir gelişme olarak görülmüş ve bu da askeri yargının sivil yargı karşısında güçlenmesini beraberinde getirmiştir.

Burada üzerinde durmamız gereken asıl konu, sıkıyönetim ilanı yetkisinin bakanlar kuruluna ait olmasıdır. O nedenle sıkıyönetim ilanı ile ordunun iktidar ortağı haline gelmesinde son söz sivil makamlara aittir. Ancak ordunun önemli bir vesayet kurumu olan Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla hükümete sıkıyönetim ilan etmesi noktasında telkinde bulunması, askerin de resmi olmasa da geri planda “muhafız rolüyle” bu süreçte etkili olduğu kanısını kuvvetlendirmektedir.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)

Devlet Güvenlik Mahkemeleri sivil ve askeri kanadın birlikte karar verdikleri bir yapı olarak teşekkül etmiştir. (Kanun No: 1699, m. 136/2) Buna göre:

“Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır. Devlet Güvenlik Mahkemesi’nde bir başkan, dört asil ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur (...) Devlet Güvenlik Mahkemesi başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulunca her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından Devlet Güvenlik Mahkemesi hâkimlerinin atanması Yüksek Hâkimler Kurulunca, savcı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar Kurulunca, askeri hâkimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanmaları ise özel yasaların da gösterdiği usule göre yapılır (...) Devlet Güvenlik Mahkemeleri

kararlarının temyiz mercii Yargıtay'da yalnız bu mahkemelerin kararlarına bakmak üzere kurulacak daire veya daireler; Genel Kurul ise, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kuruludur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır".⁵⁰

Madde Cumhuriyet Senatosu'nda da ele alınmıştır. Kars Senatörü Sırrı Atalay:

"Devletin korunması, anarşinin önlenmesi için ciddi tedbirler alınmasından yanayız (...) Türkiye'nin geleceğini tehdit eden anarşik bütün olaylar ve bütün eylemler önlenbilir ve bu mümkündür (...) Getirilen değişiklikte; yani anayasa teklifinde, yürütme gücü yargı gücünü etkisi altına alabilecektir (...) Önemli değişiklik burada yapılmaktadır; yani anayasanın siyasî, hukukî, ekonomik ve sosyal temel düzenini tamamen ortadan kaldıracak bir değişiklik karşılığında karşı karşıyayız (...) Şimdi, 136. maddede yapılacak bu değişiklikleri yarın siyasî bir iktidarın tâyin edeceği hâkimlerin tatbik edeceği ve hangi suçlar için kurulacağı belli olmayan bu mahkemelere kimlerin gideceği ve yarın ileride bundan kimlerin şikâyet edeceğini şimdiden kestirmek mümkün değildir (...) Objektif kaideleri bulmaya mecburuz ve bütün bir dünyanın âdil sistemleri içerisinde kalmaya mecburuz. İhtisas mahkemeleri kuralım. Gerçekten Türk Ceza Kanunu'nun 141, 142 ve 163. maddelerini işletebilecek; bölücülük, anarşi ve aşırı cereyanları önleyecek ihtisas mahkemeleri kuralım, ama bu mahkemelerin hâkimleri mutlak bir şekilde, siyasî iktidarın dudakları arasında değil; kendilerini seçecek kurulların emrinde ve onların elinde olsun (...) Hürriyetçi demokraside bunu istemekten daha tabii bir şey var mıdır? (...)"⁵¹

diyerek maddenin içeriğiyle alakalı çekincelerini ifade etmiştir. Akabinde söz alan Adalet Bakanı Artvin Milletvekili Fehmi Alparşlan:

"(...) Türkiye'nin içinde bulunduğu ortam, bir devlet güvenliği mevzuunu karşımıza çıkardığı içindir ki, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulmasını, yüce Parlâmentoda değerini bulsun diye siyasî parti liderlerinin takdirine götürdük (...) Bu maddeyi sevk ederken Devleti düşünmüştür; partileri değil (...) [bu mahkemeler] Fransa'da kurulmuştu Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Fransa'da bunun hâkimi asker kişidir (...) Yani doğrudan doğruya subaydır, generaldir. Fransa, Türkiye'den daha az demokratik bir ülke değildir. Fransa, hukuka saygı bakımından herhalde geri bir ülke olarak da mütalâa edilmez, ama Fransa'yı uçurumun kenarına kadar sürükleyen sebep, bizi de 12 Mart'a getiren sebebin aynıdır. De Gaulle gibi bir akıllı zat çıkmıştır ve Fransa'yı o uçurumun kenarından uzaklaştırmıştır ve işte bir tedbir olarak da Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ni getirmiştir. Tekrar ediyorum; Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması Türkiye'nin kaderi bakımından. Devletin güvenliği bakımından zarurî görüldüğü için arz ve teklif edilmiş bulunmaktadır".⁵²

diyerek yapılan düzenlemeyle DGM'lerin bir eksikliği gidereceğini, Fransa örneği üzerinden meşrulaştırmaktadır. Tartışmalar sonucunda madde 19 red oyuna karşılık verilen 130 kabul oyuyla Senato'da kabul edilmiştir.⁵³ Bu eklemeye DGM'ler askeri yargının güçlenmesine katkı sağlamıştır.

50 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, (01.03.1973), 39'uncu Birleşim, s.112, bkz.http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t12/c010/cs__12010039.pdf(erişim:15.10.2018).

51 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, (15.3.1973), 44'üncü Birleşim, s.277-279, bkz.http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t12/c010/cs__12010044.pdf(erişim:15.10.2018).

52 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, (15.3.1973), 44'üncü Birleşim, s.285-290, bkz.http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t12/c010/cs__12010044.pdf(erişim:15.10.2018).

53 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, (15.3.1973), 44'üncü Birleşim, s.307, bkz.http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t12/c010/cs__12010044.pdf(erişim:15.10.2018).

DGM'lerin kurulması, askerî idareye yargı alanında her zaman için etkin olma olanağı yaratmıştır. Yarı askerî nitelik taşıyan DGM'ler ayrıca sıkıyönetim mahkemeleri gibi dönemsel değil, olağan dönemlerde görev yapan sürekli mahkemeler olarak anılan, nitelikli suçlara ilişkin davalara bakmak üzere Ankara, Diyarbakır, Erzincan, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya ve Malatya il merkezlerinde ve bu illerin adlarıyla anılacak biçimde kurulmuşlardır. Bu mahkemelerin kurulmasına neden olan anayasa değişikliklerinin temelinde, ordunun sıkıyönetim dönemleri dışında da yargı alanında söz sahibi olma isteği yatmaktadır. Kunter, DGM'leri sıkıyönetim mahkemelerine oranla daha "ileri bir adım" olmakla birlikte "demokratik düzenlerin normal zamanlarının anormal mahkemeleri değildir" şeklinde ele almaktadır.⁵⁴ Nitekim Arca-yürek'in belirtmiş olduğu üzere Orgeneral Faruk Gürler'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Genelkurmay Başkanlığına atanmasının üzerinden bir ay geçtikten sonra Eylül 1972'de dönemin Başbakanı Ferit Melen'e yazmış olduğu resmi yazıda ordunun yargı alanında etkin olma isteğini;

"DGM'lerin kurulmasına duyulan ihtiyaç çok yönlüdür (...) Sıkıyönetim hizmetleri Silahlı Kuvvetlerin önemli bir bölümünü asıl görev ve fonksiyonlarının gereği gibi yerine getirmelerine engel olmaktadır (...) Sorunun çözüm yolu sık sık sıkıyönetime (...) başvurulmaması biçiminde olabilir (...) İşte DGM'lerin kurulması normal düzende devlet otoritesinin sürat ve etkinlikle kurulmasına ve korunmasına yardımcı olabileceği inancını telkin ettiği içindir ki benimsenmiştir. O nedenle bu inancın anayasa ile güvence altına alınmasına gereksinim duyulmaktadır."⁵⁵

şeklinde ifade etmektedir. 1970'lerin ikinci yarısında Ecevit'in istifası sonrasında kurulan VI. Demirel hükümeti de programına DGM'lerin kurulması maddesini eklemiştir. Maddenin eklenmesinde, 15 Temmuz 1980 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında DGM'lerin bir an önce kurulmasına dair alınan karar büyük rol oynamıştır.⁵⁶

DGM'ler konusunda üzerinde durulması gereken bir başka önemli husus da bu mahkemelerde görev alacak hâkim ve savcılarının atanmasıyla ilgilidir. Nitekim ilgili madde "DGM Başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulunca her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından DGM hâkimlerinin atanması Yüksek Hâkimler Kurulunca, savcı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar Kurulunca, askerî hâkimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atamaları ise özel kanunlarında gösterilen usullere göre yapılır" (m.136/4) hükmüne yer vererek, aday göstermede Bakanlar Kurulu'nu yetkilendirmesi hâkimlerin

54 Nurullah Kunter, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul 1989, s.181

55 Cüneyt. Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, ss. 414-416.

56 Milliyet, 16.7.1980, s.1,bkz. [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/wKF66_x2F_Fkc5ZZCLFg0sU7sQ_x3D_x3D_\(erişim:15.10.2018\)](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/wKF66_x2F_Fkc5ZZCLFg0sU7sQ_x3D_x3D_(erişim:15.10.2018)).

atanmasındaki genel teamülden sapmış olduğunu göstermekte⁵⁷ anayasanın güvence altına almış olduğu, yargı bağımsızlığını zayıflatmaktadır.

Kısaca, yürütmegücünün yargıgücünü etkisi altına alabilecektir düzenleme, evrensel demokrasinin ilkesi olan kuvvetler ayrılığıyla çelişmekte ve bağımsız mahkemelere siyaset aracılığıyla içinde askeri üyelerin de yer aldığı alternatif bir kurum oluşturmaktadır. Tamamen güvenlik gerekçesiyle, devlet otoritesinin sürat ve etkinlikle kurulmasına ve korunmasına yardımcı olmak amacıyla yapılan bu düzenlemede ordu, DGM yoluyla sivil yargıda söz sahibi olmuştur.⁵⁸

Askerî Yüksek İdare Mahkemesi

Anayasanın Danıştay kurumunu düzenleyen 140. maddesine eklenen “Asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetimi Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri, başkan ve üyelerinin nitelikleri ve atanmaları, disiplin ve özlük işleri; hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre, kanunla düzenlenir” fıkrası söz konusu yargı organının kurulmasını sağlamış ve daha önceden Danıştay’ın görev ve sorumluluğunda olan asker kişilerle ilgili idari işlem ve eylemlerin denetimi, Askerî Yüksek İdari Mahkemesine bırakılmıştır.⁵⁹ Burada asker kişiler ile ilgili idarî davaların Danıştay’dan alınarak Askerî Yargıtay’da kurulacak özel dairede görüleceğine dair öneriden vazgeçilerek, ayrı bir Askerî Yüksek İdare Mahkemesi kurulması yolu tercih edilmiştir. Bu değişikliğin sebebi “Adlî kaza ile idarî kazanın bünyesinden doğan farklılık”⁶⁰ olarak açıklanmıştır. Asker kişilerle ilgili davaların Danıştay’ın görevi dışında bırakılmasının gerekçesi ise Askerî Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu’nun gerekçesinde açıklanmış ve kısaca “Danıştay’ın askerlerin özlük işlerini sivil idareye paralel bir açıdan ele almasının, silâhlı kuvvetlerin hizmet gereklerine ters düştüğü” şeklinde ifade edilmiştir.⁶¹ Nitekim 12 Mart Muhtırasını kaleme alan dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur “Yüksek Askeri Şura’ca generalliğe veya bir üst rütbe generalliğe yükseltilmeyenler veya emekli edilenler, Danıştay’a müracaatla general oluyorlar veya emeklilikleri iptal ediliyordu. Orduda “Danıştay Paşası” adı ile yeni bir grup oluşuyordu, bu haliyle Danıştay orduya karşı bir kurum olarak çalışmakta TSK’nin düzenini bozmaktadır”⁶² diyerek mahkemeye olan ihtiyacı belirtmiştir.

57 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınlar, Ankara 1995, s. 24.

58 Yıldırım, *Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Çıkış Güvencelerinin Rolü ve Etkisi*, s. 221.

59 Yazıcı, a.g.e., s. 132.

60 Şeref Gözübüyük, *Yönetmelik Yargı*, Tuhan Kitapevi Yayınları, Ankara 2005, s.50.

61 Gözübüyük, a.g.e., ss. 49-57.

62 Batur, a.g.e., s. 179.

Söz konusu uygulama iki önemli hukuki sonucu beraberinde getirmektedir. Bunlardan birincisi askeri gücün yargı alanındaki hakimiyetinin genişlemesi, ikincisi 140. maddenin son fıkrasına eklenen “Askerî Yüksek İdari Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri, başkan ve üyelerinin nitelikleri ile atanmaları, disiplin ve özlük işleri; hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir” ifadesiyle bu mahkemenin yapacağı yargı denetimine, “askeri hizmetlerin gereği” gibi hukuki olmayan ve yargı makamının takdir yetkisini arttıran bir unsurun eklenmiş olmasıdır. Oysa asıl olan hukuka uygunluk denetimidir. Askerî Yüksek İdare Mahkemesine verilen bu takdir yetkisiyle hukuka uygunluk denetiminden uzaklaşmış, idarenin yargı denetimi zayıflamıştır.⁶³

Sonuç

12 Mart muhtırası sonrasında asker ve sivillerin birlikte uyum içinde hareket ederek “çıkâr birliği” sergileyip hayata geçirdikleri bu anayasa değişiklikleri, asker ile sivil müttefiklerin birlikte, stratejik olarak toplumun geri kalanından çok kendilerinin lehine olan siyasi tercihleri öne aldıkları değişikliklerdir. Asker, 1961 Anayasası'yla sahip olmuş olduğu vesayet yetkilerine ilave kazanımlar sağlamış, iktidar da öteden beri dillendirip şikâyet ettiği temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yönelik adımları atma fırsatını yakalamıştır. Perde gerisinde ordunun güçlü desteğine sahip partisiz hükümetin politikaları Adalet Partisi'nin muhafazakâr ilkeleriyle örtüşmüş, anayasa yapım siyaseti bağlamında bir ahenk ve uyumun oluşmasına fırsat sağlamıştır. Bu birliktelikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1961'de General Cemal Gürsel, 1966'da General Cevdet Sunay'ı cumhurbaşkanı seçmesi, subayların çoğu adına sivil iktidara güven duyması için önemli gelişmeler olarak görülmektedir. Yine süreç içerisinde ordu ile iktidarı temsil eden Adalet Partisi arasındaki gerilimin azalmış olması da anahtar rol oynamış, hükümet orduya karşı Demokrat Parti hükümetinin yaptığından da ötesinde daha özenli ve saygılı bir politika izlemiştir. İlk defa 1961 Anayasası ile siyasal sisteme bir danışma organı olarak girmiş olan ve bazı bakanlarla Silahlı Kuvvetlerin en üst düzey komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Kurulu, siyasetçilerle askerlerin birlikte uyum içinde hareket etmesine katkı sunmuş, aynı zamanda orduya milli güvenlik politikalarının şekillendirilmesinde meşru bir söz hakkı tanımıştır.

Bugün de sivil iktidar ile asker arasında benzer bir uyumun kolayca görülebildiği bir dönemden geçmekteyiz. Bu birlikteliğin “baskısal bir uyum”

63 Yazıcı, a.g.e., s. 133.

olmadığı çok net olmakla birlikte daha çok “araçsal bir uyumu” çağrıştırdığı göze çarpmaktadır. Nitekim özellikle 15 Temmuz sürecinden sonra sivil siyasetin atmış olduğu radikal adımlarda bu uyum ciddi biçimde fark edilmektedir. Gerek demokrasi bağlamında gerekse tehlikenin bertaraf edilmesi amacıyla ele alınan yasalarda ve olağanüstü hâl uygulamalarında sivil siyasetin alınan kararlara meşruluk kazandırmak için konuyu bakanlar kurulundan önce Milli Güvenlik Kuruluna taşınması “araçsal uyumun” izlerini taşıyan yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin ilk savunma bakanı olarak dönemin genelkurmay başkanının tercih edilmesi de söz konusu uyumun dikkat çeken son örneği olarak görülmekte, Bland’ın yukarıda zikretmiş olduğu ABD örneğiyle paralellik göstermektedir. Bu uyum sürecinde uluslararası konjonktürün payı da oldukça önemlidir. Güvenlik ve dış tehdit algısının en üst seviye yaklaştığı bu süreçte askerin görüşleri, genel dış siyasetin belirlenmesi noktasında değerli olup, sivil-asker uyumunun sürdürülmesi ve demokrasinin pekişmesi açısından da elzemdir. Ancak bu uyumun yine Bland’ın bahsetmiş olduğu gibi hemen hemen her ülke de dönem dönem görülme olasılığının olduğu kurumlar arası bir uyumdan mı ya da yöneticiler arası bir uyumdan mı kaynaklandığı şu an için net değildir. Gelecek, bu uyumun niteliğini ve detayını göstermesi bakımından ciddi gelişmelere gebe dir.

Türk demokrasinin pekişmesi için sadece sivil-asker ilişkilerindeki uyum yeterli değildir. Bu iki kurum arasındaki uyum kadar önemli bir diğer konu da sivil siyasetin demokrasinin konsolide olmasına yönelik reformları hayata geçirmesidir. Bu doğrultuda bugün dâhi siyasi bir karar organı olarak faaliyet gösteren Milli Güvenlik Kurulu, anayasal bir kurum olmaktan çıkarılmalı, iç siyaset konularındaki etkinliğine son verilmeli, sadece dış tehditlere karşı bir istişare organı olarak yeniden düzenlenmelidir. Toplumun tüm kesimlerinin temsil edildiği oydaşmacı bir anlayışla ele alınan anayasa yapım siyasetine öncelik verilmeli, tüm vesayetçi unsurları dışlayan, bireyin temel hak ve hürriyetlerini güvence altına alan, modern ve çağdaş yeni bir anayasa yapılmalı, kuvvetler ayrılığı ilkesi bütün unsurlarıyla içselleştirilmelidir. Yargı bağımsızlığı güvence altına alınıp yasama ve yürütme erklerine karşı etkinliği korunmalı, denge ve denetleme sağlanmalıdır. Parti içi demokrasiyi etkin kılacak bir partiler yasası hayata geçirilmeli, seçim kanununda değişikliğe gidilip, toplumsal uzlaşmaya katkı sağlayacak, seçmen iradesini adaletli bir şekilde parlamentoya yansıtan ve temsil kabiliyetini en üst seviyeye çıkaran bir seçim sistemi üzerinde mutabık kalınarak, demokratik temsile gölge düşüren seçim barajı makul seviyeye çekilmelidir.

Kaynakça

- ALBRIGHT, David, "Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations", *World Politics*, 1980, Volume 32, July, Issue 4. ss. 553-576.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, *Çankaya'ya Giden Yol*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- BATUR, Muhsin, *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.
- BLAND, Douglas, "Managing the 'Expert Problem' in Civil-Military Relations", *European Security*, 1999, Vol. 8, No. 3. ss. 25-43.
- BONIME-BLANC, Andrea, *Spain's Transition to Democracy: The Politics of Constitution Making*, Westview Press, 1987.
- BURK, James, "Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research", *Armed Forces and Society*, 1993, Vol. 19, No.2.s.167-185.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasa Hukuku*, Orion Kitapevi, Ankara 2011.
- ERİM, Nihat, *12 Mart Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- ETZIONI-HALEVY, Eva, "Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites' Connection in Israel", *Armed Forces and Society*, 1996, Vol. 22, No. 3. ss. 401-417.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Yönetmelik Yargı*, Tuhan Kitapevi Yayınları, Ankara 2005.
- HALE, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze*, Hil Yayınları, İstanbul 1996.
- HUNTINGTON, Samuel, "Civilian Control and the Constitution", *The American Political Science Review*, 1956, Vol. ss. 676-699.
- KUNTER, Nurullah, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul 1989.
- LINZ, Juan J, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Liberte Yayınları, Ankara 2008.
- ÖRS, Birsen, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*, Der Yayıncılık, İstanbul 1996.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, Doğan Kitap, İstanbul 2003.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınlar, Ankara 1995.
- ÖZBUDUN, Ergun, GENÇKAYA, Ömer Faruk, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapım Politikası*, Doğan Kitap, İstanbul 2010.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul 1989.
- ÖZTÜRK, Osman Metin, *Ordu ve Politika*, Fark Yayınları, Ankara 2006.
- PERLMUTTER, Amos, "The Praetorian State and the Praetorian Army", *Comparative Politics*, 1969, Vol. 1, No. 3, ss. 382-404.
- SCHIFF, Rebecca, "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory Of Concordance", *Armed Forces Society*, 1995, Vol.22, No.1. ss. 7-24.
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1979.
- TANÖR, Bülent, *İki Anayasa 1961-1982*, Beta Basım Yayın, İstanbul 1986.
- YAZICI, Serap, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin Yayınları, Ankara 1997.
- YILDIRIM, Mutlu, *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Çıkış Güvencelerinin Rolü ve Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2017.

YILDIRIM, Mutlu, *Türkiye'de Sivil Asker İlişkileri Bağlamında 1966-1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2010.

Milliyet, 2.5.1972, s.1, bkz.http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/82xxY2UZcThfMDInj1DV2A_x3D__x3D_ (erişim:11.10.2018).

Milliyet, 16.7.1980, s.1,

bkz.http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/wKF66_x2F_Fkc5ZZCLFg0sU7sQ_x3D__x3D_ (erişim:15.10.2018).

“1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu”, 13.5.1971, <http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/uhamer/Ter%C3%B6rle%20M%C3%BCadeleye%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Ulusal%20Mevzuat/1402%20Say%C4%B1%C4%B1%20S%C4%B1k%C4%B1y%C3%B6netim%20Kanunu.pdf> (erişim:15.10.2018).

“Yüksek Askeri Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 26 Temmuz 1972, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14257.pdf> (erişim:15.10.2018).

Darbeleri Araştırma Komisyonu Tutanakları: Süleyman Demirel ile Görüşme, 07.06.2012, http://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/docs/tutanak_son/Suley-man%20Demirel-07.06.2012.pdf (erişim:11.10.2018).

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 158. Birleşim, Dönem: 3, Cilt: 7, Toplantı:2, 29.8.1971, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c017/mm__03017158.pdf (erişim:11.10.2018).

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 58. Birleşim, Dönem: 3, Cilt: 33, Toplantı: 4, 15.2.1973, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c033/mm__03033058.pdf (erişim:15.10.2018)

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt: 10, Toplantı: 12, 39. Birleşim, 1.3.1973. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t12/c010/cs__12010039.pdf (erişim:15.10.2018)

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt: 10, Toplantı: 12, 44. Birleşim, 15.3.1973. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t12/c010/cs__12010044.pdf (erişim:15.10.2018)

“Bunalımlı Yıllar (1971-1980)”, <http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/1269/unite07.pdf> (erişim:11.10.2018)

İşe İade Davasının Sonuçları

Metin Parlak*

Öz

İşe iade davası, işverenin iş sözleşmesine haklı bir neden olmaksızın son vermesi halinde, işçinin aynı iş yerinde aynı koşullar altında tekrar işe başlamayı talep etmesine olanak sağlayan bir dava türüdür. İşe iade, diğer işçi alacakları ile birlikte talep edilemeyecek olup, ayrı bir dava ile talep edilmelidir. Davanın kabulü halinde işveren işçiyi tekrar işe almakla yükümlüdür. İşveren tarafından işçi tekrar işe alındığı takdirde, iş sözleşmesi hiç sona ermemiş gibi olur. İşverenin işçiyi tekrar işe almadığı halde ise tazminat yükümlülüğü doğmaktadır. Çalışmada, Yargıtay içtihatlarına da değinilerek, uygulamada karşılaşılan sorunlar ve doktrinde tartışmalı olan hususlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Sözleşmesi, İşe İade Davası, İşveren, Yargıtay Kararları.

Results of Reemployment Lawsuit

Abstract

Reemployment lawsuit is a kind of lawsuit that allows the employee to be reemployed in the same company under the same conditions when the employer dismisses the employee without a justification regarding the labor contract. Reemployment should be demanded with a separate case. That is, reemployment lawsuit and other claims by the employee should not be demanded within the same case. On the condition that the case is accepted, the employer is obliged to reemploy the employee. When the employee is reemployed by the employer, labor contract continues as it has never been closed. On the other hand, if the employer does not reemploy the employee, an obligation regarding compensation emerges. In this study, addressing the supreme court practices, problems in practice and the problematic issues within the doctrine are examined.

Keywords: Labor Contract, Reemployment Lawsuit, Employer, Supreme Court Decisions.

* Avukat | İstanbul Barosu | av.metinparlak@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2049-244X

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 93, Kış 2019, ss. 59-76.

Gönderim Tarihi: 28 Ocak 2019 | Kabul Tarihi: 15 Mart 2019

Giriş

Tarih boyunca tecrübe edilen hem sosyal hem de ekonomik değişimler sonucunda liberalizm temelinde var olan hukuk sistemi yeniden ele alınması, sosyal devlet anlayışıyla beraber özel hukuk sisteminde var olan sorunların çözülmesi gereksinimini doğurmuştur. Bireyin güvence altına alınma gereksiniminin yalnızca devlete karşı oluşmadığı, insanların kendi içlerinde de adaletsiz ilişkilere karşı güvence altına alınmasının gerekliliğiyle karşılaşılmıştır. Bu anlayış doğrultusunda ortaya çıkan hukuk dalları arasında iş hukuku, sosyal güvenlik hukuku, tüketicinin korunması hukuku gibi dallar yer almaktadır. İhtisas mahkemelerinin oluşması, yargılama kurallarında değişikliklere gidilmesi de bahsi geçen anlayış kapsamında gerçekleşmiştir. Neticede ise iş yargılaması hukuk yargılamasından bağımsız olarak oluşmuştur.

İş hukukunun temel amacı çalışma hayatının iki temel aktörü çalışan-ışveren birlikteliğini sürdürmek; diğer bir ifadeyle çalışanın haklarını korumaktır.¹ İş güvencesinin tanımına bakıldığında, çalışanın işini güvence altına alan ve fesih kapsamını işverenin aleyhine yönelik kısıtlayan, yalnızca çalışanın yararlanabileceği ve tek yönlü hakların oluşturduğu bir kurum olduğu görülmektedir.² Anayasal bir hak olan çalışma hakkını yaşama geçirecek bir mekanizma olarak da tanımlanmaktadır.³ Ancak yapılan bu tanımlar çalışmanın konusu olan çalışanın fesih durumunda güvence altına alınması kapsamındaki iş güvencesi kavramını karşılamaktan ibaret olup; geniş anlamda iş güvencesi ise işçinin işe alınmasından iş ilişkisinin sürekliliğini sağlamaya yönelik hükümlerin yanı sıra ilişkisinin devamı süresince de düzenlemeler yapan tüm hükümleri kapsamına almaktadır.⁴

Fesih Bildirimine İtiraz Usulü ve İşe İade Davalarının Hukuki Niteliği

Dava Şartı Olarak “Arabuluculuk” Başvurusu Zorunluluğu

Arabuluculuk Avrupa’da ve Amerika’da 40 yılı yakın süredir uygulanan bir uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Aralarında davaya konu olmuş veya olabilecek bir uyuşmazlık olan kişilerin meseleyi bir arabulucu eşliğinde karşılıklı olarak müzakere ederek çözüme kavuşturdıkları mahkeme öncesi başvuru olan davaya nispeten daha hızlı bir süreçtir.

1 Nuri Çelik, Nurşen Caniklioğlu, Talat Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, Beta Yayınevi, İstanbul 2018, s. 192.

2 Bektaş Kar, “Ölçülülük İlkesinin İş Güvencesinde Uygulanması”, *SİHD*, Sayı: 15, 2009, s. 60.

3 Tankut Centel, “Anayasa Karşısında Boşta Kalınan Süreye İlişkin Ücreti Sınırlama”, *SİHD*, Aralık 2009, s. 15.

4 Ercan Akyiğit, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi (İşe İade)*, Seçkin Yayınları, Ankara 2007, s. 152.

Dünyadaki gelişimine paralel olarak arabuluculuk ülkemizde 1990'lı yılların sonu itibarıyla, özellikle başta akademik çevrelerce üzerinde durulan ve tartışmalar yapılan ve bilimsel makaleler, raporlar yazılan bir konuydu. Konu hakkındaki bilimsel tartışma ve çalışmaların istenen yoğunluğa ulaşması ile birlikte bu konuda yasa çalışmaları yapmak için bir bilim komisyonu kuruldu. Komisyonunun uzun süre dünya örneklerini inceleyerek yaptığı çalışmanın sonunda 03.06.2008 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisine sevk edilen "Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Tasarısı", 7 Haziran 2012 tarihli oturumunda kabul edilmiştir. Akabinde 25.10.2017 tarihli resmi gazetede 7036 kanun numarası, 12.10.2018 kabul tarihi ve 01.01.2018 yürürlük tarihi ile yayınlanmıştır.

Yapılan bu değişikliklerle işçinin sözleşmesinin hukuka aykırı feshedilmesi halinde işçi, iş akdi feshedildikten sonra işe iade davası açmadan önce uyuşmazlığın arabuluculuk yoluyla çözülmesi için arabulucuya başvurmak zorundadır. İş sözleşmesi feshedilen işçi, fesih bildiriminde sebep gösterilmediği veya gösterilen sebebin geçerli bir sebep olmadığı iddiası ile fesih bildiriminin tebliği tarihinden itibaren bir ay içinde işe iade talebiyle, İş Mahkemeleri Kanunu hükümleri uyarınca arabulucuya başvurmak zorundadır. Arabuluculuk faaliyeti sonunda anlaşmaya varılamaması hâlinde, son tutağın düzenlendiği tarihten itibaren, iki hafta içinde iş mahkemesinde dava açılabilir. Taraflar anlaşılırsa uyuşmazlık aynı sürede iş mahkemesi yerine özel hakeme de götürülebilir. Arabulucuya başvurmaksızın doğrudan dava açılması sebebiyle davanın usulden reddi hâlinde ret kararı taraflara resen tebliğ edilir. Kesinleşen ret kararının da resen tebliğinden itibaren iki hafta içinde arabulucuya başvurulabilir (4857 sayılı İş Kanunu madde.20/1).

Arabuluculuk faaliyeti sonunda tarafların, işçinin işe başlatılması konusunda anlaşmaları hâlinde;

- İşe başlatma tarihi,
- Ücret ve diğer hakların parasal miktarı,
- İşçinin işe başlatılmaması durumunda tazminatın parasal miktarı,

Belirlenmesi zorunlu hususlardır. Aksi takdirde anlaşma sağlanamamış sayılır ve son tutanak buna göre düzenlenir. İşçinin kararlaştırılan tarihte işe başlamaması hâlinde fesih geçerli hâle gelir ve işveren sadece bunun hukuki sonuçları ile sorumlu olur (4857 sayılı İş Kanunu m.21/5). Asıl işveren-alt işveren ilişkisinin varlığı hâlinde işe iade talebiyle arabulucuya başvurulduğunda, anlaşmanın gerçekleşebilmesi için işverenlerin arabuluculuk görüşmelerine

birlikte katılmaları ve iradelerinin birbirine uygun olması aranır (7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu m.3/15).

İş Mahkemesine Başvuru

Feshin geçersizliğinin saptanması ve işçinin işe iadesi, işe iade davalarının konusunu oluşturmaktadır. Bu talebin yanında, feshin geçersizliğine hükmedilmesi durumunda boшта geçen dört aylık ücretin ve işe almama durumunda iş güvencesi tazminatının süre olarak saptanmasıdır. İşçi, işe iade değil de dört aylık ücret ya da işe almama tazminatını talep etme hakkına sahip değildir. Feshin geçersizliğine bağlı talepler olan dört aylık ücret ve işe başlamama tazminatı, feshin geçersizliğinin kanunca tecil edilmesi ve gerekli şartların oluşması neticesinde işe almamanın bir yaptırımını olarak düzenlenmiştir.⁵ Türk İş Kanunu uyarınca işçi, işe iade yerine kötü niyet tazminatı veya sendikal tazminat talep edememektedir. Buna karşın, iş güvencesi uygulanmayan işçilerin sendikal tazminat ya da kötü niyet tazminatı talep etmesi mümkün olabilecektir.⁶

İşe iade davasında davacı işçi, davalı ise iş sözleşmesini fesheden işverendir. İşçinin açacağı işe iade davasının neticesinde meydana gelebilecek iş güvencesi tazminatı veyahut işsiz kalan sürenin dört aylık ücreti, asıl işverenin yanında alt işverenin de müteselsil sorumluluğundadır. Tespit niteliği taşıyan kararın cebri icra yolu ile takibi yapılamayacağından, işe iade davasının parasal neticesinden asıl işverenin de hükmen sorumlu tutulabilmesi iş güvencesi davası neticesinde tespit niteliği taşıyıp da alt işverenin ödemediği parasal hakların tahsilatı için yeni bir alacak davasında hasım gösterilmesi yeterlidir.⁷

Muhakeme Usulü ve İspat Yükü

Her somut olayda taraflar arasındaki ilişkinin temelini belirleyen sözleşmenin gerçek niteliğini belirlemek hakim sorumluluğundadır. Tarafların konuya ilişkin beyan yahut anlaşmaları, hakim için bağlayıcı değildir zira somut olayların ve davanın nitelendirilmesi hakime aittir. Mahkemenin verdiği hükmün temyizi durumunda Yargıtay kararını bir ay içinde kesin

5 Hamdi Mollamahmutoğlu, *İş Hukuku*, Lykeion Yayınları, 2018, s. 560-561; Erdal Egemen, *Türk Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta İş Güvencesi*, Yeni İş Yasası Sempozyumu İstanbul Barosu Çalışma Hukuku Komisyonu İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukukuna İlişkin Sorunlar ve Çözümler 2003 Yılı Toplantısı, İstanbul 2003 İstanbul Barosu Yayını, s. 81; Murat Demircioğlu, Sorularla Yeni İş Yasası, İstanbul 2014, Beta Yayın, s. 78.

6 Sarper Süzek, *İş Hukuku*, Beta Yayın, İstanbul 2018, ss. 430-431.

7 Metin Kutal, *Türk İş Hukukunda İşe İade Davası*, Legal yayıncılık, 2008 s. 52; Ertekin Özkan, *İş Güvencesi Hukuku İşe İade Davaları*, İstanbul 2017, s. 11.

olarak vermektedir.⁸

İşveren, feshin geçerli nedenlere dayandığını ispat etmekle yükümlü olan taraftır. İşçi, feshin başka nedenlerle gerçekleştiğini iddia etmesi durumunda, bu iddiasını kanıtlamakla mükelleftir.⁹

İş Kanunu'nun 20. maddesi uyarınca, iş sözleşmesi sebepsiz veya geçerli bir sebep gösterilmeksizin feshedilen işçinin bir aylık süre içerisinde iş mahkemesine dava açması gerekmektedir. Bir aylık süre, fesih bildirimının işçiye tebliğ edildiği tarihte başlamaktadır. Davalı işverenin, dava dilekçesinin kendisine tebliğinden başlayarak yedi gün içerisinde davaya cevap verme zorunluluğu bulunmaktadır. Taraflar, belge ve delillerini dilekçelerine eklemek durumundadır. Duruşma, mahkeme tarafından en yakın güne koyulmaktadır.¹⁰

İşe İade Davasının İlk Derece Mahkemesinde Karara Bağlanması

İş Mahkemeleri işe iade davalarında yetkisizlik, görevsizlik yahut davanın açılmamış kabul edilmesi gibi usuli kararlar verebilmektedir¹¹. İş mahkemesi, işçinin iddialarını sabit görmemesi durumunda davayı reddedecek; sabit görmesi halinde kabul edecek, işçi dava devam ederken işe alınırsa dava konusuz kalacaktır.¹²

İşe iade davası, baskın görüş ve Yargıtay kararlarınca tespit davası niteliği taşımaktadır. Bundan dolayı, taraflar avukatları tarafından temsil edilmiş ise maktu ücreti vekâlet esas alınmak suretiyle taraflara avukatlık ücretine hükmedilmektedir. Mahkeme karar harcı da benzer biçimde maktu olarak hesaplanmak suretiyle mahkeme tarafından karara bağlanmaktadır.¹³

İşverence Yapılan Feshin Geçersizliğine Karar Verilmesinin Sonuçları

İşe iade davaları neticesinde ihbar tazminatı, kıdem tazminatı, yıllık izin ücreti gibi fesih temelli alacakların yanında, feshin geçersiz sayılmasıyla ortaya çıkan dört aya kadar boшта geçen süre ücreti ve 8 aya kadar işe başlatmama tazminatı mevcuttur.¹⁴ İşveren tarafından gerçekleştirilen feshin geçerli

8 Kenan Tunçomağ, Tankut Centel, *İş Hukukunun Esasları*, 5. Bası, İstanbul 2018, s. 197.

9 Nizamettin Aktay, Kadir Arıcı ve E. Tuncay Kaplan, *İş Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013, s. 199.

10 Akyiğit, a.g.e., s. 303.

11 Şule Uluç, "İşverenin İş Sözleşmesini geçerli Nedenle Feshi", *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, Legal Yayıncılık, Sayı 22, 2009, s. 629.

12 Şükran Ertürk, "İşe İade Davalarına İlişkin Yasal Düzenleme ve Uygulamanın Yarattığı Sorunlar", *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, Legal Yayıncılık, Sayı 23, 2009, s. 955.

13 Cevdet İlhan Günay, *İş Kanunu Şerhi*, Yetkin Yayınları, Cilt: 1, Ankara 2015, s. 810.

14 Uygur Bostancı, "İşçinin İşe İade Yönündeki Başvurusunun Samimi Olması ve Boшта Geçen Süre Ücreti Konusunda Yargıtay'ın Yeni Görüşü, Karar İncelemesi", *SİHD*, Aralık 2009, s. 123.

sebeplere dayandırılmadığı ya da sunulan sebebin geçerli olarak kabul edilmediği ve bunun tespitinin mahkeme veya özel hakem tarafından sağlanarak feshin geçersiz olduğunun kararlaştırıldığı durumlarda, işverenin işçiyi bir ay içinde işe başlatma zorunluluğu bulunmaktadır. İşveren, işçiyi başvurusunu takiben bir ay içerisinde işe başlatmaması durumunda, işçiye en az dört ve en fazla sekiz aylık ücreti tutarında tazminat ödemek mecburiyetindedir. İş Kanunu'nun 21. maddesinde, mahkemenin ya da özel hakemin feshin geçersizliğine dair karar aldığı anda, işçinin işe başlatılmaması durumunda tazminat miktarını da belirleyeceği yönünde düzenlemeye yer verilmiştir.

Kanunun yapmış olduğu bu düzenleme uyarınca işçi en başta kesinleşmiş karar kendisine tebliğ edildikten sonraki 10 iş günü içerisinde işe başlatılma talebi ile işverene başvurmak durumundadır. Akabinde kararın kesinleştiği tarihe değin en fazla 4 aylık olacak şekilde boşa geçen süre ücretini talep etme hakkına kavuşacak; yasal süre içerisinde yaptığı başvuruya karşılık işverence işe başlatılmaması durumunda iş güvencesi tazminatı talep edebilecek; eğer işe başlatılırsa, peşinen ödenen bildirim süresine ait ücret ve kıdem tazminatı, yapılacak ödemededen mahsup edilecektir (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, E.2008/12025, K.2008/16090, 17.06.2008, www.yargitay.gov.tr, e.t. 01.02.2015). İşe başlatılmayan işçiye bildirim süresi verilmemiş veya işçi bildirim süresine ait ücretini peşin olarak almamış ise, bu süreler için ücret meblağı ayrıca ödenmektedir.¹⁵ Aynı maddenin madde içeriğinde yapılan düzenlemelerin hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği; aksi takdirde sözleşme hükümlerinin geçersiz sayılacağı hükmü de yer almaktadır. Bu hüküm uyarınca, işe iade davasında feshin geçerliliğine karar verilebileceği gibi geçersizliği yönünde karar da çıkabilir. Feshin geçerli olduğu yönünde karar çıkması durumunda, işçiye iş iadesi kararı verilmeyecektir. Buna karşılık, işçi geçerli fesihden doğan ihbar tazminatı veya kıdem tazminatı gibi işçilikten doğan diğer haklarını, oluşması durumunda, alabilecektir.

Fesih, belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalışmakta olan işçi, işverence işten çıkarılması neticesinde işe iade davası açtığı ve dava mahkemece işe iade ile sonuçlandığı takdirde geçersiz kabul edilmektedir. Böyle bir durumda, işverenin işçiyi bir ay içerisinde işe tekrar alması kaydıyla, iş ilişkisi bozulmamış varsayılarak kaldığı yerden devam etmektedir. İşveren, işçiyi geçersiz sayılan fesih nedeniyle çalıştırmadığı süreyle ilgili ücreti ve oluşan diğer tüm hakları en fazla dört aylık olarak biçimde işçiye ödemekle yükümlüdür. Yargılama devam ettiği sırada işverenin işçiye iş iadesinde bulunması, açılmış olan işe iade davasının konusuz kalmasına sebep olmakla birlikte davanın reddi yönünde

¹⁵ Akyiğit, a.g.e., s. 315.

karar çıkmasını gerektirmemektedir. İşverenin dava öncesinde veya sırasında işçiyi tekrar işe başlatması, bir anlamda yaptığı fesih işleminin geçersiz olduğunun kabulüdür. Bundan dolayı işçi, fesih tarihinden başlayarak işe başlatıldığı tarihe göre en fazla dört aya kadar boşa geçen süre için hak kazanacaktır.¹⁶

İşe İade Davasında İspat Yükü ve Davanın Sonuçları

Dava Açma Süresi

İş sözleşmesi feshedilen işçinin fesih bildiriminde sebep gösterilmemesi ya da gösterilen sebebin geçerli bir sebep olmaması iddiasıyla fesih bildirimiminin tebliğ tarihinden başlayarak bir ay içerisinde iş mahkemesine dava açabileceği İş Kanunu'nun 20. maddesinin birinci fıkrasında düzenlenmiştir.

Dava açma süresi, gerçek işverenin fesih iradesi¹⁷ ile başlayacaktır. İş sözleşmesinin sonlandırılmasına yönelik bir irade beyanı, doğrudan işçiyi muhatap almalıdır. Fesih bildiriminin işçinin hukukî alanına girmesiyle birlikte dava açma süresi başlatılmalıdır.¹⁸

İspat Yükü

4857 Sayılı İş Kanunu'na Göre Şartların İspatı

İşe iade davasının esas yönünden değerlendirilebilmesi, İş Kanunu'nun 18. maddesinde bahsi geçen koşulların somut uyumsuzluk yönünden mevcudiyetinin tespitine bağlıdır. Bu hususa ilişkin olarak doktrinde ileri sürülen bir görüşte, "... bir iş akdinin var olduğunu, kendisinin feshe karşı korunma çerçevesinde bir işyerinde çalıştığını, işverenin bir fesih bildiriminde bulunduğunu ve feshin geçerli bir sebebi bulunmadığını veya herhangi bir sebep gösterilmediğini iddia yükü işçinin sorumluluğundadır.

Feshin Usul ve Şekline İlişkin İspat

İş güvencesi çerçevesinde iş sözleşmesinin yazılı olarak feshi, fesih nedeninin kesin ve açık olarak belirtilmesine bağlıdır. İş Kanunu'nun 19'uncu maddesi uyarınca, işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesi, işçi verimi veya davranışına ilişkin sebeplerle feshedilemez.

¹⁶ Akyiğit, a.g.e., s. 308.

¹⁷ Erdem Özdemir, *İş Sözleşmesinden Doğan Uyuşmazlıklarda İspat Yükü ve Araçları*, İstanbul 2014, s. 82.

¹⁸ Süzek, a.g.e., s. 107.

İş sözleşmesinin feshine ilişkin usul ve şekil, İş Kanunu'nun 19'uncu maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, işverenin fesih bildirimini yazılı olarak tebliğ etme ve fesih nedenini açık ve net olarak bildirme zorunluluğu mevcuttur.

İşe iade davası en başta feshin usulüne ilişkin yargı denetimine tabidir.¹⁹ Fesih nedenleri daha sonra gelmektedir. İş Kanununun 19'uncu maddesi uyarınca, iş sözleşmesinin yazılı olarak feshedilmemesi ya da fesih sebebinin açık ve net biçimde ifade edilmemesi durumunda, fesih geçersiz sayılabilecektir (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 18.10.2004, E.2004/7062-K.2004/23336).

Sözleşme feshinde uyulması gereken bir diğer usul kuralı, bazı fesih nedenleriyle sınırlandırılmış olmakla birlikte, işçinin savunmasının alınması zorunluluğudur. Buna göre, işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesinin feshi, işçi hakkındaki iddialara karşı savunması alınmadan evvel işçinin randıman veya davranışına ilişkin sebeplerle feshedilemez.

İşe İade Davasının Sonuçları

İşe İade Kararı

İş Kanunu'nun 21. maddesinde yer alan ve geçersiz sebeple yürütülen feshin neticelerinin düzenlendiği hükümce, işveren işçinin sözleşmesini geçerli bir sebep göstermeden feshettiği ya da geçerli olarak sunulan sebebin özel hakem veya mahkemece geçerli olarak kabul edilmediği, diğer bir deyişle feshin geçersizliği yönünde kanaate sahip olduğu durumlarda işverenin işçiyi bir ay içerisinde işe başlatma mecburiyeti bulunmaktadır. Mahkemece verilip son karar niteliği taşıyan kararların usule, esasa ve davanın konusuz kalmasına ilişkin olarak üç farklı gruba ayrıldığı görülmektedir.²⁰ İşçinin açtığı işe iade davasında, esas yönünden değerlendirmeye geçilmesi ile yapılacak yargılama neticesinde mahkeme feshin geçerliliği ile davanın reddine veya feshin geçersizliği ile işçinin işe iadesi yönünde karar verebilir. İşe iade davası neticesinde işçinin iddialarının sabit görülmemesi durumunda davanın reddi yönünde karar verilip işverenin iş sözleşmesini kanuna istinaden, geçerli ve haklı sebeplerden ötürü feshetmiş olduğu kabul edilecektir. Bu hükümle birlikte, işverenin gerçekleştirdiği feshin geçerliliği ve haklılığı mahkeme nezdinde yasal olarak tespit edilmiş olacaktır.²¹ Böyle bir durumda, netice itibarıyla iş güvencesinin sağladığı nihayete erişemeyen işçinin izleyeceği yol, eğer varsa kıdem tazminatının ve ödenmemiş işçi alacaklarının istemiyle iş

19 Özdemir, *a.g.e.*, s. 295.

20 İlhan Postacıoğlu, *Medeni Usul Hukuku Dersleri*, İstanbul 2015, s. 710; Hakan Pekcanitez, Oğuz Atalay ve Muhammet Özokes, *Medeni Usul Hukuku*, Ankara 2018, s. 485.

21 Uluç, *a.g.e.*, s. 629.

mahkemesinde dava açmaktır.²²

İşe iade davası, işçinin iddiasının sabit görülmesi durumunda kabul edilecektir. Diğer bir ifadeyle, ispat yükümlülüğünün işverende olması hasebiyle, işverenin fesih nedeninin geçerliliğini ve haklılığını ispatlayamadığı durumlarda kabul kararı çıkacaktır. İş Kanunu'nun 20. maddesi işçinin haklı bulunması durumunda öncelikle feshin geçersizliği yönünde karar verilmesi, işçinin işe iade edilmemesi olasılığı göz önünde bulundurularak karara ayrıca işçiye ödenmesi gereken tazminat için esas sürenin de eklenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak, işçinin çalışmadığı süre için en fazla dört aylık ücretine denk gelecek biçimde alacaklarının ödenmesi gerekliliği de hüküm altına alınmalıdır.²³

İşe İade Kararının Niteliği

Öğretiye göre mahkemece verilebilecek bir işe iade kararı ve işe iade sağlanıncaya değin en fazla dört aylık ücret alınması medeni yargılama hukuku açısından bir eda hükmü niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte iş güvencesi tazminatına yönelik hüküm fıkrası bir tespit hükmüdür ve 21. maddenin birinci fıkrasında yer alan "... işveren, işçiyi ...başlatmak zorundadır." şeklindeki ifadenin işverene bir şeyi yerine getirmesi adına sorumluluk yüklemekte, davadaki karakteristik talebin işe iade olduğu bahsinden hareketle işe iade davası da bir eda davasıdır.²⁴

Mahkeme Kararının Uygulanması

İş Kanunu'nun 25. maddesinin beşinci fıkrası uyarınca işçinin, kesinleşmiş mahkeme ya da özel hakem kararının tebliğini takiben on iş günü içerisinde işe başlamak için işverene iş başvurusunda bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde, işverenin yapmış olduğu fesih işlemi geçerli kabul edilip, işçi bu feshin yasal sonuçlarını kabul etmek durumunda kalacaktır. Başvuruda, işçinin işe başlamak istediği kesin olarak anlaşılabilir. İşçi, mahkeme veya özel hakem feshin geçersizliği yönünde karar vermiş olsa dahi, başvuruda bulunmak zorundadır. Bu durum, kesinleşen kararın kesinleştiği biçimde uygulanmaması sonucuna yol açabilir. Bununla birlikte, çalıştırılmadığı dönemle ilgili olarak en fazla dört aya kadar ücret ile işe başlatılmaması durumunda alacağı en az dört, en fazla sekiz aylık işe başlatılmama tazminatından da mahrum kalacaktır.

22 Akyiğit, *a.g.e.*, s. 314.

23 Günay, *a.g.e.*, s. 810.

24 Özekes, *a.g.e.*, ss. 137-138.

İade Davalarının Uygulamadaki Bazı Sorunları

İşe İade Kararı Sonucu İşçinin 10 Gün İçerisinde İşverene Başvurması Zorunluluğu

4857 sayılı Yasanın 21/5. maddesinde düzenlenen işe iade kararı sonucu işçinin 10 gün içerisinde işverene başvurma zorunluluğu ve bu zorunluluğun işçiye yüklenmiş olması uygulamada bazı problemlere ve bazı istismarlara yol açmaktadır.

Aslında bu başvuru için kanun her ne kadar herhangi bir şekil şartı öngörmemişse de 10 günlük süre içinde başvurunun yapıldığını ispat etmek işçinin üzerindedir. Bu başvuruyu sözlü olarak hatta iletişim cihazları vasıtasıyla bile yapmış olabilir ancak işveren bu başvurunun kendisine hiç yapılmadığını ya da 10 günlük sürenin kaçırıldığını iddia ederse artık aksini işçi ispat etmek durumundadır. Bu sebeple de uygulamada iadeli taahhütlü mektuplar ya da noter marifeti ile çekilmiş ihtarlar kullanılmakta, bu durum da işçiye ekstra maliyet olarak geri dönmektedir. Bununla beraber daha önemli bir problem olarak 10 günlük sürenin ne zaman başladığı ve ne zaman bittiğini işçinin tespit edemeyecek veya bu süreyi kaçırarak olmasıdır.

Gerçekten duruma objektif bir gözle bakıldığında her işçinin vekil ile temsil edilmediğini-edilemediğini gözlemlemek zor değildir. Bu bağlamda bir işe iadenin kesinleşme tarihi olarak bir ayrıma gidilirse; temyiz edilmiş olan kararlar ve temyiz edilmemiş olan kararlar olarak ikiye ayırabiliriz.

Temyiz edilmiş bir kararın kesinleşme tarihi Yargıtay'ın onama ilamının davacı veya vekiline tebliğ tarihidir. Ve süre de tebliğ tarihini takip eden günden itibaren 10. gün sonuna kadardır.

Temyiz edilmemiş bir kararın kesinleşme tarihi ise *"..... dair tefhimden itibaren 8 gün içinde Yargıtay yolu açık olmak üzere taraf vekillerinin yüzlerine karşı verilen karar açıkça okunup anlatıldı."* Şeklinde biten bir işe iade davası kararından da anlaşılacağı üzere tefhimi takip eden günden başlayarak 8. Günün sonudur.

Bu ikili ayırım sonucu öncelikle temyiz edilmiş bir karar ele alınacak olursa, kendini vekil ile temsil ettirmeyen bir davacıya Yargıtay ilamının postalanması ve bu postanın bizzat eline ne zaman geçeceği (örneğin tebliğ muhtara yapıldı ve haber kağıdı geç görüldü) ve eline geçtiğinde bunu okuyup anlamlandırması, ne yapması gerektiği ve yapması gerekeni nasıl yapacağını anlayıp harekete geçmesi için 10 günlük bir süre verilmiştir.

Temyiz edilmemiş bir kararda ise davacı açısından bu sefer kararın kesinleşip kesinleşmediğini, kesinleşti ise kesinleşme tarihini netleştirmek güç olabilecektir.

İşçinin işe başlatmama tazminatını alamamasını bir kenara koyacak olursak işe iade davası sonrasında olası bir işe başlatmama durumunda açılacak kıdem tazminatı (Kıdem tazminatı için faiz başlangıcı, işçinin işe başlatmama yoluyla gerçekleşen fesih tarihi olacağı, geçersiz sayılan fesih tarihinden faiz yürütülmesinin doğru olmayacağı Yargıtay'ın yerleşik uygulamasıdır.), ihbar tazminatı gibi işçi alacakları feshin geçerli hale gelmesinden etkileneceklerdir.

Bu bahsettiğimiz sıkıntılar elbette kendini vekil ile temsil ettiren davacılar düşünüldüğünde çok daha azdır. Zira Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 2009/9-232 E.N, 2009/278 K.N.'lu kararında bu başvurunun vekiller aracılığı ile yapılabileceğini bir hükme bağlamıştır.

Yine Yargıtay 9. Dairenin vermiş olduğu kanaatimizce isabetsiz bir karar örneği olarak gösterebileceğimiz 2014/21936 E., 2015/34787 K. Numaralı kararında bu başvurunun şekil şartları daha da zorlaştırılmış ve işçi aleyhine bir karar vererek açık bir şekilde işe başlatılma isteğini içermeyen başvurunun geçersiz olacağını bu sebeple işe iade talebini geçerli görüp buna göre karar vermiş olan yerel mahkemenin kararının bozulmayı gerektirdiğini belirtmiştir.

Kanaatimizce bu 10 günlük süre içerisinde işçinin işverenle bu şekilde bir temas kurmuş olması, hatta SMS veya mail yolu, sosyal paylaşım sitelerinden yapacağı bir bildirim bile yeterli kabul edilmelidir. İşe iade davasına yapılmış herhangi bir atıf yeterli görülmelidir.

Bunun yanında mahkemelerin bu başvuruyu yorumlarken mümkün merete işçi lehine yorum yapmaları, 10 günlük süreyi ve başvuru şartlarını katı değil esnek yorumlamaları daha isabetli olacaktır. Tıpkı yine Yargıtay 9. Daire 2015/32145 E., 2015/34443 K. Numarası ile vermiş olduğu bir kararda;

Ve yine Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 2014/18378 E. 2015/31595 K. numaralı kararında bu 10 günlük süre kuralını esnek yorumlamış ve kanaatimizce çok da isabetli bir yorum yapmıştır. Zira işçinin bir şekilde işe başlama iradesini beyan etmiş olması yeterli görülmelidir. Aksi halde büyük emeklerle yürütülen bir hukuki süreç bir anlamda boşa çıkmakta, ciddi hak kayıpları ortaya çıkmaktadır.

Dava Sonucu Verilen Kararın Hukuki Niteliği – İcra Kabiliyeti ve İcra Aşamasındaki Problemler

Feshin geçersizliği hükmünden sonra kararda yer alan iş güvencesi tazminatı ve diğer hakların işçi tarafından talep edilebilmesi işçinin usulüne uygun yaptığı bir başvuru sonucu işveren tarafından işe başlatılmaması şartına bağlanmıştır. Bu hükmün şatta bağlı oluşu ve Yargıtay'a göre de bu hükmün tespit niteliğinde oluşu ortada bir ilam olmasına rağmen ilamlı icraya olanak tanımamaktadır.²⁵

Bu durumda işçinin önünde iki seçenek vardır. Bunlardan ilki ilamsız icra yolu ile alacaklarını talep etmek, ikincisi de yeni bir alacak davası açarak alacaklarını hüküm altına alıp artık bir ilam elde edeceğinden bu kararı ilamlı icraya koymaktır. Ancak her iki seçeneğin de kendi içinde problemleri, işçiyi zaman zaman işvereni mağdur edecek sıkıntıları vardır.

İlamsız icraya konu edildiği varsayımında davalı işveren dilediği gibi ödeme emrine itiraz edip takibi durdurabilecektir. Bu durumda davacı işçi tespit karar hükmü icra iflas kanununun 68/a bendinde belirtilen belgelerden olmadığından itirazın kaldırılması açamayacak bunun yerine itirazın iptali davası açacaktır. İş mahkemesinde genel bir alacak davası şeklinde görülecek olan bu itirazın iptali davası uzun bir yargılamaya neden olacak, bu dava bilirkişi ücretleri, tanık ve sair giderler düşünüldüğünde işçiye maddi külfet yükleyecek tüm bunlar bir tarafa bırakılacak olursa bile işe iade davası sonucu "acil" bir şekilde mağduriyeti giderilmesi gereken işçinin mağduriyetinin giderilmesi çok uzun bir zaman alacaktır.

İşçinin davanın sonunda haksız fesih neticesinde işe dönmesinin mümkün olmadığını samimi bir şekilde beyan etmesi, hakimin bu beyanın iyi niyetli olduğuna kanaat getirmesi sonucu 4 maaş boşa geçen süre 2 maaş da haksız fesih tazminatına, işçi işe iadeyi ister ve işveren de yasal süredeki başvuruyu kabul ederse 4 maaş boşa geçen süre ücretine, işveren işe iade istenmesine ve uygun başvuruya rağmen bir ay içinde işe başlatmazsa 4+4 maaş tazminata hükmedilmesi ile 3'lü bir ayırım sonucu sorun belki daha adil çözülebilecektir.

İşe İade Davaları ve Kıdem İhbar Davaları İlişkisi

İşe iade davalarında kıdem ve ihbar tazminatı alacaklarının terditli olarak ileri sürülememesi bu sorunların başlıcasıdır. Farklı yargılama usullerine tabi bu iki davayı birlikte açmak mümkün değildir. İşe iade davası tespit davası

²⁵ Ertürk, a.g.e., s. 957.

kıdem-ihbar davaları ise eda davasıdır. Bununla beraber işe iade davaları basit yargılama usulüne tabi kıdem-ihbar davaları ise şifahi yargılama usulüne tabidir.²⁶ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 2003/14994 E., 2003/14267 K. numaralı kararında da aynı görüş benimsenmiştir.

İşçinin Sigortalılık Durumu – İşsizlik Maaşı Sorunu

İş kanunu madde 21 uyarınca feshin geçersizliğini belirten mahkeme kararının kesinleşmesine kadar işçiye çalıştırılmadığı zaman zarfı için en çok 4 aya kadar doğmuş bulunan ücret ve diğer mali hakları işverenin işçiyi işe başlatıp başlatmamasından bağımsız olarak verilmek zorundadır.

Burada karşımıza çıkan problem işçiye ödenecek olan 4 aylık ücret için işçi işe başlatılıp başlatılmaması durumunda prim kesilip kesilmeyeceği, ya da işçinin sigortalılık durumunun devam edip etmeyeceği sorunudur. Çünkü boşta geçen süre zarfında işçi fiilen çalışmamaktadır. Kanaatimizce işçinin çalışmadığı sürenin de SGK primlerinin kesilerek SGK ya ek bildirme ile ödenmesi gerekmekte, yine bu sürenin işçinin kıdeminden sayılması gerekmekte ve bu primlerin geçmişe dönük olarak ödenmesi gerekmektedir. Doktrin ve Yargıtay'da bu görüşü paylaşmakta, mahkemenin vermiş olduğu feshin baştan beri geçersiz olduğu kararı taraflar arasındaki sözleşmenin bir süre daha devam ettiğine işaret etmekte ve bu sebeple mahkemece verilen feshin geçersizliği ve işe iade kararı sözleşmenin kesintisiz olarak devam ettiği anlamına gelmektedir.

İş Güvencesi Tazminatlarının Belirlenmesi Sorunu

Mahkemeler işe iade davalarının sonucunda feshin haksız nedene dayandığını tespit eder de bu yönde bir hüküm kurarsa bu hüküm ile beraber işçinin 4 ay boşta geçen zamanının telafisi olarak 4 aylık net maaş tutarının ödenmesi ve usulüne uygun başvuran işçinin işe başlatılmaması halinde ise işçinin kıdemine göre 4-8 ay arası brüt ücretinin işe başlatmama tazminatı olarak verilmesine hükmetmektedir.

Ancak bu ilam tazminatlar anlamında icraya konulması mümkün bir ilam değildir. Zira mahkemeler kararlarında herhangi bir miktar zikretmezler, sadece net-brüt maaş şeklinde bir belirleme yapma yoluna giderler. Zira teknik olarak açılmış dava bir eda davası değil bir tespit davasıdır. Bu durum işçiye iki seçenek sunmaktadır; ya ilamsız bir icra takibi açacak ya da yeniden bir eda davası olarak bir alacak davası açacaktır.

²⁶ Uluç, a.g.e., s. 627.

İşçi ilamsız icra takibi yapma yolunu seçer ise ilam tarihindeki aynı pozisyonadaki işçinin aktüel maaşını bilip buna göre icraya koymak zorundadır. Aksi halde eksik ya da fazla talepte bulunabilecektir.

İlamsız icra takibi ise teknik olarak itiraz halinde kesin olarak durmakta ve itirazın iptali davasının sonuna kadar icra kabiliyeti askıya alınmaktadır. Bu durumda işçi bu yolu seçtiği takdirde genelde itirazla karşılaşmış peşine iş mahkemelerinde itirazın iptali davası açmak zorunda kalmakta ve normal bir alacak davası gibi uzun süren bir yargılama süreci sonrası parasını alabilmektedir. Bu da işe iade davasının açıldığı günden sonra en iyi ihtimal 3 en kötü ihtimalde göre 6 yıl sonra işçinin parasını alması anlamına gelmektedir.

İşe iade davalarının teknik olarak tespit davası olduğundan icra kabiliyetleri eda davalarından farklıdır. Bu farklılık işe iade davaları özelinde çok ciddi hak ve zaman kayıpları ile beraber mahkemelere de iş yükü olarak geri dönmektedir. Uygulamada açılan işe iade davalarının tamamına yakın itirazın iptali veya işe iade davası sonucunda hükmedilmiş tazminatları konu alan alacak davaları da açılmaktadır.

Yargıtay, “işçinin yasal süresi içinde başvuruda bulunmasına rağmen işverence ise başlatılmaması halinde ödenmesi gereken tazminatın üst sınırdan ve rakamsal olarak belirlenmesi hatalıdır.”²⁷ demekle hukuk tekniği açısından doğru bir yorum yapmış ancak uygulamadaki bu açmazı düzeltecek bir içtihat geliştirmek konusunda son derece yetersiz kalmıştır. Ayrıca Yargıtay yerel mahkemelerce verilen iş güvencesi tazminatını düzeltirken takdiren ifadesi ile yetinmekle ancak gerekçelerini acık bir şekilde ortaya koymamaktadır.²⁸

Geçersiz Fesih Kararı Sonucu İhbar Tazminatı Sorunu

İş akdinin işveren tarafından ihbar sürelerine uyularak feshi karşısında işe iade davası açılması ve bu davanın sonucunda feshin geçersizliğine ve davacının işe iadesine karar verilmesi karşısında işverence yapılan fesih tüm sonuçları ile ortadan kalkacağından ve her ne kadar işveren tarafından işçiye kanuni ihbar süreleri kullandırılmış olsa da bu sürede işçi işverene karşı, iş görme edimini yerine getirmeye devam etmiş olduğundan işverenin bu ihbar öneline dair ücretin iadesini talep ve herhangi bir mahsup işlemine de konu edemez (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi E. 2007/42521, K.2008/12221, 13.05.2008, Yargıtay İçtihat Bilgi Sistemi, www.yargitay.gov.tr, e.t. 04.01.2016).

²⁷ Çelik, a.g.e., s. 216.

²⁸ Fuat Bayram, “İş Güvencesi Tazminatının Miktarının Belirlenmesine İlişkin Ölçütler”, *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, Legal Yayıncılık, Sayı 20, 2008, s. 1380.

Ancak İş akdinin işveren tarafından ihbar sürelerine uyulmaksızın feshedilmiş, ihbar tazminatı ödenmiş ve bu feshin mahkemece geçersizliğine karar verilmiş ise bu durumda daha önce ödenen ihbar tazminatı tutarı işe başlatmama sureti ile gerçekleştirilen feshе göre hak kazanılan işçilik alacaklarından mahsup edilmelidir (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, E. 2009/9-526 K. 2009/583, 23. 12. 2009, Yargıtay İçtihat Bilgi Sistemi, www.yargitay.gov.tr, e.t. 04.01.2016).

Burada üzerinde durulması gereken ayrı bir husus da mahkemece geçersizliğine karar verilen feshin ardından işçinin işe başlamak için işverene usulüne uygun bir şekilde başvurmasına rağmen işe başlatılmaması halinde iş akdinin işe başlatılmadığı tarih itibari ile feshedildiği kabul edildiğine göre işçinin fiilen iş akdinin sonlandırıldığı süre ile bu süre arasındaki artan zaman bakımından işçi lehine tekrar ihbar tazminatı alacağı doğmadığıdır.²⁹

Dava Sürecinde İşçinin İşe Başlatılması

Davacı ve davalı taraflar dava sırasında anlaşarak feshi ortadan kaldırıp işçinin ise dönmesini kararlaştırırlarsa, bu durumda hakim veya hakemin boşta geçen süre ücretine karar verip veremeyeceği ve mevcut davayı konusu kalktığından reddetmesi gerekip gerekmediği, işverenin yargılama sırasında işçiyi işe davetinin işçi tarafından kabulü gerekip gerekmediği ve bunlara bağlanmış sonuçlar doktrinde tartışmalıdır.³⁰

Bu konuda Yargıtay daha önceki içtihatlarında dava sırasında işçinin işe başlatılması durumunda davanın konusuz kaldığını ve boşta geçen süre ücreti yönünden de karar verilmesine yer olmadığına dair hak kaybına neden olacak kararlar vermekteydi. Bu sebeple Yargıtay'ın bu kararları doktrinde yoğun şekilde eleştirilmişti. Bunun üzerine Yargıtay içtihat değişikliğine gitmiş ve davacı davasından açıkça feragat etmediği müddetçe davanın konusuz kalmadığına ve dört aya kadar boşta geçen süreye ilişkin ücretinin ve diğer haklarının ödenmesine karar vermiştir.³¹

Ancak dava sürerken işçi işveren tarafından aynı koşul ve şartlarda olmak kaydı ile işe davet edilir ancak işçi işe başlamazsa Yargıtay feshin geçerli hale geldiğini kabul etmektedir (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 12. 09. 2005, E.

29 Fevzi Şahlanan, "İhbar Öneli Verilerek Yapılan Feshin Geçersizliği – İhbar Tazminatı", www.tekstilisveren.org, Sayı 353, 2009, e.t. 10.03.2015.

30 Ercan Akyiğit, "İşçinin Ölümünün İş Güvencesi Uyuşmazlığına Etkisi", *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, Legal Yayıncılık, Sayı 17, 2008, s. 21.

31 Ertürk, a.g.e., s. 954.

2005/22601 K. 2005/29568, Yargıtay İçtihat Bilgi Sistemi, www.yargitay.gov.tr, e.t. 05.01.2016).

Fesihten Sonra İşyerinin Kapanması veya Devri Durumunun Feshe Etkisi

Hukuk sistemimizde işyerinin yahut bir bölümünün hukuken geçerli bir işleme dayalı olarak başka birine devri, işyeri devri olarak tanımlanmaktadır. İşyerinin bir kısmının yahut tamamının hukuki işlemle başkasına devredilmesi halinde devredilen yerde çalışan işçilerin hem iş ilişkileri hem de tüm hak ve borçları devir tarihindeki tümü ile devralana geçecektir.³²

Devir tarihinden önce doğmuş ve devir tarihinde ödenmesi gereken hak ve borçlarda devreden işverenle devralan işveren birlikte sorumlu olduğu gerek kanun gerekse Yargıtay içtihatları ile sabittir. (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, E. 2008/15619, K. 2008/7304, 03. 04. 2008, www.yargitay.gov.tr, e.t. 03.02.2017).

Devirden önce sona ermiş olması sebebi ile işyerini devralan işverene geçmeyen bir iş sözleşmesi nedeni ile hukuki sorumluluk her ne kadar iş kanununda düzenlenmiş olmasa da buradaki boşluk Borçlar Kanununun 179. maddesi kapsamında doldurularak devralan işverenin devirden önce sona eren iş sözleşmesinden sorumlu tutulacağı çoğu yerde ileri sürülmüştür.³³

Sonuç

Bütün işçilerin iş güvencesinden kayıtsız şartsız yararlanabileceğini söylemek mümkün değildir. İş Kanunu iş güvencesi hükümlerinden faydalanabilmek için gereken şartları düzenlemiştir. Bu şartlara kısaca değinmek gerekirse, ilk olarak işçinin altı aylık kıdeminin bulunması gerekmektedir. İşçinin çalıştığı iş yerinde en az otuz işçinin çalışması bir diğer şarttır. İş akdinin feshi, işveren tarafından gerçekleştirilmelidir. Eğer iş akdini fesheden taraf işçi ise, işe iade talebi söz konusu olamayacaktır. İşçinin tarafı olduğu iş akdinin belirsiz süreli olması gerekir. Fakat belirtmek gerekir ki, Yargıtay içtihatlarında da benimsendiği üzere, bir iş sözleşmesinin belirli süreli olarak düzenlenebilmesi ve kabul görebilmesi için, işin niteliğinin bunu gerektirmesi gerekir. Aksi takdirde bu sözleşme de belirsiz süreli iş sözleşmesi olarak kabul edilecektir. Bir başka şart ise işçinin, işverenin vekili olmamasıdır.

32 Akyiğit, 2008, a.g.e., s. 57.

33 Polat Soyer, "İş Sözleşmesinin Feshinden Sonra İşyerini Devralan İşverenin Sorumluluğu", *Sivil İş Hukuku Dergisi*, Sayı 17, 2008, s. 109.

Bu şartlar oluştuğu takdirde, işçi işe iade davası açabilecektir. Davada talep edilen ve karar verilen sonuç işçinin aynı koşullar altında tekrar işe başlamasıdır. Tazminat ise ancak işveren işçiyi tekrar işe başlatmaz ise söz konusu olur. Uygulamada karşılaşılan sorunlardan en önemlileri genellikle tazminatın hesaplanması konusunda gerçekleşmektedir. Bunun yanında işçinin işverene usulüne uygun başvurması zorunluluğu var iken bu usulün ne olduğu konusunda net ölçütler yoktur. Tıpkı usulüne uygun başvuran işçiyi işe başlatma ya da başlatmama konularında işverene nazar eden zorunluluklar konusunda da net ölçütlerin olmaması gibi. Bu belirsiz ölçütler nedeni ile genellikle işe iade davasının özellikle mali sonuçları için bu sefer alacak davası açma zorunlulukları ortaya çıkmaktadır.

4857 Sayılı İş Kanunu ile birlikte, işçi lehine birçok hüküm getirilmiştir. Ancak yine de Modern İş Hukuku açısından istenilen seviyenin yakalandığını söylemek mümkün değildir. Öyle ki, çalışmanın Yargıtay kararlarının incelendiği kısmında da görüleceği üzere, günümüzde dahi işçi aleyhine yorumlar getirilmekte ve İş Hukukunun koruması gereken unsur olan işçilerin zarara uğradığı bir çok uygulama benimsenmektedir. Ancak son tahlilde işe iade davaları özelinde problemlerin en büyüğü olarak iş mahkemeleleri yargılamasının gereğinden çok daha uzun sürmesi ve işe iade davalarının mali sonuçlarının işe iade davası özelinde çözülememesi nedeni ile ek yargılamalar sonucunda sürecin bazen 5 yılı aşkın zamana yayılmasını gösterebiliriz. Bu konuda yapılması gereken, modern devletlerin hukuklarının da takip edilerek, işçi lehine düzenlemelerin artırılması, arabuluculuk kurumunun işlevselliğini arttıracak teşvik düzenlemeleri yapılmalı ve mümkün olacak en az sürede yargılamanın bitirilmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

- AKTAY, Nizamettin, Kadir Arıcı ve E. Tuncay Kaplan, *İş Hukuku*, Gazi Kitapevi, Ankara 2013.
- AKYİÇİT, Ercan, "İşçinin Ölümünün İş Güvencesi Uyuşmazlığına Etkisi", *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, Legal Yayıncılık, Sayı 17, 2008.
- AKYİÇİT, Ercan, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi (İşe İade)*, Seçkin Yayınları, Ankara 2007.
- BAYRAM, Fuat, "İş Güvencesi Tazminatının Miktarının Belirlenmesine İlişkin Ölçütler", *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, Legal Yayıncılık, Sayı 20, 2008.
- BOSTANCI, Uygur, "İşçinin İşe İade Yönündeki Başvurusunun Samimi Olması ve Boşta Geçen Süre Ücreti Konusunda Yargıtay'ın Yeni Görüşü, Karar İncelemesi", *SİHD*, Aralık 2009.
- CENDEL, Tankut, Anayasa Karşısında Boşta Kalınan Süreye İlişkin Ücreti Sınırlama, *SİHD*, Aralık 2009.
- ÇELİK, CANİKOĞLU, CANBOLAT, *İş Hukuku Dersleri*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- DEMİRCİOĞLU, Murat, *Sorularla Yeni İş Yasası*, İstanbul 2014, İTO Yayını.
- EGEMEN, Erdal, *Türk Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta İş Güvencesi*, Yeni İş Yasası Sempozyumu İstanbul Barosu Çalışma Hukuku Komisyonu İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukukuna İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri 2003 Yılı Toplantısı, İstanbul 2003 İstanbul Barosu Yayını.
- ERTÜRK, Şükran, "İşe İade Davalarına İlişkin Yasal Düzenleme ve Uygulamanın Yarattığı Sorunlar", *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, Legal Yayıncılık, Sayı 23, 2009.
- GÜNAY, Cevdet İlhan, *İş Kanunu Şerhi*, Cilt 1, Yetkin Yayınları, Ankara 2015.
- KAR, Bektaş, "Ölçülülük İlkesinin İş Güvencesinde Uygulanması", *SİHD*, Sayı 15.
- KUTAL, Metin, *Türk İş Hukukunda İşe İade Davası*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- MOLLAMAHMUTOĞLU, Hamdi, *İş Hukuku*, Lykeion Yayınları, Ankara 2018.
- ÖZDEMİR, Erdem, *İş Sözleşmesinden Doğan Uyuşmazlıklarda İspat Yükü ve Araçları*, İstanbul 2014.
- ÖZKAN, Ertekin, *İş Güvencesi Hukuku İşe İade Davaları*, İstanbul 2017.
- PEKCANİTEZ, Hakan, Oğuz Atalay ve Muhammet Özekes, *Medeni Usul Hukuku*, Ankara 2018.
- POSTACIOĞLU, İlhan, *Medeni Usul Hukuku Dersleri*, İstanbul 2015.
- SOYER, Polat, "İş Sözleşmesinin Feshinden Sonra İşyerini Devralan İşverenin Sorumluluğu", *Sivil İş Hukuku Dergisi*, Sayı 17, 2008.
- SÜZEK, Sarper, *İş Hukuku*, İstanbul, 2018.
- ŞAHLANAN, Fevzi, "İhbar Öneli Verilerek Yapılan Feshin Geçersizliği – İhbar Tazminatı", www.tekstilisveren.org, Sayı 353, 2009, e.t. 10.03.2015.
- TUNÇOMAÇ, Kenan ve Tankut Centel, *İş Hukukunun Esasları*, 5.Bası, İstanbul 2018.
- ULUÇ, Şule, "İşverenin İş Sözleşmesini geçerli Nedenle Feshi", *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, Legal Yayıncılık, Sayı 22, 2009.

Görünmez El ve Parasal Sistemin Evrimi*

Yazan: Kevin Dowd

Çeviren

Hakan Şahin

Giriş

Bu makale devlet müdahalesinden yoksun bir parasal sistemin arzu edilebilirliği hakkındaki eski soruyu yeniden değerlendirmektedir.¹ Fakat *laissez-faire* para sistemini, onun formel optimizasyona dair vurgusuyla standart neoklasik analiz üzerinden değerlendirmek yerine *laissez-faire* sistemini teorik tarihin bakış açısı üzerinden değerlendirmektedir. Makale para sisteminin, primitif bir başlangıç noktasından, sadece işlem yapan tarafların öz-çıkarıcı davranışları ile, devlet müdahalesi olmaksızın nasıl makul bir biçimde evrimleşebileceğini incelemektedir.

Peki neden teorik bir tarih yaklaşımı? Bu sorunun cevabı bir yönüyle şununla ilgilidir: Teorik bir tarih, parasal sistemin gelişmesinde katkısı bulunan muhtelif kurumların fonksiyonlarını açıklama konusunda basit ama kavrayışlı bir yol sunar. Bu yaklaşım, örneğin sarrafların hikâyesinde, kâğıt paranın oluşumu hakkında güçlü ve zekice bir açıklama sunar. Ayrıca teorik bir tarih, nispeten iyi bilinmeyen *laissez-faire* gibi bir parasal sistemi etkili bir şekilde inceleyebilmemizi sağlar. Teorik tarih zihnimizde belirliktiçe *laissez-faire* sisteminin nasıl işlemiş olabileceğine dair bize bir sezgi verir ve dahası iktisat öğrendiğimiz ilk zamanlarda bu sistemin aleyhine çoğumuza dayatılan şartlanmışlığı da kırmamıza yardımcı olur. Teorik tarih bize, bu tip peşin hükümlere karşı koyma ve *laissez-faire* sistemini olduğu gibi görme konusunda yardımcı olur. (Bu sayede) *laissez-faire* sistemi merkez bankasına yer vermediği için tuhaf görüneceği yerde, aslında oldukça doğal gelir; hatta

¹ Bu makale daha önce Dowd (1996b) ve Dowd (1998)'de ana hatları belirlenmiş olan *laissez-faire* parasal sistemi analizlerine dayanmakta ve onu daha da derinlemesine incelemektedir.

*"The Invisible Hand and the Evolution of the Monetary System", *What is Money?*, Ed. John Smith, Routledge, 2000, ss. 139-156.

ondan uzaklaşmak daha yersiz ya da en azından meşrulaştırılması gereken durumlar olarak görünür.

Teorik bir tarih bize, içinde yaşadığımız dünyayı değerlendirebilmemize yardımcı olan bir kıstas sunar. Fakat bu yaklaşımın dünyanın gerçekte nasıl evrildiğine dair kesin bir tarihsel tasvir sunma amacına matuf *olmadığını* bilmek önemlidir. Teorik tarih kullanışlı bir mittir ve dünyanın bu bakış açısının öngördüğü şekilde evrilmediğini söylemek bir teorik tarih eleştirisi olmaz. Mesela on altıncı yüzyılda Venedik Dükünün, bir bankanın yüzde yüz rezerv oranı saklamasına gerek olmadığını fark edebilecek kadar kurnaz olduğunun kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlanabildiğini hayal edin:

Bu durumda sarrafların hikâyesine ne olur? Dükün bu konudaki görünmez el açıklamasının (ör. teorik tarih) üstesinden geldiği gerçeği görünmez el açıklamasının açıklayıcı önemini ortadan kaldırır mı? Bence cevap hayır. Bu soruya verilen yanıtın içerdiği argüman, bir şeyin kimse planlamadan nasıl ortaya çıkmış olabileceğine dair basit bir hissiyattan öte, kendi içinde 'enteresan' ve 'aydınlatıcı' bir argümandır. Eğer görünmez el açıklaması bu şeyin nasıl *ortaya çıktığını* doğru açıklayamasa bile, bu argüman onun nasıl (ve niye) *devam ettirildiği* sorusu açısından geçerlikten yoksun olmayabilir. Söz konusu davranış düzeninin nasıl ortaya çıkmış olabileceğine dair güçlü bir görünmez el hikâyesinin mevcut olması, öyle inanıyorum ki, bu davranış düzeninin kendi kendini besleyici özgün doğasını ve dolayısıyla onun başarısını ve kalıcılığını anlayabilmemize katkı sağlar (Ullman-Margalit 1978: 275, vurgu orijinaldir).

Teorik tarih işte bu sebeple tarihsel gerçekliğinden bağımsız olarak bazı kurumların niçin devamlılık gösterdiğini açıklayabilmemize ve böylece bu kurumların gerçekleştirdiği fonksiyonları tasvir etmemize yardımcı olur.

Parasal *laissez-faire* sisteminin arzu edilirliğini incelemek şöyle dursun, *laissez-faire* sistemine odaklanmak metodolojik açıdan da anlamlıdır. Bunun birinci sebebi *laissez-faire* (veya anarşi) analizinde, başka sosyal düzen formlarına dair çalışmaları mantıksal açıdan incelemek *zorunda olan* bir sağduyu bulunmasıdır. Örneğin, biz herhangi bir devlet müdahalesinin, mesela bir merkez bankası tesis edilmesinin gerekliliğine dair iddiaları bu müdahalenin bulunmadığı bir sosyal düzenin özelliklerini analiz etmeden değerlendiremeyiz. Örneğin merkez bankacılığının serbest bankacılıktan daha üstün olduğunu savunmak, serbest bankacılık sisteminde merkez bankacılığının düzelttiği bir sorun olduğunu ima etmek anlamına gelir ki böyle bir iddiayı serbest bankacılık sisteminin özelliklerine dair *bir miktar olsun* çalışma yapmadan meşrulaştıramayız. Belli bir müdahalenin meşru olup olmadığını değerlendirebilmek için öncelikle müdahalesiz sistemi analiz etmek zorundayız.

Laissez-faire sosyal düzeniyle uğraşmanın bir avantajı da bu çabanın, sosyal problemlerin çözümlerinin devlet müdahalesinin tepeden inme gücüne bel bağlamadan, ne derece sosyal düzen içerisinde kendiliğinden oluşabildi-

ğine veya oluşmadığında odaklanmamıza yardımcı olmasıdır. Bu şekilde söz konusu bireyler ya sorunlarını kendileri çözmek ya da onlarla yaşamak durumunda kalırlar. Fakat devleti resmin içine soktuğumuzda söz konusu tarafların kendi sorunlarını çözebilme derecesini aşağı çekmiş ve buna mu-kabil olarak uğraştığımız her sorunda çözümü devlet müdahalesinde arama-ya dair baştan çıkarıcı bir istek yaratmış oluruz. Böylelikle hep birileri bir problemi teşhis edecek, devletin onu nasıl düzelterceğine dair bir yol düşü-necek ve çözümü bulduğunu varsayacaktır. (Oysa) Devleti yok saymak, bu tip suni çözümlerle avunmaktan kaçınarak gerçek probleme ve toplumdaki bireylerin kendi problemlerini ne derece çözebileceğine yoğunlaşmaya yar-dımcı olan bir zihin disiplini sağlar.

Ekonominin Erken Dönem Evrimi

Primitif bir başlangıç noktası olarak anarşik bir toplum yapısı ile başlaya-lım. Bireyler (kavimler gibi) gruplar halinde yaşar; iyi tanımlanmış tercih-leri, muhtelif mallardan oluşan servetleri, doğal yetenekleri ve öteberileri vardır. Servetlerini kendi zaman ve emekleriyle birleştirerek ürünler ürete-bilir (mesela ekin biçebilir) ve durumlarını iyileştirmek için (alışveriş, tüke-tim gibi) diğer iktisadi faaliyetlerde bulunabilirler. Başlangıçta tüm iktisadi faaliyet hiyerarşik olarak organize edilir. Gruplar ve grup içi bireyler arasın-da çok az mübadele olur ve özel mülkiyete dair kavramlar ilkel düzeydedir.

Fakat zaman içinde insanlar mübadele yaparak kendi durumlarını iyi-leştirebileceklerini yavaş yavaş keşfederler ve takas uygulaması yaygınlık kazanır. Ticaret başlangıçta seyrek; ticaretin potansiyel tarafları Jones'un (1976) dediği gibi tesadüfen karşı karşıya gelirler. Fakat bu yaygınlık kazan-dıkça buna dair bir sosyal adetler kümesi kendiliğinden gelişmeye başlar. Bu adetler daha çok ticaret yapacak kişilerin nerede bulunduğu, pazarlık kuralları, vb. şeylerle ilgilidir. Bu adetler bireylerin ticaret yapacak kişiler bulmasının ve onlarla ticaret yapmasının maliyetlerini azaltır. Ticari süreç-ler böylelikle daha düzenli hale gelir, insanların ara sıra mallarını değiş to-kuş etmek için bulunduğu çarşılar ve *pazarlar* yavaş yavaş evrilmeye başlar.

Ticaret aynı zamanda bireylerin kendi gruplarıyla olan ilişkisini de de-ğiştirir. Bireysel faaliyet giderek daha çok grup dışından insanlara yönelir ve eski grup hiyerarşisi yavaş yavaş kırılmaya başlar. Bireyler birbirleriyle yeni ilişkiler kurmaya başlar. Bunların başında ise bazı bireylerin diğerle-rinden belirli bir ücret karşılığında belli siparişler aldığı organizasyonlar ya da *müesseseler* gelmektedir. Müesseseler bazı (iktisadi) faaliyetleri, öteki du-rumda olacağından daha verimli şekilde koordine etmeyi mümkün kılarak,

bireylerin aksi durumda elde edilmesi mümkün olmayan uzmanlık kazançlarını elde etmelerini sağlar (Coase 1937). Zaman ilerledikçe iktisadi faaliyet, daha büyük oranda pazarlar ve müesseseler üzerinden gerçekleştirilir, insanlar giderek daha uzman hale gelir ve eski gruplar ayrıt edici özelliklerini yitirerek yavaş yavaş birleşik bir ekonomiye dahil olurlar.

Dolaylı Mübadele ve Etkin Bir Mübadele Aracının Oluşması

Takas işleminin bir güçlüğü vardır: bireyler ancak isteklerini ve zamanlamalarını denk getirme problemini aştıklarında ticaret yapabilirler (Goodhart 1989: 2). Dolayısıyla ticaret yapabilmek için çok uzun bir arama süreci (ve çok uzun değerli zaman) gerekir ki bir arama faaliyetinin sonucu da genellikle çok belirsizdir. Bir noktada bireyler dolaylı mübadeleye başvurur; yani sadece tüketmek istedikleri şeyi kabul etmek yerine, gerçekte aradıkları şeyle değiş tokuş etme niyetiyle başka bir şeyi kabul ederler. Eğer aracı mal iyi seçildiyse dolaylı mübadeleye başvuran bireyin, arzu ettiği malı öteki durumda olduğundan daha az zorlukla elde edebilmesi ve toplam ticaret maliyetini azaltabilmesi gerekir (Menger 1892: 247-9).

İyi bir aracı mal seçimi yoğun olarak ticareti yapılan bir mal olmalıdır ki kişinin istediği şeye sahip olan diğerinin onu kabul etme ihtimali yüksek olsun. Ayrıca bu malın mübadele değeri hemen anlaşılabilen, kolayca taşınabilen ve bozulmayan bir mal olması gerekir. Zamanla bireyler aşama aşama dolaylı mübadeleye geçerek ticari işlemlerini bu tip mallar üzerinde kümeleştirmeye başlarlar. Bu kümeleşme bu malları olduğundan da çok satışa elverişli hale getirerek onların aracı mal olarak talep edilmesini daha da artırır (Menger 1892: 250-2). Sonuçta bu kendi kendini besleyen süreç nispeten az sayıda (belki de sadece bir tane) malın, etkin bir mübadele aracı olarak genel kabul görmeye başlamasına yol açar.

Tarihsel olarak en çok tercih edilen aracı mallar genellikle değerli madenler olmuştur. Bunlar miktarı ve kalitesinin diğer malların çoğuna göre daha kolay belirlenebilmesi, değerlerinin ağırlıklarına göre daha yüksek olduğu için stoklama ve transfer maliyetinin de nispeten düşük olmasından ötürü aracı mal olmaya en uygun mallar olmuştur (Menger 1892: 252-5). Basit olması açısından bu sürecin tek bir etkin aracı mal [altın] üzerinde kümeleştiğini varsayabiliriz.

Hesap Birimi

Aracı mal kullanımı mübadele sürecini ciddi şekilde kolaylaştırır. Satacak malı olan kişiler artık yalnızca bilinen mübadele aracına sahip olan kişileri

arar ve çarşılar ticaret noktalarının sayısının azalmasından ötürü daha basit hale gelir. Eğer ticareti yapılan n sayıda mal varsa tam takas sisteminde her bir mal çiftinin ticareti için $n(n-1)/2$ adet ticaret noktası olması gerekir. Fakat etkin bir aracı mal ile ticaret noktalarının sayısı $n-1$ 'e düşürülebilir. Yani her bir malın aracı mal karşılığında mübadele edilmesi için tek bir tezgâh yeterli olur ve satacak belli bir malı olanlar takas sisteminde olduğu gibi birkaç $(n-1)$ ayrı tezgâh açmak yerine artık yalnızca bir tek tezgâhta iş yapabilirler. Dolaylı mübadele, ayrıca (tüketici) bireylerin $n(n-1)/2$ sayıda değişim oranını (fiyat) takip etmek yerine $n-1$ sayıda değişim oranını takip etmekle yetinebilmesini sağlar.

(Hepsi değilse de) çoğu ticari işlemde artık aracı mal [altın] kullanıldığı için fiyatlar [malların değişim oranı] doğal olarak altın ağırlık birimleriyle ifade edilir hale gelir. Satacak veya alacak malı olan bir tüccar karşılığında almak ya da satmak istediği altın ağırlığını ilan edecektir:

Bir satıcı rutin olarak kabul etmeye hazır olduğu mübadele aracı cinsinden fiyatlarını ilan ederek kendi çıkarını gözetir. Bu uygulama hangi malların ödemelerde hangi oranda kabul edileceğine dair pazarlığa harcanan zamandan tasarruf ettirir. Daha da önemlisi alıcı ve satıcının iktisadi hesaplaması için gerekli olan bilgiden de tasarruf ettirir. Bunun aksine fiyatları rutin olarak kabul edilmeyen bir standart mal cinsinden ilan etmek, alıcı ve satıcıyı bu ödeme aracının fiyatını bilmeye ve bu konuda anlaşma sağlamaya zorlar. Bu ödeme aracının fiyatı ise doğal olarak dalgalanmaya maruz kaldığı için güncel bilgi gerekir. Hipotezin gereği olarak mübadele aracı olmayan bu standart mal, ortak mübadele aracından daha az satılabilir olduğundan bunun diğer mallarla takas edilmesinde de daha yüksek bir alım-satım fiyat farkı söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bu mal bir iktisadi hesaplama aracı olmaya daha az layık olacaktır. (White 1984: 704)

Artık ekonomi yalnızca altının etkin bir *mübadele aracı* olarak kullanıldığı değil, iktisadi aktörlerin tüm malların fiyatlarını altın birimleriyle ifade ettiği bir noktaya evrilmiştir. Dolayısıyla altın bir *hesap aracı* haline gelir ve fiyatların ifade edildiği birim -belli bir altın ağırlığı- ise ortak *hesap birimi* haline gelir. Bu evrimsel sürecin güzel bir gerçek dünya örneği Radford tarafından anlatılan savaş esiri kampında karşımıza çıkmaktadır:

Sigara içmeyen birinin sigara içen birine bir parça çikolata karşılığında sigarasını vermesi gibi basit ve doğrudan bir takas işlemi, sonrasında çok daha karmaşık mübadele işlemlerini bir örf haline getirmişti. Ticaret hacmi büyüdükçe bir iki hafta içerisinde mübadele değerleri kabaca belirmeye başladı. Mesela bir konserve reçel yaklaşık 250 gram margarin artı bir şeylere, bir paket sigara birkaç paket çikolataya denk geliyor, bir konserve dilimlenmiş havuç ise neredeyse hiçbir şeye denk gelmiyordu. Bir ayın sonunda sürekli kalacağımız kampa geldiğimizde bütün mallarda çok canlı bir ticaret vardı ve onların birbirine karşı nispi değerleri çok iyi biliniyordu. Ancak bu değerler birbiri cinsinden ifade edilmiyordu. Örneğin kimse şekerin fiyatını konserve et cinsinden söylemiyordu, fakat sigara cinsinden söylüyordu. Sigara bir değer ölçüsü haline gelmişti. Sigara içmeyenler dahil herkes

başka bir yer ve zamanda sigarayla alışveriş yapabileceği için malını sigara karşılığında satabilirdi. Sigara normal para birimi haline gelmişti. (Radford, 1945: 191)

Böylelikle sigaralar hem mübadele aracı hem de hesap aracı (ve hesap birimi) haline gelmişti. Bizim farazi ekonomimizde ise altın hem mübadele aracı hem hesap aracı; belli bir altın birimi de (ortak) hesap birimidir. Bu birimi dolar olarak adlandıırırsak fiyatların dolar cinsinden ifade edildiğini, doların ise belli miktarda altını ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Madeni Para Basımının Evrimi

Altın her ne kadar en uygun aracı mal olsa da, insanlara birbiriyle birebir aynı olmayan (heterojen) altın parçalarının ağırlığını ve saflığını ölçme külfeti yüklemektedir. Bu külfetten kaçınmak için tüccarlar (altın külçeleri veya yüzükleri gibi) standart altın parçalarıyla iş yapmaya ve onları her gördüklerinde değerini tekrar tekrar ölçmek zorunda kalmamak için üzerlerine birtakım işaretler koymaya başlarlar. Bu sayede bir tüccar kendisine teklif edilen herhangi bir parça altının şekline ve üzerindeki işarete bakıp onu tanıdığına, onun iddia edilen ağırlığa sahip olduğuna itimat ederek onu her defasında tartma zahmetinden kurtulmuş olur.

Buradan hareketle *madeni para basımının* başlangıcına gelmiş bulunuyoruz. Artık değeri tasdik edilmiş altın parçalarına yönelik bir talep var. Bu talebi karşılamak için altın parçalarını madeni paraya dönüştüren ve karşılığında ücret alan *darphaneler* piyasaya çıkar. Her darphanenin hizmetine olan talep, onun tarafından basılan paraların itibarına bağlıdır. Bu nedenle her darphanenin, itibarını korumak için tam karşılığı olan, değiştirilmesi ve bozulması mümkün olduğu kadar zor (mesela değişikliğin daha görünür olması için yuvarlak şekilde) paralar basma konusunda müşevviği vardır. Piyasa güçleri darphaneleri, madeni paranın standart dolar birimiyle ölçülebilmesi için standart ağırlık ve saflıkta para basmaya zorlar. Standart olmayan paralar basan herhangi bir darphane müşterilerine fazladan bir zahmet dayattığı için daha düşük bir basım ücreti alarak bunun bedelini ödemek durumunda kalır. Bu sebeple standart paralar basan rakipleri karşısında iş yapmaya devam etmesi daha zor olur.²

2 Uygulamada farklı madenlerden oluşan paralar genelde bir arada bulunmuştur. Daha yüksek değere sahip olanlar (ör. altın) daha yüksek değerli işlemlerde, daha düşük değere sahip olanlar (ör. bakır) ise daha düşük değerli işlemlerde kullanılmıştır. Fakat bu tip nüanslar buradaki temel meselemiz açısından yeni bir bilgi ihtiva etmediğinden şu anki bağlamımızda görmezden gelinmesi daha uygun olacaktır.

Bankacılığın Gelişimi ve Banka Parasının Benimsenmesi

Banka Parasının Gelişimi

Bir başka doğal gelişme de banka parası ve onun zamanla altın para basımını etkin mübadele aracı olmaktan çıkarmasıdır. Bu süreci zihinde canlandırmanın bir yolu meşhur sarraflar hikâyesidir. Bu hikâye bize bankaların da nasıl evrilmiş olabileceği hakkında bir fikir verir. Madeni paraların kullanımı hala saklama, koruma ve taşıma gibi konularda ciddi maliyetler içermektedir. Bazıları bu maliyetten kaçınabilmek için bir başkasına altınlarını saklama karşılığında para ödeyebilecek durumdadır. Sarrafların ve bazı tüccarların hali hazırda zaten büyük miktarda altını saklamak için çeşitli imkânları olduğundan ötürü fazladan bir miktar daha altını nispeten düşük bir ücret karşılığında saklayabilme durumu vardır. Bu insanlar, altın sahibi pek çok kişinin rahatlıkla ödeyebileceği ücretler karşılığında altın saklama işini kazançlı bularak bunları kabul eder ve karşılığında mevduat sahiplerine, altınlarını istedikleri zaman geri çekebilme hakkı tanıyan makbuzlar verirler.

Altın hesapları uygulaması yayıldıkça giderek artan bir olayla karşılaşılır ki herhangi bir yerde bir mübadele yapılacak olduğunda bir taraf gider ve altınlarını hesaptan çeker, diğer tarafa verir; diğer taraf ise onu derhal (genelde aynı sarraf nezdindeki) kendi altın hesabına yatırır. Ödemeyi kabul eden tarafın, söz konusu sarrafın kendisinden istendiğinde altını derhal geri ödeyeceğine dair taahhüdüne güvenmesi halinde doğrudan sarrafın makbuzunu ödeme olarak kabul etmesi, tarafları altını hesaptan çekme ve tekrar yatırma derdinden kurtaracağı için çok daha uygundur. Bu sayede sarraf makbuzları bizatihi mübadele aracı olarak kullanılmaya başlar ve bu belgeleri mübadele aracı olarak kullanma uygulaması yavaş yavaş altın kullanımının yerini alır. Makbuzlar artık banknot olmuş, sarraflar da banker olmuştur.

Kısmî Rezerv ve Mevduat Bankacılığının Gelişimi

Zamanla sarraf-bankerler para (altın) çekme işlemlerinin, yeni para (altın) yatırma işlemlerini neredeyse tam olarak karşıladığını ve net para (altın) çekiminin genelde çok düşük olduğunu fark ederler. Bunun üzerine kendilerine bırakılan altınların çoğunu borç vererek faiz kazancı elde edebileceklerini ve yine de mevduat sahiplerinin altın taleplerini karşılama konusunda çok az risk üstlenmiş olacaklarını görürler. Bundan sonra altınları borç vermeye başlar (rezerv/karşılık oranlarını yüzde yüzün altına çeker) ve borç verecek yeni altın hesapları açma konusunda rekabet etmeye başlarlar. Bu rekabet kısa zamanda

daha önceden alınan saklama ücretlerini ortadan kaldırır ve mevduat çekmek için faiz teklif etmeyi gündeme getirir. Banka parası giderek daha çok mübadele aracı olarak kullanıldıkça bankalardan borç alanlar altın yerine banka parasını daha çok tercih etmeye başlar ve böylelikle bankalar sadece kendi paralarından daha çok basarak borç verebilmeye başlarlar. Bu sayede altın türünden borçlanmalar giderek azalır ve altının kendisi mübadele aracı olma vasfını kaybettiğinde tamamen yok olur. Sonuçta bankalar da sadece toplumun talebine karşılık verebilmek için altın tutmaya devam ederler.³

Banka Parasının Konvertibilitesi ve Reflux Kanunu*

Banka parası giderek daha yüksek oranda mübadele aracı olarak kullanılırken rekabet, bankaları ürettikleri paranın (mevduat ve banknotların) altına çevrilebilir olmasını (konvertibilitesini) sürdürmeye zorlar. Bu yükümlülükler onları ihraç eden banka tarafından verilmiş yasal olarak bağlayıcı sözler olup sözleşmede belirtilen şartlara göre (genelde talep edildiği an) onları amorti etmek (geri satın almak) zorunda olduğunu ifade eder. Bir dolar banknotu (aslında doların kendisini değil, bir dolarlık alacak hakkını) elinde bulunduran kişinin bir doları (yani bir dolar altını) herhangi bir anda talep etme hakkı bulunmaktadır. Böyle bir talebi yerine getirmede başarısız olan bir banka bir sözleşmenin gereğini yerine getirememiş olmanın yaptırımına maruz kalacaktır.

Bankaların niçin kendi paralarının konvertibilitesini sürdürmek zorunda olduğunu anlamak için konvertibilitenin, banka parasının altın cinsinden değerini korumasının garantisi anlamına geldiğini bilmek gerekir. Bir banka dolaşımda olan parasının sözleşme şartını istendiğinde yerine getirmek zorunda olduğu için konvertibilitesini ilan etmeksizin öylece durdurması mümkün değildir. Bu sebeple bir banka konvertibiliteden ancak konvertibl olan parasını geri alıp yürürlükten kaldırarak konvertibl olmayan bir para ihraç edeceğini duyurarak vazgeçebilir. Potansiyel bir mevduat sahibi ise böyle bir ilanı, bankanın kendi parasının değerinin düşmesine izin vereceğine dair bir işaret olarak yorumlar. Eğer bankanın böyle bir niyeti olmasa niçin konverti-

3 Bankalar, mevduatlarını daha da cazip hale getirmek için mudilerine bankacılık (fon transfer) hizmetleri sunarlar. Bu sayede mudiler borçlarını ödemek için (mesela kendi hesapları üzerine çek yazarak) mevduat transferi yapabilirler. Bankalar ayrıca paralarını daha cazip hale getirmek, banknot alma ve satmanın maliyetlerini azaltmak için çek ve banknot kliring (takas) sistemleri geliştirirler. Bu gelişmeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Glasner (1989: Bölüm 1).

* Reflux kanunu bir ekonomide tedavül eden para miktarının para talebiyle sınırlı olduğunu, para üreten kurumların tek başına (talep olmaksızın) para arzını etkileme gücünden yoksun olduğunu, ekonomideki toplam para talebini aşan miktarda üretilen paranın, onu üreten finansal kuruma geri döneceğini (reflux) öneren kuralı ifade eder. (çn)

bilite garantisinden vazgeçmek istesin? Dolayısıyla potansiyel mevduat sahibi konvertibl olmayan parayı kabul etmek istemeyecek ve söz konusu banka pazar payını halka konvertibl para sunan bankalara kaptıracaktır. Bu nedenle konvertibiliteyi tek taraflı olarak iptal etmek, bir bankanın kendi pazar payını rakiplerine teslim etmesi anlamına gelir. Bankalar *hep birlikte* konvertibiliteyi iptal etme konusunda ortak karar alsalar bile halka konvertibl para sunan *yeni* bankaların onların müşterilerini kapmasına engel olmaları mümkün değildir. Dolayısıyla konvertibiliteyi kaldırmaya yönelik her türden ortaklaşa çaba *gerçekte* konvertibl paraya olan talebi karşılamak üzere sektöre girmeye aday olanlar için kâr fırsatları yaratır ve konvertibiliteyi kaldıran tüm bankalar pazar paylarını kaybederler. Serbest teşebbüs şartlarında potansiyel rekabet tehdidi bankaların tamamını dahi konvertibilite garantisini terk etmekten engeller. Bankalar arası rekabet, halk öyle talep ettiği için, bankaları konvertibiliteyi sürdürmeye zorlar.

Konvertibiliteyi sürdürme taahhüdü bankaların, ancak halkın kullanmaya istekli olduğu parayı tedavülde tutabileceklerini gösterir. Eğer bir banka halkın kullanmak istediğinden daha fazla para basarsa fazla para bankaya geri gelir ve banka onları yasal olarak geri almak zorunda kalır. İstenmeyen paralar, onları geri satın almak zorunda kalan bankaya geri geldikçe “reflux kanunu” işler. Yani banka parasının tedavülü onları kullanma talebiyle sınırlıdır. Halkın talebi *olmaksızın* bankalar para basıp *aynı zamanda* onu tedavülde tutamazlar. Dolayısıyla bir banka kendi parasının tedavül hacmini artırmak istiyorsa halkın o parayı olan talebini artırmak zorundadır. Bunu yapabilmek ise pazar payı için daha güçlü bir şekilde rekabet etmeyi, daha çok şube açmayı, itibarı güçlendirmeyi, daha çok reklam yapmayı ve bu tarz şeyleri gerektirir.

Bankanın Finansal Güvenilirlik ve Sağlamlığı

Bir banka normal şartlarda kısmî rezerv ile çalışmayı kârlı bulacağı için herhangi bir anda tüm cari hesaplarının ve banknotlarının karşılığı istenecek olsa yeterli miktarda altın bulamayacaktır. Böyle bir durumda banka ancak mudilerinin çoğunu para çekmemeye ikna edebilirse iş yapmaya devam edebilir. Bunu da ancak müşterilerini, yatırımlarının güvende olduğuna ve istedikleri anda paralarını geri çekebileceklerine ikna ederek onlar nezdindeki güvenilirliğini koruyabilirse başarabilir. Böylelikle onların çoğu herhangi bir zaman aralığında paralarını çekme ihtiyacı hissetmezler.

Bu güveni sağlayabilmek için bankanın, müşterilerini finansal durumunun sağlam olduğuna ikna etmesi gerekir: örneğin bankanın yeteri kadar

yüksek bir net değere (sermaye değerine) sahip olduğu düşünülmalıdır ki cari borçlarını sadece normal zamanlarda değil, kredi portföyünde büyük kayıplar yaşadığı kötü durum senaryolarında dahi ödeyebileceğine itimat edilsin. Eğer bir bankanın olası zararlara fazla zorluk çekmeden direnebilmesine ve kreditorlerine olan borçlarını her durumda geri ödeyebilmesine imkân verecek kadar yüksek bir sermaye değeri varsa o kreditorlerin, yatırımlarının güvende olduğuna emin olmak için yeterli sebepleri var demektir. Bir banka ayrıca sermaye benzeri borç ihraç ederek, kredi işlemlerinde aşırı risklerden kaçınarak, yetkin ve güvenilir personel çalıştırarak, muhasebe defterlerini düzenli olarak denetime sunarak, kredibilitelerini düzenli olarak puanlandırarak da finansal sağlamlığını korumaya yönelik önlemler alabilir.

Banka, müşterilerinin güvenini korumak istiyorsa, anlık nakit taleplerini karşılayabilme gücünü, başka bir deyişle likiditesini de korumak durumundadır. Beklenmedik nakit taleplerini karşılayabilmek için ödenmemiş yükümlülükleri ile orantılı olarak en azından bir miktar altın para bulundurma durumundadır. Bu tip karşılıkları bulundurmanın maliyetli olduğu göze alındığında bankanın rezerv saklama maliyetini likidite faydası karşılığında göze alması, uygun rezerv oranını ise zamanla edindiği tecrübeye göre belirlemesi gerekecektir. Banka ayrıca bu birincil rezervleri, saklaması daha az maliyetli olan varlıklardan oluşan ikincil rezervlerle destekleyecektir. Bu rezervler bankanın daha çok rezerv satın alması gereken durumlarda görece cüzi maliyetle çabucak satılabilir varlıklardan oluşur. Buna ek olarak gerektiğinde başka kurumlardan kredi çekebilmek için kredi limiti de çıkartabilir.

Eğer banka beklenmedik nakit talepleriyle karşılaşarsa yapacağı ilk şey birincil rezervini tüketmeye başlamaktır. Eğer talepler devam ederse daha önce aldığı kredi limitlerini kullanıp yeni borçlar alarak ya da ikincil rezervlerini satarak altın rezervlerini takviye eder. Banka finansal sağlamlığını koruyorsa ihtiyacı olan krediyi bulma konusunda çok az zorlukla karşılaşacağı için nakit taleplerini sorunsuz olarak karşılayıp likiditesini koruyabileceği konusunda kendisinden emin olabilir. Ebette bir bankadaki mevduatı bozduranlar, altını o haliyle saklama arzusunda olmayıp onu başka varlıklara çevirme arzusundadırlar. Dolayısıyla altının çoğu yine bankacılık sistemine geri yatırılacaktır. Böylelikle diğer bankalar altınla dolacak ve eğer bu bankalar, borç almak isteyen ilk bankanın finansal sağlamlığına güveniyorlarsa ona borç vermek suretiyle gelir elde etme arzusunda olacaklardır. Dolayısıyla sağlam bir banka ihtiyacı olan altını bulma konusunda aslında hiçbir zorlukla karşılaşmayacaktır.

İroni şudur ki bir banka sağlamlığını ve likiditesini koruduğu müddetçe zaten *tam da mudilerinin ona duyduğu güvenden ötürü* büyük nakit talepleriyle

karşılaşma ihtimali hayli zayıftır. Sadece mudilerini, istedikleri zaman fonlarını geri alabileceklerine ikna etmiş olması genelde çoğunun nakit çekmemesini temin etmek için yeterlidir: yatırımları bankada güvende gibi duran birinin nakit talep etmesi çoğu durumda anlamsızdır. Sonuç olarak likit ve güvenilir bir banka teorik olarak her zaman bir hücum ihtimaliyle karşı karşıya olsa da onun kamusal itibarını zedeleyen ve mudilerinin, paralarının güvende olduğundan açıkça endişe duymalarına sebep olan bir olay olmadıkça bir hücum gerçekleşmeyecektir. Fakat bir banka sağlamlığını koruma konusunda gerekli tedbirleri almadığı takdirde mudilerin güven kaybedip hücum edeceği bir gün gelecek ve bu gerçekleştiğinde banka ayakta kalmakta zorlanacaktır. Dolayısıyla hücum olayı kötü bankaları sektörden atmak gibi sosyal açıdan faydalı bir amaca hizmet eder ve hücum olayının potansiyel tehdidi tüm diğer bankaları işlerini doğru düzgün yapmaya zorladığı için daha sağlıklı hale getirir.⁴

Geri Ödeme Aracı Olarak Altının Yerini Alan Finansal Araçlar

Bankalar nakit taleplerine karşı kendilerini korumak durumunda olduğu gibi bu talepleri karşılamak için bulundurdıkları rezervlerin de maliyetini azaltma konusunda müşevviğe sahiptir. Gerçi bankacılık sistemi büyüdükçe toplumun bankalara olan güveni de büyüyeceği için nakit talebi ve ona bağlı olarak rezerv maliyetleri de azalacaktır. Çünkü düşük nakit talebi bankaların daha düşük rezerv oranlarıyla iş yapabilmesi anlamına gelir. Yine de bir noktada bankalar altın yerine daha düşük maliyetli başka bir geri ödeme aracı teklif ederek bu maliyeti daha da azaltmak isteyecektir. Şunu unutmamalıyız ki altının hala saklaması ve tutması maliyetli olup net bir getirisi de yoktur. Fakat finansal araçlar genelde daha düşük saklama maliyetine ve net bir getiriye sahiptir. Dolayısıyla yükümlülüklerini daha düşük maliyetli bir geri ödeme aracıyla yerine getirmek bankanın faydasına olup böyle bir geri ödeme aracını altın yerine tercih etmek de halkın yararınadır.

Bir varlığın uygun bir geri ödeme aracı olabilmesi için değerinin, onu düzenleyen ve kullanan bankadan büyük oranda bağımsız olması gerekir. Banka, yükümlülüklerini o varlığın aynısından daha fazla vererek yerine getirememelidir. Bunun en açık örneği diğer firmaların -buna diğer bankalar da dahil olmak üzere- tahvil ve hisse senetleridir. Eğer bir banka geri ödeme aracı olarak altın yerine bir finansal araç kullanıyorsa ihraç eden kurumun borcunu ödeyememesi veya bu varlığın değerinin düşmesi gibi ihtimaller vardır. Öte yandan halk belli bir geri ödeme aracından memnun değilse onu

4 Serbest bankacılığın bu boyutuna Dowd (1996a)'da biraz daha açıklık getirilmiştir.

(mesela çekilmek istenen parayı temsil eden borç senedini) her zaman reddebilir. Eğer halk belli bir geri ödeme aracını kabul ediyorsa onların bunu yapması, bizatihi söz konusu geri ödeme aracını en azından ‘altın para kadar değerli’ buluyor olduklarını ve onu kullanmaktan kaynaklanan riskleri de göze aldıklarını belirtir.

Bankalar artık ihraç ettikleri senetleri daha önce yaptıkları gibi belli *ağırlıkta* altın ile değil, o ağırlıkta altın ile aynı *değere* sahip olan başka finansal araçlar (veya başka geri ödeme araçları) ile geri almaktadır. Bu şekilde, daha önce bankaların, borçlarını altın ile ödediği doğrudan konvertibl altın standardı yerini bankaların borçlarını başka bir şey ile ödediği dolaylı konvertibl altın standardına bırakmış olur.⁵ Altının artık tek parasal amacı ise dolar keşimine bir tanım sağlamaktan ibarettir.

Olgun Bir *Laissez-Faire* Parasal Sistemin Gelişimi

Hesap Birimi, Fiyat Seviyesi ve Altın Çıpası

Hesap birimi olarak dolar hala hukukî olarak belli ağırlıkta altını ifade ediyor olsa da üzerinde \$1 yazan banknot hukukî açıdan sadece bir dolarlık alacağı ifade eder. Yine de ekonominin evrimindeki bu aşamada altın tedavülden kaybolmuş olacak ve bir satıcı, dükkânın vitrinine 1 dolarlık fiyat etiketi koyduğunda bu, 1 dolar altından ziyade tanınmış bir bankanın ihraç ettiği 1 dolarlık banknotu kabul edebileceğini ima ediyor olacaktır. Hatta altının tedavülden kaybolmuş olmasından ötürü satıcı altın paralara biraz yabancı olacağı için altın kabul etmeye isteksiz bile olabilir. Dolar banknotu hukukî olarak sadece üzerindeki tutar kadar altın dolarına dair geri ödeme aracı olmasına rağmen altının kendisinden daha likit olacaktır. Bunun anlamı, dolar hala hukukî açıdan belli ağırlıkta altın cinsinden tanımlanıyor olsa da günlük alışverişlerde kullanılan ‘dolar’ terimi artık *altın dolarlarını ya da altın birimlerini değil*, ortak mübadele aracının (yani dolar banknotunun) sayısal değerini ifade etmesidir. Bu noktada dolar teriminin hukukî anlamıyla günlük kullanımındaki anlamı arasında önemli bir ayrım ortaya çıkar. Birisi belli miktarda altının değerini, diğeri ise banka parası olan doları ifade etmektedir.

Doların kendisi (altın) ile banka parası olan dolar arasındaki bu ayrımdan hareketle bankaların, artık konvertibl para ihraç etmeleri halinde, altının banka doları cinsinden fiyatını sabit tutacak bir kurala bağlı kalmaları gerekeceğini söyleyebiliriz. Altının banka dolarları cinsinden sabit olan kuru

5 Dolaylı konvertibilite ile ilgili sorunlar Yeager & Woolsey (1991)’de ve Dowd (1995)’de daha detaylı olarak incelenmiştir.

bu sayede altının piyasa değerini nominal değerine sabitlemiş olur. Altının piyasa fiyatı bundan saptığı anda arbitraj gücü (çev. fiyat farklarından kazanç sağlama eğilimi) bu fiyatı yeniden dengeler. Şöyle ki, eğer piyasadaki altının fiyatı artsa ve bankalar tarafından korunan başa baş değeri belirgin şekilde geçmeye başlarsa arbitrajcılar ellerindeki parayı geri ödeme aracına dönüştürüp sonra geri ödeme aracını tekrar banka parası karşılığında satarak para kazanırlar. Bu süreçte ödenmemiş banka parası miktarı azalır ve azalan para miktarı altının banka parası cinsinden fiyatını aşağı çekmeye yönelik baskı uygular. Bunun aksine banka parası cinsinden altının değeri çok azalacak olsa arbitrajcılar bankalardan daha çok para talep edip sonra o para karşılığında yeniden geri ödeme aracı satın alarak daha çok geri ödeme aracı edinmiş olurlar. Banka parası miktarı artar ve altının piyasa değeri tekrar başa baş noktasına yükselir. Altının piyasa fiyatı ile bankalarca sürdürülen başa baş fiyatı arasındaki herhangi bir uyumsuzluk piyasadaki kuru tekrar başa baş noktasına çekecek olan arbitraj güçlerini devreye sokar.

Böyle bir sistemde fiyat seviyesi altının genel mal ve hizmetler karşısındaki nispi fiyatını belirleyen güçler tarafından belirlenir. Dolaylı konvertibl altın standardının kuralları gereği altının nominal fiyatı fiilen sabit olduğu için altının nispi fiyatı ancak ve ancak fiyat seviyesinde onu karşılayan bir değişiklik olduğunda değişir. Altının nispi fiyatı ancak ve ancak genel fiyat seviyesi düştüğünde yükselir ve *tam tersi olduğunda da tersi olur*. Dolayısıyla altının nispi fiyatını yükselten herhangi bir sebep genel fiyat seviyesini düşürecek, altının nispi fiyatını düşüren herhangi bir sebep de genel fiyat seviyesini yükseltecektir. Örneğin, beklenmedik bir anda altın madeni bulunsa bu altın arzının artmasına yol açacak, altına olan talep belli olduğu için de altın piyasası ancak altının mal ve hizmetler karşısındaki nispi fiyatını düşürerek dengeye gelecektir. Altının nominal değeri sabit olduğu için de altının nispi fiyatı ancak genel fiyat seviyesi yükseldiğinde azalmış olacaktır. Dolayısıyla altın keşfi daha yüksek bir fiyat seviyesine yol açmış olur. Buna karşılık, mesela altına olan talebin yükselmesi gibi bir sebep, altının nispi fiyatının yükselmesine yol açar ve altının nispi fiyatı ancak genel fiyat seviyesinin düşmesiyle yükselmiş olur. Dolayısıyla altına olan talepteki artış fiyat seviyesinin düşmesine yol açar.

Altın Çıpasının Değiştirilmesi

Altın standardı altında fiyat seviyesi bu nedenle altın piyasasındaki arz ve talebe bağlıdır. Fakat bu faktörlerin bugünkü ekonomimizde yaşayan bireylerin tercih edeceği düzeyde bir fiyat istikrarı sağlaması zordur. Altın standardı-

nın ürettiği fiyat istikrarsızlığı topluma birtakım maliyetler çıkartır: insanlar ‘gerçek’ fiyat sinyalleri ile fiyat gürültüsünü birbirinden ayırt etmekte zorlanırlar ve bu nedenle, başka durumda yapmayacakları türden hatalı kararlar verirler, gelecek hakkında daha az gönül rahatlığına sahip olurlar, vs. Dolayısıyla öyle bir zaman gelir ki bankalar fiyat istikrarsızlığını azaltmak için nominal fiyat düzeyini bağlayan altın çıpasını değiştirmeye karar verirler. Altın standardında fiyat seviyesinin ancak altının nispi fiyatı kadar istikrarlı olduğu bilindiğine göre, bankalar altına dayalı fiyat seviyesi çıtasını, daha istikrarlı nispi fiyat düzeyine sahip bir mal veya mal grubuna dayanan alternatif bir çıtayla değiştirerek daha istikrarlı bir fiyat seviyesi oluşturabilir. Bu iş için en olası aday herhangi bir mal yerine birtakım mal ve hizmetlerden oluşan bir sepet olacaktır. Bundan sonra bankalar, ilerideki belli bir tarihten itibaren yapılan sözleşmelerde ‘dolar’ terimini daha önceki gibi belli miktarda altını ifade etmek için değil, belli mal ve hizmetlerin belirli bir miktarını (ya da ona eşdeğer bir şeyi) ifade etmek için kullanacaklarını ilan ederler. Yeni ‘sepet doları’ dolaşıma girdiğinde çıpanın nispi fiyatında (ve dolayısıyla fiyat seviyesinde) bir sıçrama olmaması için daha önceki altın doları ile aynı değere sahip olacaktır. Toplum ise daha iyi bir fiyat seviyesi istikrarını arzu edeceği için yeni sepet doları kabul edecektir.⁶

Şimdi ise parasal sistem, arzu edilir fiyat düzeyi özelliklerinden ötürü mal sepeti çıpasına dayalı, dolaylı konvertibl bir sisteme evrilmiştir. Altının artık mübadele aracı, geri ödeme aracı ya da hesap birimi olarak hiçbir parasal vasfı kalmamıştır. Parasal sistemde altından geriye kalan tek eser, eski ‘dolar’ teriminin bir hesap birimi olarak belli ağırlıktaki altını ifade eden kullanımıdır. Dolar artık hukuki açıdan bile mal ve hizmetlerden oluşan bir sepeti ifade etmektedir. Altının artık parasal sistemde hiçbir önemli rolü kalmamıştır.

Uluslararası Boyutlar

Laissez-faire koşullarında, dünyanın her yerinde az çok benzer parasal sistemlerin ortaya çıkmasını bekleyebiliriz. Ayrıca başlangıçta birbirinden ayrı olan muhtelif yerel ve bölgesel ekonomilerin zamanla birleşip bütünleşerek bir dünya ekonomisini oluşturmasını da bekleyebiliriz. Peki sonuçta ne tür bir uluslararası para sistemi olur? Bir ihtimal bu dünya ekonomisinin, değeri belli bir mala endekslenmiş tek bir para birimi (ör. dolar) kullanması olabilir. Fakat her biri dünyanın belli bir bölgesinde egemen olan farklı para birimlerinin de (mesela Kuzey Amerika’da dolar, İngiliz adalarında pound, vb.) aynı anda var olması olasıdır. Eğer birden çok para birimi varsa bunlardan bir veya

6 Bu sistemin tam olarak nasıl işlediğine dair bkz. Dowd (1994, 1996b: Bölüm 14).

daha fazlası spesifik mallara dayalı birincil para birimleri olup, mala dayalı olmayan diğer para birimleri de sabit kurlarla bu birincil para birimlerine bağlı olacaktır. Tüm para birimleri doğrudan veya dolaylı olarak çıpa mallara bağlı olacaktır.

Eğer tek bir birincil para birimi varsa savaş sonrası Bretton Woods sistemi hatırlatan bir duruma sahip oluruz. Bu durumda tüm diğer para birimleri dolara, dolar ise belli miktarda altın 'sepetine' bağlıydı. Fakat dolar şu an altın yerine daha geniş bir mal sepetine bağlı olacaktır. Bir tek birincil para birimi olup diğer tüm para birimleri ona bağlı olduğu için tüm kurlar sabit olmak durumundadır.

Her biri kendi çıpa malına dayalı birden fazla birincil para biriminin de aynı anda bulunması mümkündür. Bu durumda birincil para birimleri arasındaki kurlarda, çıpa mal sepetlerindeki nispi fiyat değişikliklerine bağlı dalgalanmalar söz konusu olacaktır. Fakat her bir çıpanın, fiyat endeksini istikrarlı tutmak üzere seçildiğini varsaydığımızda bu sepetlerin yeteri kadar istikrarlı nispi fiyatlara sahip olması beklenir. Dolayısıyla kur değişimleri nispeten küçük ve nadir olacaktır. Varsa diğer para birimleri de bu birincil para birimlerine bağlı olacaktır. Bu uydu para birimlerinin hepsi, bağlı olduğu birincil para birimleri ve o birincil para birimlerine bağlı olan diğer para birimlerine karşı sabit kura sahip olacak, bunun dışında kalan para birimlerine karşı (az) dalgalanan kurlara sahip olacaktır. Bu durum, her biri birincil düzeyde bir para birimine dayalı bir dizi para birimi blokları meydana getirecek ve bu bloklar arasındaki kurlar birbirine karşı az da olsa dalgalanacaktır.

Fakat kullanımda birden fazla para birimi olsa da *laissez-faire* sisteminde para birimlerinin sayısı, şu anki sistemimizde olduğu gibi ulus devletlerinin sayısını yansıtmak zorunda değildir. *Laissez-faire* sisteminde para birimi ile ulus devlet arasında bir bağ yoktur ve bu nedenle ortak para alanlarının ulusal bölgeler ile örtüşmesi gerekmez. İnsanların aynı para birimini kullanmasında (sıfır kur maliyeti, düşük muhasebe maliyetleri, vb.) ciddi faydalar olduğu için *laissez-faire* para alanlarının -ortalamada- mevcut para alanlarından daha geniş olmasını ve ticaret modelleri gibi temel ekonomik yapılara daha iyi uyum sağlamış olmasını bekleyebiliriz.

Özetle *laissez-faire* sistemi bize üç muhtemel parasal düzenden birini vaat eder:

- Tüm dünyada kullanılan ve belli bir çıpa mala dayalı tek bir para birimi.
- Tüm para birimlerinin, belli bir çıpa mala dayalı tek bir temel para birimine bağlı olduğu sabit kur sistemi.

- Her biri belli bir çıpa mala dayalı olup birbirine karşı hafif dalgalı kur-lara sahip olan sabit kur sistemli para birimi blokları.

Eğer birden fazla para birimi varsa ayrıca bunların mevcut para birimle-rinden daha geniş ve ekonomik açıdan daha anlamlı olan alanları kapsama-sını bekleriz.

Parasal Sistemin *Laissez-Faire* Altında Evrimi: Genel Değerlendirme

Belki bu noktada biraz duraklayıp *laissez-faire* sistemine dayalı bu farazi pa-rasal sistemin gelişimindeki aşamaları gözden geçirmemiz faydalı olacaktır. Bu aşamalar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Birinci aşama, darphaneler aş-aması, tam karşılığa sahip altın paraların etkin mübadele aracı (MA) olarak hüküm sürdüğü aşamadır. Bu paralar aynı zamanda bir hesap aracı (HA) ve fiyatların kendisiyle ifade edildiği bir hesap birimidir.

Gelişim Aşaması	Anahtar Özellikler	Yorumlar
Madeni para basımı	MA olarak altın HA/HB olarak altın	Tam karşılıklı para olarak altın kullanımı
Doğrudan konvertibl altın standardı	MA olarak banka parası HA/ HB/çıpa olarak altın GÖA olarak altın	Ders kitaplarındaki altın standardı MA olarak banka parası al-tının yerini alır
Dolaylı konvertibl altın standardı	MA olarak banka parası HA/HB/çıpa olarak altın GÖA olarak finansal varlıklar	GÖA olarak finansal varlıklar altının yerini alır
Dolaylı konvertibl mal sepeti standardı	MA olarak banka parası HA/HB/çıpa olarak mal sepeti GÖA olarak finansal varlıklar	HA/HB/çıpa olarak mal sepeti altının yerini alır Altının parasal işlevi kalmaz

MA: Mübadele aracı   HA: Hesap aracı   HB: Hesap birimi   GÖA: Geri ödeme aracı

Bu ilk aşamayı bankaların ortaya çıkıp para ürettiği ikinci aşama takip eder. Bu banka paraları etkin mübadele aracı olarak madeni paraların yerini

alır. Bu ikinci aşama ders kitaplarındaki altın standardına tekabül eder. Bu aşamada banka parası temel mübadele aracı olarak tedavül eder, ancak bu para, altın birimleri cinsinden ifade edilir ve bankalar kendi paralarını altın karşılığında geri almaya hazır durumdadır. Dolayısıyla altın hesap aracı (veya hesap birimi: HB) olarak işlev görmekte ve hem sistemin çıpası hem de bankaların geri ödeme aracı (GÖA) durumundadır. Bir önceki aşama ile kıyaslandığında altın mübadele aracı olma vasfını yitirmiş ancak geri ödeme aracı olarak yeni bir vasıf kazanmıştır.

Üçüncü aşama, bankalar altın yerine finansal araçlar gibi daha düşük maliyetli bir geri ödeme aracı kullanmaya başladığında ortaya çıkar. Altın standardı dolaylı konvertibl hale gelir. Banka parası artık belli miktarda altın yerine o miktarda altın ile aynı değerde başka bir geri ödeme aracına dönüştürülebilir durumdadır. Altın hesap aracı, hesap birimi ve çıpa görevini görmeye devam eder, fakat geri ödeme aracı olma vasfını yitirmiştir.

Dördüncü ve son aşama altının hesap aracı, hesap birimi ve çıpa olarak daha iyi fiyat düzeyi özelliklerine sahip bir mal sepetiyle değiştirilmesidir. Altının bu noktadan sonra hiçbir önemli parasal vasfı kalmaz ve altın standardı, yerini mal sepeti standardına bırakır.

***Laissez-faire* Sisteminin Değerlendirmesi**

Pekiyi *laissez-faire* ne kadar başarılı?

Etkinlik

Bir yaklaşım bu sistemi etkinliği üzerinden değerlendirmek olacaktır ki *laissez-faire* sistemi neredeyse olabilecek her kritere göre etkin görünmektedir.

- Yasaklayıcı engeller olmamasından ötürü karşılıklı fayda üreten tüm ticaret işlemleri gerçekleştirilebilir. Bankalar topluma tam olarak onların ihtiyaç duyduğu miktarda mübadele aracı sağlar. Mevduat faiz oranları, banka ücretleri, vb. her şey rekabetçi şartlar altında belirlenir. Para üretimi, borç verme ve bunlar gibi işlemlerden elde edilen finansal aracılık rantları da rekabetçi şartlar altında toplum lehine işler.
- Bankalar uygun rezerv ve geri ödeme varlıklarını seçerek rezerv oranlarını optimize ederler.
- *Laissez-faire* sistemi ayrıca dinamik olması açısından da etkindir: serbest piyasa güçleri bankaları ve sektördeki diğer kurumları yenilik yapmaya, başka yerlerde denenmiş iyi uygulamaları benimsemeye teşvik eder ve genelde daha esnektir.

- Rekabet, bankaların, müşterilerinin istediği düzeyde bir finansal güce sahip olmalarını temin eder. Eğer toplum daha güçlü (geniş sermayeli) bankalar istiyorsa pazar payı kapma rekabeti bankaları, sermayelerini teşvik eder ve toplum arzu ettiği güçlü bankalara kavuşur. Fakat sermaye maliyetli olduğu için çok fazla sermayesi olan bankalar da yeteri kadar iyi rekabet edemez ve dolayısıyla rekabet, bankaları, toplumun bedel ödemeye istekli olduğu optimal güce sevk eder.
- Sistem, fiyat düzeyi istikrarsızlığını ve ona bağlı olarak maliyetleri asgari düzeye indiren bir çığaya bağlıdır.
- Fiyat düzeyi istikrarını sürdürme maliyetleri (konvertibilitiyi koruma maliyeti, vb.) minimal düzeydedir.
- Ya her yerde kullanılan tek bir para birimi olur: bu, para bozdurma ve ona ilişkin maliyetleri sıfıra indirir; ya da birden fazla para birimi olur: bu da para alanlarını temel ekonomik yapılara daha uygun (optimal) bir düzeye getirir.
- Modern merkez bankacılığı sisteminden farklı olarak bu serbest bankacılık sistemi tamamen otomatiktir. Genelde anlaşıldığı anlamda bir 'politika sorunu' olmaz. Para ve banka otoriteleri var olmadığı için onları etkileyen müşevvikleri, politikalarının zamansal tutarlılığını ve bu tip şeyleri dert etmeye gerek yoktur. Herkes kendi çıkarının peşindedir ve tüm çıkarlar piyasa tarafından birbirine uyumlu hale getirilir.

İstikrar

Laissez-faire sistemini istikrarı açısından da değerlendirebiliriz ve *laissez-faire* sistemi pek çok açıdan istikrarlıdır.

- Öncelikle kendi kendini sürdürebilmesinden dolayı istikrarlıdır. Grup tercihlerine yer bırakmaz ve onun bazı temel özelliklerinin üstesinden gelme kabiliyetine sahiptir. *Laissez-faire* sistemi kendi kendini sürdürebilir çünkü herkes kendi refahının peşinden koşarken muhtelif kısıtlamalar altındadır. Bu kısıtlamalardan ötürü kimsenin, davranışını değiştirme isteği yoktur. Sistem, kendi refahından feragat ederek kamu yararını korumak gibi istenmeyen bir yükü taşıdığını varsayan bir 'koruyucuya' bel bağlamak durumunda değildir. Sistemin güvenliği düşük ücret alan bir gece bekçisine dayalı değildir. Bir gece bekçisi olmadığı için de bu gece bekçisinin herkes uyurken neyle uğraştığını merak etmek durumunda kalmayız. 'Koruyanları koruma' sorunu yoktur.
- *Laissez-faire* güçlü ve istikrarlı bir finansal sistem yaratır. Halk güvenilir bankalar ister ve rekabet finansal kuruluşların mali durumlarını iyi seviyede tutmasına ve kamunun güvenini kazanmasına müşevvik sağlayarak halkın istediğini almasını temin eder. Toplum tarafından yeteri kadar güçlü görülmeyen bir banka kamunun güvenini ve dolayısıyla

pazar payını kaybeder. Sektörde kalmak isteyen bir banka müşterilerini tatmin etmek ve finansal gücünü korumak zorundadır. Böyle bir banka yıkıcı olmayan borç kayıplarının etkisini nispeten kolayca azaltabilir ve kamu güvenini sürdürebilir. Her ne kadar bir hücum olayının tehdidine her zaman açık olsa da bankanın kamu nezdindeki güvenini sarsacak bir olay olmadıkça bir hücum da olmayacaktır. Genelde sanılanın aksine bankalar birer istikrarsızlık kaynağı olmak yerine, hücum tehdidinden ötürü finansal güçlerini korumak zorunda kalırlar.

- Finansal sistem toplumun banka parasına olan talebindeki dalgalanmalara cevap verebilmesi açısından da istikrarlıdır. Bankalar toplumun banka parası talebinde olan değişikliklere tıpkı bugünkü bankacılık sistemimizde olduğu gibi hızlıca ve otomatik olarak uyum sağlar. Toplumun talebi bir banka mevduatından ötekine kaydığında bu değişikliklere uyum sağlamak genelde faiz oranlarında, kredi pazarında veya iktisadi faaliyette büyük düzensizlikler yaratmayı gerektirmez.
- Son fakat bir o kadar da önemli olarak *laissez-faire* sistemi, fiyat istikrarı ve dolayısıyla başka şeylerin yanında makul faiz oranı ve varlık fiyatı istikrarı sağlaması açısından da istikrarlıdır.

Sonuç

Laissez-faire sistemi sayılan nedenlerden ötürü etkinlik ve istikrar açısından çok yüksek notlara sahiptir. Bir başka sistemin bundan daha başarılı iş çıkarma ihtimalini düşünmek gerçekten zordur. Aşırı yüksek para birimi çoğalması, zayıf bankacılık, kronik istikrarsızlık ve felç edici belirsizlik, periyodik döviz krizleri, neredeyse kalıcı hale gelmiş ve çoğunlukla yıkıcı enflasyon dalgaları içeren mevcut para sistemimiz karşısında muazzam bir ilerlemedir. Merkez bankacılığının karnesi hukukçuların *res ipsa loquitur* dediği gibi kendisi hakkında yeterli kanıtı sunmaktadır. Siz hangi sistemi tercih edersiniz?

Kaynakça

- COASE, R.H. (1937) "The Nature of the Firm", *Economica*, Vol.4, No.16, pp. 386-405.
- DOWD, K. (1994) "A Proposal to End Inflation", *Economic Journal*, Vol. 104, No.425, pp. 828-40.
- (1995) "The Mechanics of Indirect Convertibility", *Journal of Money, Credit, and Banking*, Vol.27, No.1, pp. 67-88.
- (1996a) "The Case for Financial Laissez-Faire", *Economic Journal*, Vol.106, No.436 pp. 679-87.
- (1996b) *Competition and Finance: A New Interpretation of Financial and Monetary Economics*, New York: St. Martin's Press.
- (1998) "What is Wrong with the World Financial System?", *Critical Review*.

- GLASNER, D. (1989) *Free Banking and Monetary Reform*, Cambridge: Cambridge University Press.
- GOODHART, C.A.E. (1989) *Money, Information and Uncertainty*, London: Macmillan Press.
- JONES, R.A. (1976) "The Origin and Development of Media of Exchange", *Journal of Political Economy*, Vol.84, No.4, pp. 757-75.
- MENGER, C. (1892) "On the Origin of Money", *Economic Journal*, Vol.2, pp. 239-55.
- RADFORD, R.A. (1945) "The Economic Organization of a P.O.W. Camp", *Economica*, Vol.12, No.48, pp. 189-201.
- ULLMAN-MARGALIT, E. (1978) "Invisible-Hand Explanations", *Synthèse*, Vol.39, pp. 263-91.
- WHITE, L.H. (1984) "Competitive Payments Systems and the Unit of Account", *American Economic Review*, Vol. 74, No.4, pp. 699-712.
- YEAGER, L.B. & Woolsey, W.W. (1994) "Is There a Paradox of Indirect Convertibility?", *Southern Economic Journal*, Vol.61, No.1, pp. 85-95.

Para Niçin Önemli?*

Yazan: Anna J. Schwartz

Çeviren

Hakan Şahin

Bu yıl Ağustos ayı meşhur Radcliffe Raporu'nun onuncu yılı olacak. Bu rapor, yüzyılın bir önceki çeyreğinde basmakalıp bilgi haline gelen para politikasının önemsiz olduğu iddiasını yüceltmişti. Radcliffe Komitesi'ne göre Bank of England'ın para arzı üzerinde etkin bir kontrolü yoktu. Fakat para arzının ekonomide kritik bir rolü olmadığı için bunun bir sonucu yoktu. Aslında önemli olan "finansal kurumların ve firmaların likidite pozisyonu ve insanların reel kaynaklara para harcama arzusuydu." (par. 397)

1950'lerden itibaren gerçeklere muhalif hipotezlere ilişkin testler hem devletleri hem de ekonomi alanındaki akademik çalışmaları şekillendirdi. Buna rağmen bahsi geçen raporda belirtilen görüşler, İngiltere'deki para arzının veya para talebinin gerçek davranışına ilişkin herhangi bir analizle desteklenmedi. *Radcliffe Raporu* gerçekten de para miktarına ilişkin hiçbir istatistik içermez. O zamanlar, paranın etkisine dair komitenin vardığı sonuçları sorgulamaya zemin hazırlayacak çok az deneysel araştırma vardı. Bugün ise durum oldukça farklıdır. Amerika'da paranın etkisine dair kapsamlı tarihsel ve istatistiksel araştırmalar yapıldı. Bu araştırmalar *Radcliffe Raporu*'nda öne sürülen görüşleri desteklememiştir. Amerika'da olduğu gibi, İngiltere'de de bulgular para miktarının iktisadi faaliyet üzerinde kayda değer bir etkisi olduğu yönündedir.

Bu makalenin devamındaki dört bölüm *Radcliffe Raporu*'nda ortaya konan meselelerle ilgili çalışmaları özetlemektedir: Merkez bankası para miktarını kontrol edebilir mi? Para miktarı ile gelir arasında doğrudan bir ilişki var mıdır? Parasal değişiklikler ile gelir değişikliği arasındaki bağlantı nedir? Parasal değişiklikler ile finansal piyasalar arasındaki bağlantı nedir? Bunların çoğu Amerika ile ilgilidir, ancak son bölümde, 1880'den bu yana İngiliz parasal tecrübesi hakkındaki bir çalışmadan çıkartılan ön sonuçlar yer almaktadır.

* "Why Money Matters", *Money in Historical Perspective*, Ed. Anna J. Schwartz, National Bureau of Economic Research, 1987, ss. 167-182.

Merkez Bankası Para Miktarını Kontrol Edebilir mi?

Amerika için bu sorunun cevabı net bir ‘evet’tir. Ticari bankalar, halk ve merkez bankası hep birlikte dolaşımda olan para miktarını etkilerler, fakat merkez bankası tek başına diğer ikisine baskın gelebilir. Para arzı büyük oranda aşağıdaki üç faktör tarafından belirlenir:

1. “Güçlü yüksek para” (buna bazen parasal taban da denir) halkın nakit varlıkları, ticari bankaların “zorunlu” ve “fazla” rezervleri olarak hizmet etmeye üzere merkez bankasının belirlediği miktarlarda sunulur. Zorunlu rezervler (veya munzam karşılıklar) bankaların vadeli ve vadesiz mevduat karşılığında kanunen tutması gereken asgari rezerv miktarıdır. Fazla rezervler ise zorunlu olan kısmın üzerinde kalan fiili rezerv miktarıdır.
2. Mevduatların rezervlere olan oranı bankalar tarafından kanuni (ya da örfi) rezerv gereksinimleri, nakit akış beklentileri ve faiz oranlarına bakarak belirlenir. Mevcut finansal koşullar dikkate alındığında rezervlerdeki bir artış bankaları gelir getiren varlıklar edinmeye, dolayısıyla mevduatlarını artırarak arzu edilen mevduat/rezerv oranını yeniden kurmaya sevk eder.
3. Mevduat/nakit oranı halk tarafından faiz oranları, gelir düzeyi ve nakit talebi göz önünde bulundurularak belirlenir.

Amerika’da güçlü yüksek para miktarındaki büyüme uzun dönem para miktarındaki büyümeyi etkisi altına aldı. Mevduat oranları para stokundaki bu döngüsel değişikliklerde daha önemli bir rol oynadı. Fakat buna rağmen banka mevduat oranları merkez bankasının para miktarı üzerindeki etkisini kısa vadede ortadan kaldırmaz. Çünkü merkez bankası eğer isterse harekete geçebilir ve mevduat oranlarının yarattığı etkiyi telafi edebilir.

Amerika’da son yüzyıl içerisindeki para miktarında yaşanan büyük değişiklikleri çevreleyen şartlara ilişkin bir araştırma, para miktarı ile güçlü yüksek para arasında kısa vadedeki yakın ilişkiye dair bu delili güçlendirmektedir. Para miktarındaki bu büyük değişiklikler iş dünyasındaki eşzamanlı değişikliklerden büyük ölçüde bağımsız olup, 1914’ten itibaren Federal Rezerv Sistemi tarafından alınan kararların net bir sonucu durumundadır.

Bazı iktisatçılar güçlü yüksek paranın merkez bankası marifetiyle kontrol edilmesinin toplam miktarını kontrol etmek anlamına gelmeyeceğini savunmaktadır. Onlara göre merkez bankası tam etkisini, belli türde menkul kıymetleri, onları elinde tutanları satmaya teşvik ederek açık piyasa işlemleriyle satın aldığı anda gösterir. Fakat bu sadece satıcıların ilk anlık gösterdiği tepkidir. Onlar bu menkul kıymetleri parasal varlıklarını artırmak için değil, değişen şartlar ışığında portföylerini yeniden ayarlamak için satarlar.

Aldıkları para, elde ettikleri getirinin, yeni bir yatırıma dönüşünceye kadar geçici süreyle kalacağı bir mesken gibidir. Para, her zamanki gibi, satma eylemiyle satın alma eylemini birbirinden ayırma görevini yürütmektedir. Mevcut deliller, bu süreçte gücü yüksek paradaki değişimin, bankaların ve halkın buna verdiği tepkilerle para miktarında anlık ve öngörülebilir bir değişime dönüştüğünü göstermektedir.

Merkez bankasının para miktarını denetleme kabiliyeti elbette para politikası hedefinin daima para miktarını değiştirmek olduğunu göstermez. Bankanın kur fiyatlarını veya hazine bonusu fiyatlarını sabit tutmak gibi başka hedefleri de olabilir. Böyle durumlarda para miktarı bu alternatif hedeflerle uyumlu olması gereken miktar ne ise o olmalıdır. Örneğin Amerika'da şu anki politika, belli kısa vade faiz oranlarını, Federal Açık Piyasa Komitesi'nin üç haftada bir karar verdiği bir aralıkta tutmayı hedeflemektedir. Komite, New York Federal Rezerv Bankası ticaret masası müdürüne belli faiz oranlarını istenen aralıkta tutmak üzere açık piyasa işlemleri yapması talimatını verir. Eğer bu çok hızlı bir kredi genişlemesi yarattırsa bu sefer yöneticiden faizlerin belirlenen aralığın üstüne çıkmasına izin vermesi istenir. Eğer bu büyüme hızını yavaşlatırsa bu sefer de faizlerin belirlenen aralığın altına düşmesine izin vermesi istenir. Fakat hazine, kuponlu menkul kıymet ihraç etmek istediğinde hazine kâğıtlarının fiyatlarını makul bir aralıkta sabit tutmak, bankaların kredi genişleme hızını belirlenen sınırlar içinde tutmaktan daha öncelikli olabilir. Böyle bir durumda şu anki politika, rezerv akışını ve dolayısıyla para miktarının artış hızını, hazine finansmanı olmadığı durumda istenen seviyenin üstüne çıkarmayı hedefler. Bunun sonucu olarak Federal Rezerv Sistemi'nin periyodik aralıklarla Hazine'nin kümülatif etkilerine karşı gösterdiği özel tepkiler olur. Bu periyodik tepkiler (mesela) 1966'nın son üç çeyreğinde ve 1968'in sonundan itibaren olduğu gibi rezerv akışının ve para miktarındaki artış hızının daraltılmasını da içerebilir.

Federal Rezerv Sistemi, eğer isterse para miktarını kontrol edebildiği halde son on yılda en iyi ifadeyle bunu gelişigüzel bir şekilde yapılmıştır. Büyüme oranı çoğunlukla para politikasının doğrudan hedefi olmayıp bir yan etki olarak, kasıtsızca belirlenmiştir.

İngiltere için de neredeyse aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir. Bank of England eğer isterse para miktarını kontrol edebilir. Fakat genelde ya da en azından son zamanlarda devlet borçlarını arzu edilen faiz aralıklarında sabit tutmak için gereken para miktarını arz etmeye odaklanmıştır.

İngiltere'nin para stokunu neyin belirlediğine dair deneysel bir analiz henüz mevcut değildir. Bunun bir sebebi tüm ticari bankalara dair, bırakın sık

aralıkları, bir yıllık detaylı bilginin dahi toplanmasındaki zorluk olsa gerektir. Yine de Radcliffe Raporu'ndaki *Bank of England'ın para miktarını kontrol edemediğine ilişkin* iddianın eksik yönlerini ortaya koyan teorik analizleri güçlendirmek için böyle bir analize ihtiyaç olduğu açıktır.

Para Miktarındaki Değişiklikler ve Gelir

Amerika'nın iki dramatik dönemi son zamanlarda kamuoyu ilgisinin, para miktarındaki değişimler ile onu izleyen gelir seviyesindeki değişimler arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmasını sağladı. Gelir seviyesindeki değişimler tabii üretim ve fiyatlarda yaşanan değişimlerin bir kombinasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk dönem 1966'da yaşandı. Nisan 1966 ile Ocak 1967 arasında sıkı para politikası uygulanıyordu: para miktarının yüzde 6 büyüdüğü bir yılın ardından daha fazla büyümesine izin verilmiyordu. Bu dokuz ay içerisinde mali politika hayli genişleyiciydi: federal hükümetin (yüksek istihdam) bütçesi denge konumundan yıllık 11 milyar dolar açık veren bir pozisyona sapsmıştı ve açık 1967'nin geri kalanında da bu seviyenin üzerindeydi. Oysa Ekim 1966 ile Temmuz 1967 arasındaki dokuz ay boyunca hem üretim seviyesi hem de fiyatlarda sert bir yavaşlama gözlemlendi. Bir önceki yıl %9,6 artış gözlenen üretim %2,6 düşüş gösterdi. Önceki yıl %3,7 yükselen tüketici fiyatları %2,4 ile yükselmeye devam etti. Bu dönem, daha önceki çok sayıda emsalin de gösterdiği gibi, parasal büyüme oranındaki bir düşüşün, yüksek derecede genişleyici bir mali politikaya rağmen başladığı andan itibaren birkaç çeyrek içerisinde üretimi daraltacağını ve fiyat artış hızını azalacağını göstermektedir.

İkinci dönem 1968'in sonunda, önceki 23 ay boyunca para miktarının yılda %6,8 düzeyinde olan büyüme oranının yaklaşık yılda %3'e düşürülmesiyle başladı. 1968'de para politikası hayli genişlemeci iken, maliye politikası daraltıcı hale getirildi: federal hükümetin (yüksek istihdam) bütçesi mevsimsel ayarlanarak ikinci çeyrekte yıllık 16 milyar dolar açık gösteriyor iken, 1969'un ilk yarısında 5 milyar dolar artacağı öngörülen küçük bir fazla ile yılı kapattı. Para miktarını dikkate almayan ekonomistler 1968'in ortasından itibaren üretimde ve fiyatlarda bir azalma olacağını tahmin ettiler. Hiçbiri olmadı. Ardından 1969'un ilk yarısında iktisadi faaliyette bir yavaşlama, ikinci yarısında ise bir artış tahmin ettiler. Para miktarındaki değişikliklerin önemini vurgulayan ekonomistler ise tam tersine 1968'de veya 1969'un ilk yarısında iktisadi faaliyette bir daralma olmayacağını, eğer olarsa 1969'un ikinci yarısında bir yavaşlama olabileceğini tahmin ettiler. Yılın ortasına gelindiğinde ilk grup ekonomistlerin tahminleri gerçekleşmedi. Bu dönem de yine daha önceki çok

sayıda emsalin gösterdiği gibi, yüksek parasal büyüme hızının, güçlü derecede daraltıcı bir mali politikaya rağmen geri çevrilene kadar en az birkaç çeyrek boyunca üretimi ve fiyat artış hızını yükselteceğini göstermektedir.

Bu dramatik dönemler dışında da pek çok bulgu para miktarındaki değişimler ile parasal gelir arasındaki yakın ilişkiyi desteklemektedir. Amerika açısından 1870'ten 1963'e kadarki 94 yıl içerisinde para miktarındaki değişimler ile gelir düzeyindeki değişimler arasında yıl yıl birbirini takip edecek kadar yakın bir ilişki olmuştur. Benzer sonuçlar İngiltere için de 1881 ile 1967 arasındaki 77 yıllık dönemde, savaş yıllarını göz ardı etmek şartıyla, yıllık yüzdelik değişimlerde daha iyi görülebilir.¹ Amerika para stokundaki değişimler her bir çeyrek için, iki çeyrek sonrasındaki gelir düzeyinde görülen değişimlerle güçlü şekilde ilişkilendirilebilir.

Para ve tüketimdeki değişimlerin, yatırım harcamalarındaki ilgili müstakil değişimlerin olağan sonuçları olduğunu düşünmek ilkesel açıdan bir hayli yanıltıcıdır. Bu yaklaşıma göre yatırım harcamaları mevcut iş etkinliğinden bağımsız olarak belirlenir. (Oysa) pratikte bu ihtimalin doğru olmadığı gözlenmiştir. Çok sayıda istatistiksel çalışma paranın, etkisi daha az güçlü ve daha az kalıcı olan bu tip harcamaların gizli bir yansımasından ibaret olmayıp kendi başına etki yarattığını göstermektedir.

Yakın zamanda St. Louis Federal Rezerv Bankası tarafından yürütülen bir çalışma para ile gelir arasındaki yakın ilişkiyi daha da detaylı bir şekilde belgelendirdi. 1952'nin ilk çeyreğinden 1968'e kadar olan dönemdeki mali ve parasal hareketlerin, gayrisafi milli hasılanın üç aylık değişimlerini haber verme konusundaki nispi gücüne dair istatistiksel bir test, iktisadi faaliyetin, mali hareketlerle kıyaslandığında parasal hareketlere verdiği tepkilerin çok daha hızlı, geniş ölçekli ve öngörülebilir olduğuna işaret eden sonuçlar verdi. Teste konu mali hareketler federal hükümetin (yüksek istihdam) gelirleri, harcamaları ve aralarındaki farklardan oluşmaktaydı. Çalışmanın mali hareketlerle ilgili sonucu şu şekildeydi: "Ya maliye politikasının etkisi hususunda yaygın olarak kullanılan ölçekler böyle bir etkinin gücünü ve yönünü belirlemede yetersiz kalmış ya da incelemeye konu olan dönem içerisinde maliye politikasının toplam harcama üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamıştır." Teste konu parasal hareketler ise parasal taban, dolaşımdaki kâğıt ve madeni para ile cari hesaplardan oluşan (dar tanımlı) para miktarı ile vadeli banka hesaplarını da içeren geniş tanımlı para miktarındaki değişimlerden oluşmaktaydı. Çalışmanın parasal hareketlere dair sonucu ise parasal hareketler ile iktisadi faaliyet arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koydu.

1 Gerçek uyum değerleri Amerika için 0,70, İngiltere için 0,77 olarak tespit edilmiştir.

Başka bir grup çalışma ise para ile iktisadi faaliyet arasındaki ilişkinin farklı bir boyutunu ele almıştır. Bu çalışmalar para miktarı ile genel iktisadi faaliyet arasındaki döngüsel modelleri mukayese etmektedir. Geçtiğimiz yılda Amerika'da parasal istatistiklerde görülen iniş çıkışlar, iktisadi faaliyette gözlemlenen, her bir döngüde değişken olmakla birlikte ortalama 17 aylık çıkışlar ve 13 aylık düşüşlerden oluşan yirmi küsur sıra dışı iniş çıkış döngüsünü önceden işaret etmiştir. Keskin eğilimleri içeren periyotlarla ilgili daha açıklayıcı başka bir mukayese ise parasal büyüme hızındaki değişim düzeyi (yüksek düzey artıştan düşük düzey artışa veya düşük düzey artıştan yüksek düzey artışa kaymalar) ile iş etkinliğindeki genel iniş çıkışlar arasında geçen zaman aralıklarını konu almaktadır. Bu mukayeseye göre parasal istatistikler, yine hayli değişken olmakla birlikte, çıkışlarda ortalama 7,5 ay, inişlerde ise ortalama 4,5 ay önden gitmektedir. Amerika dışındaki ülkeler için de benzer mukayese çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar Amerika için yapılanlar kadar kapsayıcı olmasa da sonuçlar oldukça benzerdir. Aynı sonucu veren üçüncü bir mukayese türü ise paradaki değişim hızı ile gelirdeki değişim hızının dönüm noktaları arasında yapılan mukayese olmuştur.

Bu mukayeseler kendi başına etkinin yönü konusunda kesin kanıt sayılmaz. Yukarıda parasal istatistiklerdeki çıkışın öncülük ettiği müteakip döngü çıkışı olarak tasvir edilen durum aynı şekilde kendinden önceki döngü inişini takip eden parasal çıkış olarak da tasvir edilebilir. Alternatif olarak hem parasal değişimler hem de iktisadi faaliyet, paranın sadece daha hızlı tepki verdiği üçüncü bir değişkenin ortak sonucu da olabilir. Bu ve benzer ihtimaller kapsamlı şekilde araştırılmıştır. Çok sayıda istatistiksel kanıt göstermektedir ki ekonomide gözlemlenen sonuçlar, bu teoriler tarafından gerçekçi şekilde izah edilememekte, parasal değişkenlerin bağımsız etkisinin bir yansıması olarak daha kolay biçimde izah edilebilmektedir.

Özetleyecek olursak döngüsel çalışmalar, parasal büyüme hızındaki değişimlerin, bir konjonktür döngüsünün farklı aşamalarını kapsayan gelir artışındaki değişimler için gerek ve yeter şart olduğunu göstermektedir. Parasal büyümedeki kısa vadeli değişimlerin üretimde büyük bir etkiye, fiyat değişimlerinde ise hafif bir etkiye neden olduğu görülmektedir. Bu, uzun vadeli ilişki de elde edilen bulgunun tam tersidir. Parasal büyüme hızındaki kalıcı değişimlerin sonucu olan parasal gelirdeki uzun vadeli değişimler farklı çıktı büyüme oranından daha ziyade farklı fiyat davranışı olarak ekonomiye yansımaktadır.

Parasal Değişimler ile Gelir Değişimi Arasındaki Bağlantı

Parasal büyüme oranındaki bir değişim, toplumun sahip olduğu gerçek para miktarı ile sahip olmak istediği para miktarı arasında bir uyumsuzluk meydana getirir. Toplumun bu uyumsuzluğu gidermek için yaptığı şeyler parasal değişim ile gelir değişimi arasındaki bağlantıyı yaratır. Bunun olası sonuçlarını incelemek için öncelikle insanların ne kadar para tutacağına nasıl karar verdiklerini ele almak gerekmektedir.

Para tutanlar için gerçekte önemli olan şey paranın *nominal* miktarı değil, reel miktarıdır. Toplumun bütünü için paranın reel miktarı, onun kaç haftalık üretime denk geldiğidir. Paranın reel miktarına dair bu ölçünün tekabül ettiği kavram “paranın dolaşım hızı”, yani yıllık gelirin para miktarına oranıdır. Bu hız, hesabın yapıldığı tarihte cari olan fiyatlar üzerinden tespit edilir. Bu fiyatlar paranın reel ve nominal miktarları arasındaki köprüdür. Paranın reel miktarını ifade etmenin bir diğer yolu ise nominal miktarı uygun bir fiyat endeksine (deflatör) bölmektir.

Toplumun, elinde tutmak istediği reel para miktarını iki temel değişkene göre belirlediği tespit edilmiştir: reel gelir ve paraya alternatif varlıkların getirisi. Para talebi, reel gelir arttıkça artar. Çünkü reel gelirin artması daha fazla servet tutmayı mümkün kılar ve para, serveti saklama formlarından biridir. Öte yandan para talebi, faiz oranları arttıkça azalır. Çünkü faiz oranlarının artması para tutmayı diğer varlıklara kıyasla daha az cazip kılar.

O halde belirli şartlar altında insanların tutmak istediği az çok belli bir reel para miktarı bulunmaktadır. Diyelim ki insanların elinde tuttuğu nominal para miktarı, cari fiyatlara göre tutmak istedikleri reel miktarın üzerinde. Böyle bir durumda fazla para olarak gördükleri miktarı ellerinden çıkarmak isteyeceklerdir. Dolayısıyla gelirlerinin üzerinde harcama, bağış yapma veya borç vermeye çalışırlar. Fakat bir kişi elindeki nominal para miktarını, ancak başka birini, kendi elindeki miktarı artırmaya ikna ederek azaltabilir. Toplum kazandığından daha fazlasını haralayamaz. Bunu yapmaya çalışmak gelir ve harcama hacmini artıracak, fiyatların yükselmesini sağlayacak ve belki de üretimi artıracaktır. Paranın nominal miktarında bir değişiklik olmadığında ilk baştaki fazla para miktarı; ya fiyat artışının bir sonucu olarak mevcut reel para miktarını azaltmak ya da üretim artışının bir sonucu olarak talep edilen reel para miktarını artırmak suretiyle ortadan kaldırılmış olacaktır.

Aksi durumda, yani insanların elinde tuttuğu nominal para miktarının, tutmak istedikleri reel miktarın altında olduğu durumda ise gelirlerinin altında harcama, bağış yapma veya borç verme davranışı göstereceklerdir. Bunu toplu

halde yapamazlar. Fakat bu çabaları süreç içerisinde gelir ve harcamaları azaltacak, fiyatları ve üretimi aşağı çekecektir. Paranın nominal miktarında hiçbir değişiklik olmadığında ilk baştaki eksik para miktarı; ya fiyatların düşmesinden ötürü sahip olunan reel para miktarını artırmak ya da üretimdeki düşüşten ötürü talep edilen reel para miktarını azaltmak suretiyle giderilmiş olur.

Görüldüğü üzere prensipte, gelir düzeyindeki değişimler ya insanların talep ettiği reel para miktarındaki değişimler ya da onlar için elde edilebilir durumdaki nominal para miktarındaki değişimler tarafından üretilebilir. Mevcut deliller (reel) para talebindeki değişimlerin pratikte yavaş gerçekleştiğini ya da arzdaki değişimlerin sonucu olduğunu; oysa mevcut nominal para miktarındaki değişimlerin talepteki herhangi bir değişimden bağımsız olarak gerçekleşebildiğini ve sıklıkla da böyle olduğunu göstermektedir.

Parasal değişim ile gelir değişimi arasındaki bağlantıyı tasvir etmek bu ayarlanma sürecini detaylarıyla bildiğimiz anlamına gelmez. Ortodoks iktisat geleneği nominal para miktarındaki değişimin öncelikle tahvil pazarına etki edeceğini öngörür. Buna göre para miktarındaki artış tahvil fiyatlarını artırır ve dolayısıyla faiz oranlarını düşürür. Öte yandan para miktarındaki düşüş tahvil fiyatlarını düşürür ve dolayısıyla faiz oranlarını yükseltir. Faiz oranlarındaki bu değişimlerin mevcut ve arzu edilen para miktarlarını uyumlaştıracığı (yani paraya dair arz ve talebi dengeleyeceği) varsayılır. Dolayısıyla olayların akışı finansal piyasalardan finansal olmayan piyasalara doğru takip edilir. Nominal faiz oranlarındaki değişimlerin yatırım harcamalarındaki değişimlere (yatırım harcamaları faiz oranlarındaki değişimlere tepki verdiği sürece) öncülük ettiği ve yatırım harcamalarının gelir düzeyine yönelik çarpan etkisinin de en sonunda üretim ve tüketim mallarına yönelik daha yüksek bir harcama düzeyine yol açtığı düşünülür.

Hakim görüşe göre nominal para miktarındaki değişimler reel para miktarındaki değişimler ile aynıdır. Parasal değişimden kaynaklanan fiyat değişimleri para talebini arzla uyumlaştırma konusunda bir rol oynamaz. Uyumlaştırma yalnızca faiz oranlarındaki değişimler tarafından üretilir. Para talebi, faiz oranlarındaki belirli değişimlere ne kadar tepkili olursa faiz oranları o kadar az değişerek uyumlaştırma sağlayabilir. Benzer şekilde hakim görüşe göre parasal değişimler ile reel gelir arasındaki tek bağlantı faiz oranıdır. Yatırım, faiz oranlarındaki belirli bir değişime ne kadar az tepki gösterirse faiz oranlarındaki değişim reel gelire o kadar az etki eder. Dolayısıyla eğer faiz oranındaki değişimlere karşı yatırım tepkisizken para talebi güçlü tepki verirse para arzındaki değişimin çoğu, talep edilen miktarda onu karşılayan bir değişim tarafından emilir ve bunun reel gelir ya da fiyatlara çok az yansımaları olur.

Radcliffe Raporu tarafından benimsenen görüş buydu. Buna göre para miktarındaki değişimler, ancak insanların para veya başka likit varlıklara sahip olma kararını etkileyen tek şey olan faiz oranlarındaki değişimlere etki ettiği oranda önem arz eder. Toplam servetin likit olmayan kısmındaki reel sermaye kârlılığın nispetle toplam servetin likit kısmındaki piyasa faiz oranlarında görülen değişimler, harcamalardaki değişimlerin transfer edildiği kanal olarak görülmektedir. Dolayısıyla faiz oranları, arz edilen varlıklar ile talep edilenler arasında uyumlaştırma sağlayan tek gerçek piyasa değişkeni olarak görülmektedir. Fakat bu yaklaşımın doğru olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Bir yanda faiz oranlarındaki değişimin hızı ya da düzeyi, diğer yanda nominal gelir, üretim ve fiyat düzeyindeki değişimlerin bulunduğu ilişkiler; para miktarındaki değişim ile bu büyüklükler arasındaki ilişkilerden çok daha kötü görünmektedir.

Radcliffe görüşüne alternatif parasal analiz, para miktarındaki değişimlerin hem fiyatlarda hem de üretimde değişimlere yol açtığına dair delillere dayanmaktadır. Fiyat değişimleri, reel para miktarını nominal para miktarındaki değişimlere ayarlayan kanallardan biridir. Faiz oranı değişimleri ve reel üretim değişimleri ise diğer kanallardır. Gerçek ve talep edilen para miktarları arasında dengesizlik bulunduğu muhtemel bütün nakit akışları dengeyi yeniden kurma amacıyla gerçekleşen finansal ve finansal olmayan varlıkların mülkiyetindeki değişim sürecinden etkilenebilir.

Bu alternatif görüşe göre paradan tahvillere, faiz oranlarına, yatırım harcamalarına ve oradan da gelire doğru giden mekanik akış, parasal değişimin gelir değişimine etkisini yansıtabildiği yalnızca bir tek kanaldır. Bunun başka etki kanallarını dışladığını düşünmek için hiçbir sebep yoktur. Mevcut ve talep edilen para miktarları arasındaki bir uyumsuzluk, her türden mal ve hizmetlere yönelik anlık harcama etkisiyle de bertaraf edilebilir. Böyle bir uyumsuzluk dayanıklı ve dayanıklı olmayan mallara yönelik harcamaları, eğitime veya dayanıklı sermaye mallarına yönelik yatırımı, sadece tahvilleri değil, hisse senetlerini, hayat sigortalarını ve gayrimenkul ipoteklerini de içeren geniş ölçüdeki finansal varlıklara yönelik yatırımı da etkileyebilir. Bu etkiler daha sonra mevcut mal ve hizmet üretimindeki talep kaymaları ve yeni verimli hizmet alanları arasında dağılır. Etki intikalinin kesin sırası, paradaki değişimin ilk etkisinin görüldüğü noktaya bağlı olduğu için zamana göre de değişiklik gösterebilir. Yine de parasal değişimler ile gelir değişimleri arasındaki ilişkinin yeknesaklığına dair önermeye göre ortaya çıkan ilk etkilere, parasal değişimin başlattığı daha genel ve yaygın olan etkiler egemen olur.

Para ile parasal gelir arasındaki ilişkiye dair bu bahsi kapatmadan önce paradaki değişimler ile fiyat ve üretim arasındaki gelir değişiminin nasıl bölündüğü arasındaki bağlantıyı tartışmak gerekmektedir. Bu bölümü neyin belirlediğine dair en yaygın görüş muhtemelen bunun kapasite kullanım (istihdam) düzeyine bağlı olduğu yönünde olacaktır. Gelir değişikliği insanların ve makinelerin istihdam düzeyinin çok düşük olduğu durumlarda öncelikle üretim artışı tarafından emilecek ve fiyatlar bir nebze yükselecektir. Yüksek istihdamın ve kapasite kullanımının olduğu durumlarda ise üretim seviyesinde orta düzeyli bir değişim olacak gelir değişiminin kalan kısmı fiyatlar tarafından emilecektir. Yakın zamanda yapılan bazı çalışmalar cari fiyatların artışında eski fiyat hareketlerinin de en azından kapasite kullanımı kadar etkili olduğuna işaret etmektedir. Buna göre örneğin yüzde 5'lik bir parasal büyüme, fiyatların istikrarlı olduğu bir dönemin arkasından değil de fiyatların yüzde 5 artış gösterdiği bir dönemin arkasından gelmesi halinde daha hızlı bir fiyat artışı ve daha düşük bir üretim artışı anlamına gelmektedir. Fakat eski fiyat hareketleri de daha önceki parasal büyüme oranlarıyla ilişkilidir. Dolayısıyla bu açıklama dolaylı olarak fiyatlar ve üretim arasındaki parasal gelir değişiminin mevcut dağılımını daha önceki parasal değişimin bir fonksiyonu haline getirmektedir. Bununla birlikte kapasite kullanım etkisi ile daha önceki fiyat hareketlerinin net kapsamının ne olduğu hâlen incelenmekte olan bir konudur. Doğrusu fiyatlar ile üretim arasındaki gelir değişiminin dağılımını belirleyen güçler meselesi belki de parasal ilişkiler ve etkiler hususunda mevcut bilgilerimizdeki en büyük boşluk olabilir.

Parasal Değişimler ile Finansal Piyasalar Arasındaki Bağlantı

Para politikası genelde para miktarına olan etkisinden ziyade krediye olan etkisi üzerinden incelenir. Bu görüşe göre merkez bankasının temel fonksiyonu kredi ve yatırım formundaki ticari banka varlıklarını, kredi piyasasındaki vadeleri ve yaygın olarak alınıp satılan birkaç menkul kıymetin getirisini kontrol etmek olarak görülür. Para politikasının para miktarına olan etkisine özel bir önem gösterilmez.

Fakat merkez bankası hareketlerinin kredi boyutlarındaki yoğunlaşmanın, para politikasının etkisine dair pek de güvenilir olmayan bir karine teşkil edeceğine inanmamız için pek çok neden bulunmaktadır. Merkez bankası operasyonlarının varlık hedefine atfedilen önem, bankacılık sisteminin varlık yaratım süreciyle ilgili "ilk" satış turunun özel bir öneme sahip olduğu görüşünü yansıtmaktadır. Böyle bir ilk turun harcamalar açısından yarattığı sonuçların, varlıklardaki değişime dair parasal etkiyi tamamen ortaya

çıkarttığı varsayılmaktadır. Özel sektör kredilerinin burada kritik bir rol üstlendiğine inanılmaktadır. Çünkü bu tip fonların mübadele hacminin, banka mevduatlarının hazine bonoları veya toplumun elindeki başka menkul kıymetlerle değiş tokuşundan çok daha yüksek olduğu varsayılmaktadır. Bankaların harcamaları etkilediği ana kanal olarak kredilere önem verilmesi, kredi piyasasının parçalı olduğu ve kredi talebi reddedilmiş olanların finansman aradıkları yatırım planlarını çaresiz ertelemek veya terk etmek zorunda oldukları varsayımına dayanır.

İlk turun, varlık değişimindeki parasal etkileri tamamen ortaya çıkarması muhtemeldir. Varlık yaratımıyla ilişkili para arzındaki bir değişim tam olarak para talebindeki değişime denk geliyorsa durum böyle olur. Fakat para arzındaki bir değişim toplumun mevcut ve talep edilen para miktarları arasında bir uyumsuzluk yaratmışsa dolaşım sürecinin takip eden aşamalarında başka etkiler ortaya çıkacak ve bu etkiler, hedefleri yalnızca banka varlıklarına odaklanmış bir merkez bankasının gözünden kaçacaktır.

Her hâlükârda kısa vadedeki rezerv değişimleriyle belirli gelir getiren varlıkların hacmi arasındaki bağlantı epey zayıftır. Gelir getiren varlıkların likit varlıklara, diğer yatırımlara ve kredilere dağılımı ilk aşamada bankaların denetimine tabidir. Benzer şekilde kısa vadedeki rezerv değişimleri ile faiz oranları ve kredi şartları arasındaki bağlantı da epey zayıftır. Faiz oranları ve kredi şartları merkez bankasının katılmadığı veya katılıyorsa da hâkim olmadığı piyasalardaki arz ve talep ilişkisinin sonuçlarıdır. Kredi veya yatırım formundaki banka varlıkları toplam ödenmemiş kredi hacminin küçük bir bölümünü oluşturur. Amerika için paradaki değişim oranıyla ölçülen merkez bankası eylemlerinin, iş etkinliğindeki iniş çıkışlar açısından faiz oranları seyrinin ancak bir kısmından sorumlu olduğu ve faiz oranlarındaki hareketlerin döngüsel değişiminin ancak çeyreğini açıklayabildiği gösterilmiştir. Merkez bankalarının kredi şartları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu açıktır, fakat kontrol ettiğini söylemek zordur.

Ayrıca şartlarına veya faiz oranlarına göre belli kredi türlerinin veya toplam kredi hacminin gösterdiği değişimler para politikasının mevcut durumuna dair kötü bir dayanak teşkil eder. Para nasıl tanımlanırsa tanımlansın, belli kredi türlerinin veya toplam kredi hacminin gösterdiğinden çok daha farklı tarzda bir değişim gösterdiğine dair kanıtlar oldukça nettir. Kredi şartlarının ise tam ve net bir ölçütü yoktur. Krediler ancak darlığı ve bolluğu gibi kalitatif derecelerle ifade edilebilir ve hangi kredi şartlarının “uygun” olduğunun tespiti de bir o kadar belirsizdir. Faiz oranları nispeten belli bir aralıkta seyrettiği için bu aralığın üst sınırının kredi darlığına, alt sınırının ise kredi bolluğuna

işaret ettiği yönünde yaygın bir hatalı varsayım söz konusudur. Fakat bolluk ve darlık mutlak değil, göreceli kavramlardır. Talebin güçlü olduğu bir anda yüksek bir faiz oranı kısıtlayıcı olmayabileceği gibi talebin zayıf olduğu bir anda aynı oran hayli kısıtlayıcı olabilir.

Yakın zamanda yapılan çalışmalar, para miktarını artırmak suretiyle faiz oranlarını düşürmenin gelir ve fiyatlarda yarattığı etkilerin, birkaç ay içinde bu düşüşü telafi ettiğini göstermiştir. Para miktarının azaltılmasında da bunun tam tersi olmaktadır. Bu yüzden ticaretin genişlediği dönemlerde yüksek parasal genişlemenin gecikmeli bir sonucu olarak yükselen faiz oranları, ticaretin daraldığı dönemlerde de düşük parasal genişlemenin gecikmeli bir sonucu olarak düşen faiz oranları gözlemleriz. Yüksek veya düşük parasal genişlemenin faiz oranları üzerindeki ilk etkileri geçicidir: sonradan gelen kredi talep artış ve azalışları ile fiyat beklentilerinin etkileri onları bastırır. Fiyatların genel olarak düşüşte olduğu duruma göre fiyatların genel olarak yükselişte olduğu durumlarda borçlu ve alacaklıların, paranın satım alım gücündeki değişimleri öngörebildiği oranda tahvil fiyatları azalır, nominal getiriler yükselir. Çünkü anaparanın gerçek değerindeki düşüş (veya yükseliş) ödenen nominal faizden bir eksiltme (veya ona ekleme) anlamına gelir. Sonuç olarak merkez bankaları, faiz oranlarının düzeyi veya onlardaki değişimi, kendi politikalarının genişlemeci mi, daraltıcı mı olduğuna dair bir işaret olarak gördükleri takdirde yanılmış olurlar.

Faiz oranlarının para talebi ve para arzı üzerinde bir etkisi varsa da, fiyatlar ve üretimden paranın nominal miktarındaki değişimlere etki eden birtakım etmenler kuşkusuz varsa da; para miktarındaki büyüme oranının, parasal şartlara dair nispeten daha net bir gösterge olduğu yönündeki önermeyi destekleyen kanıtlar daha fazladır. Paranın büyüme hızındaki sürekli bir artış ya merkez bankasının tek başına bir parasal genişleme yarattığı ya da başka faktörler tarafından harekete geçirilen bir parasal genişlemeye muvafakat ettiği anlamına gelir. Benzer şekilde paranın büyüme hızındaki sürekli bir düşüş ya merkez bankasının tek başına bir parasal daralma yarattığı ya da başka faktörler tarafından harekete geçirilen bir parasal daralmaya muvafakat ettiği anlamına gelir.

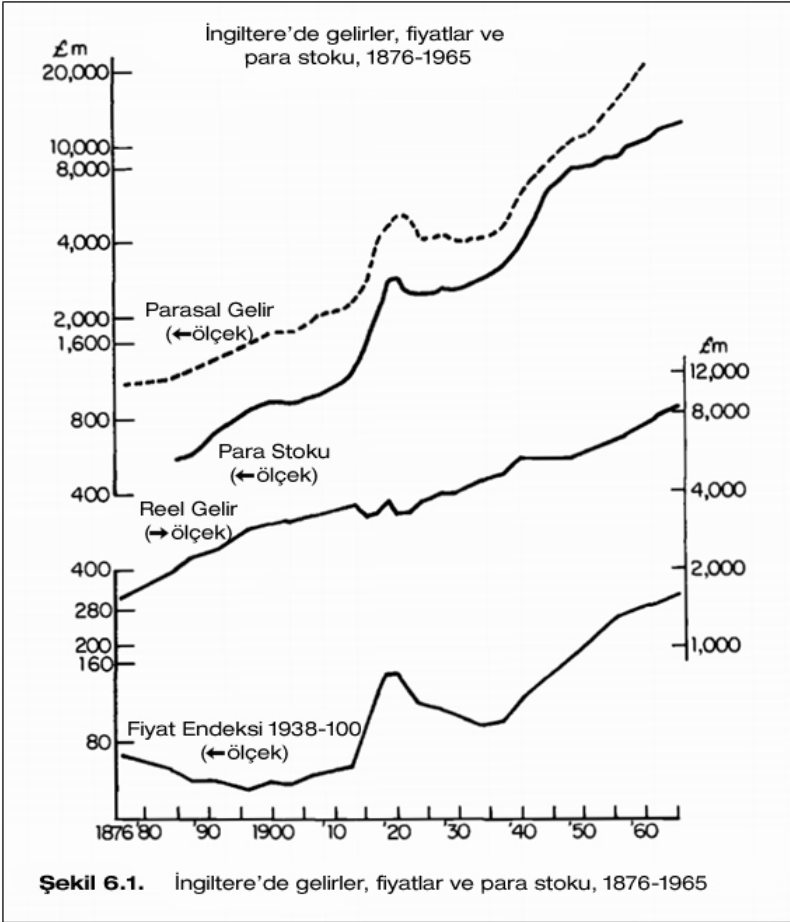
Savaş sonrası dönemde Bank of England operasyonlarının bir hedefi de bankalar tarafından özel sektöre sağlanan kredileri temizlemektir. Amaç banka kredilerindeki artışı belli bir dönem için belirlenmiş bir yüzde değeri ile kısıtlayarak özel sektör borçlanma düzeyini kontrol altında tutmaktır. Bunun amacı ise özel sektör borçlanma düzeyinin yakından ilişkili olduğuna inanılan ithalat talebini ve yurtiçi harcamalarını düşük tutmaktır. Özel sektör

borçlanmaları yakın zamanda para miktarını kısmak için de düzenlendi. Bankalar belirlenen hedefi tuttursa (yani sınırın altında kalsa) bile borçlanmaları kontrol etmek, para miktarını kontrol etmenin kötü bir yoludur. Çünkü borçlanmalar ile para arzı arasındaki bağlantılar çok gevşektir. Para arzının büyüme oranını dizginlemek için gereken esas Şey parasal tabanı kontrol etmektir. Bu ise en iyi Şekilde Bank of England'ın, rezervlerin bankalara akışını etkileyen eylemleriyle yapılabilir.

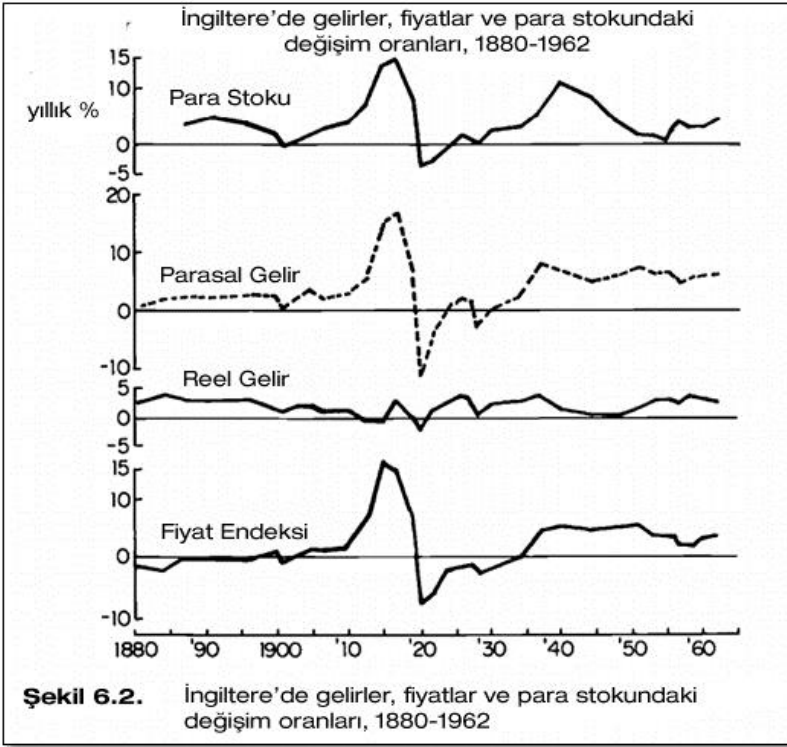
İngiliz Parasal Deneyimi

İngiltere'deki para miktarına dair gerçekçi yıllık veriler 1880-1967 yılları arası için mevcuttur. Parasal gelir, fiyatlar ve reel gelire dair kıyaslanabilir yıllık veriler daha da uzun bir dönem için mevcuttur. Bu serilerdeki uzun dönemli hareketlere dair bir analiz Şu an itibarıyla New York'taki Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu (NBER) tarafından sürdürülmekte, ancak Şu aşamada bu analizin sonuçları değil, yalnızca üzerinde çalışılan temel veriler sunulabilmektedir. Yine de bu giriş düzeyindeki malzemeden dahi parasal değişimler ile diğer ekonomik büyüklükler arasındaki ilişkiye dair İngiltere için ortaya çıkan göstergelerin Amerika için ortaya çıkanlarla geniş ölçüde uyulduğu söylenebilir.

Uzun dönemli hareketlere dair bir çalışma için konjonktür dalgalarının kısa vadeli hareketlerini mümkün olduğu kadar veriden çıkartmak arzu edilir. On dokuzuncu yüzyılın ortasından ikinci dünya savaşına kadar İngiltere'deki konjonktür dalgalarına dair standart bir kronoloji çalışması yakın zaman önce 1960'lara kadar uzatıldı. Bu temele dayanarak İngiltere yıllık verileri, konjonktür dalgalarının dip noktasından tepe noktasına giden yayılma aşamasını ve tepe noktasından dip noktasına giden daralma aşamasını birbirini takip eden safhalar halinde gösteren serilere dönüştürülebilir. Para serilerinin gösterdiği ilk aşama bir tepe noktasından başlayan 1883 ile 1886 arasındaki daralmadır. Diğer serilerdeki ilk aşama 1873'teki bir tepe noktasından 1879'daki bir dip noktasına doğru giden bir daralmadır. Gelirler, fiyatlar ve para stokuyla ilgili ortalama değerler Şekil 6.1'de gösterilmektedir.

Şemada görüldüğü gibi para miktarının akışı ile parasal gelirin akışı arasında çarpıcı bir benzerlik bulunmaktadır (korelasyon katsayısı: 0,972). Para miktarı ile fiyat eğrilerinin de birbirine bir o kadar yakın hareket ettiğini görmek herhalde şaşırtıcı değildir (korelasyon katsayısı: 0,976). Şaşırtıcı olan uzun vadeli eğilimlerdeki farklılıklara rağmen para seviyeleri ile reel gelir arasında kayda değer bir ilişki bulunmasıdır (korelasyon katsayısı: 0,970).

Bu serilerin mutlak düzeylerine ek olarak Şekil 6.2'de görülen değişim oranlarını da incelemek faydalıdır. Değişim oranları şok edici biçimde benzerdir. Para stoku çizgisinde herhangi bir boyutta hiçbir çizgi yoktur ki parasal gelir çizgisinde bir karşılığı olmasın (korelasyon katsayısı: 0,742). Bu iki seri arasındaki benzerlik, ortak veriye dayanmaktan kaynaklanan herhangi bir yapay korelasyonu yansıtmamakta, hatta her iki seriye kaynaklık eden veri üzerinden yapılan ölçümlerdeki bağımsız hata paylarına rağmen ortaya çıkmaktadır. Şekil 6.1'deki para ile fiyatlar arasındaki ilişki (korelasyon katsayısı: 0,798) paradaki değişim oranlarıyla parasal gelirdeki değişim oranları arasındaki ilişkiden bir miktar daha yakın durmaktadır. Paradaki değişim oranında görülen savaş zamanına ilişkin iki adet tepe noktası fiyatlardaki değişim oranında yansıma bulmaktadır. Reel gelir ilk tepe noktasını muhtemelen sessiz şekilde kopyalamakta, ikinci dünya savaşındaki ise hiç yansıtmamaktadır. Savaş zamanlarını göz ardı edersek, para stoku ile reel gelir büyüme oranları arasındaki ilişki (korelasyon katsayısı: 0,362) parasal değişim ile fiyat değişimi arasındaki kadar iyi değildir.

İngiltere'nin para stoku hareketleri ile parasal gelir hareketleri arasında kaydedilen bu yakın ilişki iktisadi terimlerle izah edilmesi gereken bir iktisadi olaydır. Bu ilişki hem döngüsel hem de uzun vadeli dönemlerde incelenecek veri bulunan herhangi bir zaman aralığı boyunca devam etmiştir. Amerika için söz konusu olan verilere yönelik çalışmada parasal etkilerin uzun gecikmelerle inceden inceye, ancak hayli düzenli ve anlaşılabilir bir modele göre sonuç verdiği ortaya çıkmıştır. İngiliz parasal deneyiminin bu sonuca bir istisna teşkil edeceğini düşünmek için hiçbir sebep yoktur.

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi amaç bakımından ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal, siyasi ve iktisadi meseleleri liberal perspektifle disiplinler veya disiplinlerarası açıdan ele alarak teorik konulara veya güncel olaylara dair özgün çalışmalar yayımlamayı kendisine ilke edinmiştir. Bu çerçevede sosyal bilimler ve beşeri bilimler alanında yapılan tüm çalışmalara açıktır.

Dergi kapsam bakımından ise amaçları arasında belirtilen hususları içeren sosyal ve beşerî bilimler dallarındaki çalışmaları içermektedir.

Dergi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır. Liberal Düşünce Dergisi'nin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın ortamında yayımlanmamış, ilk defa Liberal Düşünce Dergisi'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın dergide yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

Etik Kurallar

Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına azami özen gösterilmesi gerekmektedir.

Makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir.

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış, yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olmalıdır.

Tüm yazarlar ilgili makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayınlanmak üzere gönderildiğinden haberdar olmalıdır.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluştan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin Liberal Düşünce Dergisi'nde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/yazarlar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve Word dosyası şeklinde (doc ve docx uzantılı) yaziisleri@liberal.org.tr e-posta adresine gönderilmesi gerekmektedir.

E-posta ile iletilen makalelere 7 gün içinde ulaştığı bilgisi verilir. Bu süre zarfında yanıt gelmemesi halinde e-posta dergiye ulaşmamış demektir.

Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemenin uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kr hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin grrnn olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin grrnn olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkarılır. Hakem grrlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde nc bir hakemin grrne başvurulur. nc hakemin grrnn olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkarılır.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Szlik ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimselllere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde giriş, bölüm başlıkları ve sonuç kısımları ile kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4000 ile 8000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce z ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'n 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1000 ile 1500 kelime arasında olmalıdır.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı Őehir ve yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap inceleme veya tanıtımı yapan yazarın adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf zeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir Şekilde ifade etmelidir.

Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın zeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli altbaşlık kullanılmalıdır. Giriş, Altbaşlıklar, Sonuç ve Kaynaa başlıkları koyu puntoyla yazılmalıdır. Giriş ve sonuç dâhil olmak üzere altbaşlıklarda rakam kullanılmamalıdır.

Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre düzenlenmeli ve aşağıda belirtilen kaynak gösterme usullerine uyulmalıdır:

a. Kitap: Yazar veya yazarların ad ve soyadı, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirilenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayfasının yazılması gerekmektedir.

Tek yazarlı:

Atilla Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara 2015, s. 62.

Çok yazarlı:

James D. Gwartney ve diğerleri, *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Liberte Yayınları, Ankara 2016, s. 153.

Derleme:

Kenan Çağan (edit.), *İdeoloji*, Hece Yayınları, Ankara 2008, s. 54.

Çeviri:

Cento Veljanovski, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara 2016, s. 98.

b. Tez örneği: Salih Zeki Haklı, *Liberalizm ve Komüniteryanizmde Birey Fikri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2014, s. 150.

c. Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfasının yazılması gerekmektedir.

Telif makale örneği:

Atilla Yayla, "Özgürlük Kahramanı Leonard Liggio", *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, s.182.

Çeviri makale örneği:

Leigh Jenco, "Serbest Otobanlar", *Liberal Düşünce*, çev.: Mehmet Doğan, Ankara 2015, sayı: 78, s. 178.

d. Basılmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler makalelerin kaynak gösteriliş düzeniyle aynı olmalıdır.

e. Dipnotlarda kullanılan kaynak ilk geçtiği yerde yukarıdaki şekilde tam künye ile verilmelidir. İkinci defa gösterilen aynı kaynaklar için; yazarın soyadı, kaynak kitap ise italik a.g.e., makale ise a.g.m. ve sayfa numarası yazılır. Aynı yazar için daha önce gösterilen kaynaktan sonra başka bir kaynağına atıf yapılmışsa ve ilk gösterilen kaynağa tekrar atıf yapılacaksa yazarın soyadı, eserin adı ve sayfa numarası yazılır.

Örnek:

Yayla, a.g.e., s. 150.

Yayla, *Siyaset Bilimi*, s. 140.

f. Birden çok yazarı ve hazırlayanı olan eserlerde her şahıs isminden sonra virgöl konmalıdır. Yazar sayısı ikiden fazlaysa birinci yazar isminden sonra "ve diğerleri" denilmelidir.

g. İnternette yer alan kaynaklardan yapılan alıntılarda aşağıdaki hususlara dikkat edilmelidir:

Gazete veya derginin internet sayfasından alınan yazılar, başlığı tırnak içinde, yayının adı italik ve asıl yayın tarihi ile erişim tarihi ve bağlantı adresi belirtilerek kullanılmalıdır.

Örnek:

Güngör Uras, "Çarşı Pazar Sakin, AVMLer Hareketli", *Milliyet*, 22 Haziran 2017 (Erişim: 17 Ağustos 2017). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/carsi-pazar-sakin-avm-ler-hareketli-2472665/>

Sadece internette yer alan bir yayın ise bağlantı adresi dışında sayfanın adı belirtilmelidir.

Örnek:

Ünsal Çetin, "Kapitalizmin Ahlakî Üstünlüğü", *Hürfikirler.com*, 9 Ağustos 2017, <http://www.hurfikirler.com/kapitalizmin-ahlaki-ustunlugu>

İnternet kaynağı yazarı anonim, haber veya rapor ise, kaynak makale başlığından sonra belirtilmeli ve italik yazılmalıdır.

Örnek:

"Turkey's Erdogan decries Qatar's 'inhumane' isolation", *BBC*, 13 June, 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-40261479> (erişim: 17 Ağustos 2017)

Kaynakça

Metnin sonunda makalede kullanılan kaynakları gösteren kaynakça bölümü bulunmalıdır.

a. Kitap: Alfabetik sıralı, yazar-yazarların soyadları başta olacak şekilde büyük harfle, sadece ilk harfleri büyük şekilde yazar adları, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın adı ve soyadı, yayınevi, baskı yeri ve tarihinin yazılması gerekmektedir.

Tek Yazarlı:

HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, çev.: B. Berat Özipek ve diğerleri, Adres Yayınları, Ankara 2016.

Çok Yazarlı:

GWARTNEY, James D. ve diğerleri, *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Liberte Yayınları, Ankara 2016.

Derleme:

ÇAĞAN, Kenan (edit.), *İdeoloji*, Hece Yay., Ankara 2008.

Çeviri:

VELJANOVSKI, Cento, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara 2016.

Tez Örnek:

HAKLI, Salih Zeki, *Liberalizm ve Komüniteryanizmde Birey Fikri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2014.

b. Makale: Yazar soyadları başta olacak şekilde büyük harfle, sadece ilk harfleri büyük şekilde yazar adları, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfası sayfa aralığının yazılması gerekmektedir.

Telif makale örnek:

YAYLA, Atilla, "Özgürlük Kahramanı Leonard Liggio", *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, ss. 181-184.

Çeviri makale örnek:

JENCO, Leigh, "Serbest Otobanlar", Çev.: Mehmet Doğan, *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, ss. 178-179.

c. İnternet kaynaklarının Kaynakçanın en altında "İnternet" başlığı altında alfabetik sırayla yer alması gerekmektedir.

Gazete veya derginin internet sayfasından alınan yazılarda;

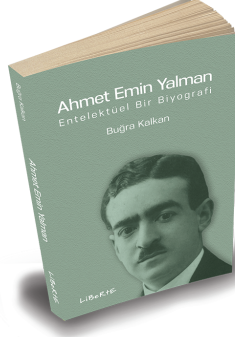
URAS, Güngör, "Çarşı Pazar Sakin, AVMLer Hareketli", *Milliyet*, 22 Haziran 2017 (Erişim: 17 Ağustos 2017). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/carsi-pazar-sakin-avm-ler-hareketli-2472665/>

Sadece internette yer alan yayınlarda;

ÇETİN, Ünsal, "Kapitalizmin Ahlakî Üstünlüğü", *Hürfikirler.com*, 9 Ağustos 2017, <http://www.hurfikirler.com/kapitalizmin-ahlaki-ustunlugu/>

İnternet kaynağının anonim yazar, haber veya rapor olması durumunda;

BBC, "Turkey's Erdogan decries Qatar's 'inhumane' isolation", 13 June 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-40261479> (erişim: 17 Ağustos 2017)

Ahmet Emin Yalman

Buğra Kalkan

ISBN: 978-605-9823-39-5

1. Baskı, Aralık 2018

Ahmet Emin Yalman II. Meşrutiyet'in başlarında gazeteciliğe başlayıp 1960'ların sonlarına kadar gazetecilik yapmış uluslararası şöhrete sahip önemli bir yazardır. Yalman'ın kişisel hatıratı Türkiye'nin modernleşme

tarihine paralel seyreder. Hayatı boyunca günlük ve siyasi hatıraları dahil olmak üzere on bincelerce sayfa yazı kaleme alan Yalman, Türkiye tarihinin dönüm anlarının entelektüel şahididir. Zamanının en iyi okullarına gitmiş ve Columbia Üniversitesi'nde sosyal bilimler üzerine doktora yapmıştır. Almanca, İngilizce ve Arapça konuşan Yalman sadece entelektüel bir gazeteci, siyasi bir yazar değil, aynı zamanda bir dünya gezginidir.

Yalman Osmanlı'dan Cumhuriyete kendini liberal olarak tanımlayan nadir kamusal figürlerden de biridir. Onun yazıları sadece siyasi tarihe ilgili olanlar için değil Türkiye'de liberal düşünce tarihi ve liberal teorinin gelişimiyle ilgilenenler için de önemli bir kaynaktır. Bu kitap, Türkiye'de liberal düşünce geleneği önündeki temel problem alanlarını, Yalman'ın siyasal dönüm anlarındaki duruşu ve modernleşmeye dair fikirleri üzerinden değerlendirmektedir. Osmanlı parlamentarizminden Kemalist devrimlere Türkiye'de demokrasi, bürokrasi, eğitim ve din konuları Yalman'ın fikirlerinin eleştirisi üzerinden tartışılmaktadır.

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

M. Kürşad Birinci

ISBN: 978-605-9823-40-1

1. Baskı, Aralık 2018

Liberalizmin Türkiye’de yaşadığı tarihsel serüvende, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin (HFYC) özel bir yeri bulunur. HFYC, kendisinden önceki benzeri cemiyet ve partilere nazaran daha uzun süre hayatta kalmış; başka hiçbir üstün amaç gütmeyen, bireyin özgürlüğünü ve sınırlı devleti savunmuş; en azından belli bir süre bu gayreti göstermiştir. Türk liberal düşünce geleneği içinde özel anlamlar taşıyan bir hareket olarak HFYC’nin “liberal” sıfatını kaybettiği 1950’lerin başından 1990’lara kadar ikinci bir örneği mevcut değildir. Cemiyetin kapanmasına neden olan süreç ise, Türk liberalizm tarihi açısından bir kırılma noktasına işaret eder. Cemiyetin kurucu önderleri Ali Fuad Başgöl ve Ahmet Emin Yalman’ın fikirleri, tavırları ve tutumları üzerinden okunabilen bu kırılma, liberal fikriyatın günümüzdeki durumuna ilişkin de anlamlı veriler sunmaktadır. Biri liberalizmi Batı tipi yaşam tarzı olarak yücelten, diğeri insan haklarını, bireyin özgürlüğünü, sınırlı devleti önemseyen bu iki ana akım günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir.

Ali Fuad Başgil

Salih Zeki Haklı

ISBN: 978-605-9823-38-8

1. Baskı, Aralık 2018

Bu çalışma Ali Fuad Başgil'in 1932 ilâ 1967 yılları arasını kapsayan otuz beş senelik ilmî hayatındaki siyaset, hukuk, din ve toplumla ilgili görüşlerini, eleştirilerini ve tekliflerini Türkiye'deki siyasî gelişmeler ve kendisinin fikrî pozisyonu bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Bu amaç dikkate alındığında kitabın isminde neden "fikir haritası" ifadesinin kullanıldığının daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir. Zira çalışmanın her bölümünde Başgil'in fikrî değişim ve gelişimine temas edildiği gibi hangi düşüncesini hangi hadiseler neticesinde dile getirdiği ve bunun sonucunda hangi gelişmelerin yaşandığı da ele alınmaktadır. Haritanın, belirli bir yerin tamamının ya da belirli kısmının kuşbakışı görüntüsünü veren bir taslak olduğu düşünülürse, bu çalışmada esas yapılmak istenenin de Başgil'in düşünce yapısının zaman içindeki değişimini ve sınırlarını gösteren kuşbakışı bir taslağını sunmak olduğu görülecektir.

